

799
3094

58и
ЦѢНА 2 ЛЕВА.

ЗАПИСКИ

НА

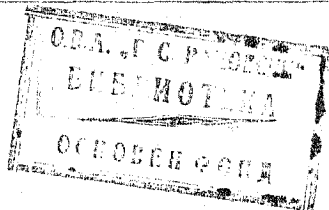
Христо Н. Македонски

БИВШИЪ ВОЙВОДА ВЪ ВЪЗСТАНИЕТА ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕТО
НА БЪЛГАРИЯ.

(1852—1877)

Съ образътъ на войводата, двѣ снимки отъ знамето на Ст. Караджа
и двѣ картини.

СОБСТВЕННО ИЗДАНИЕ НА ВОЙВОДАТА.

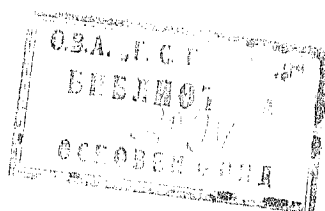

СОФИЯ

Печатница „Напредъкъ“

1896.

499

Препечатването безъ особно писмено позволение е с
забранено.

СЪДЪРЖАНИЕ.

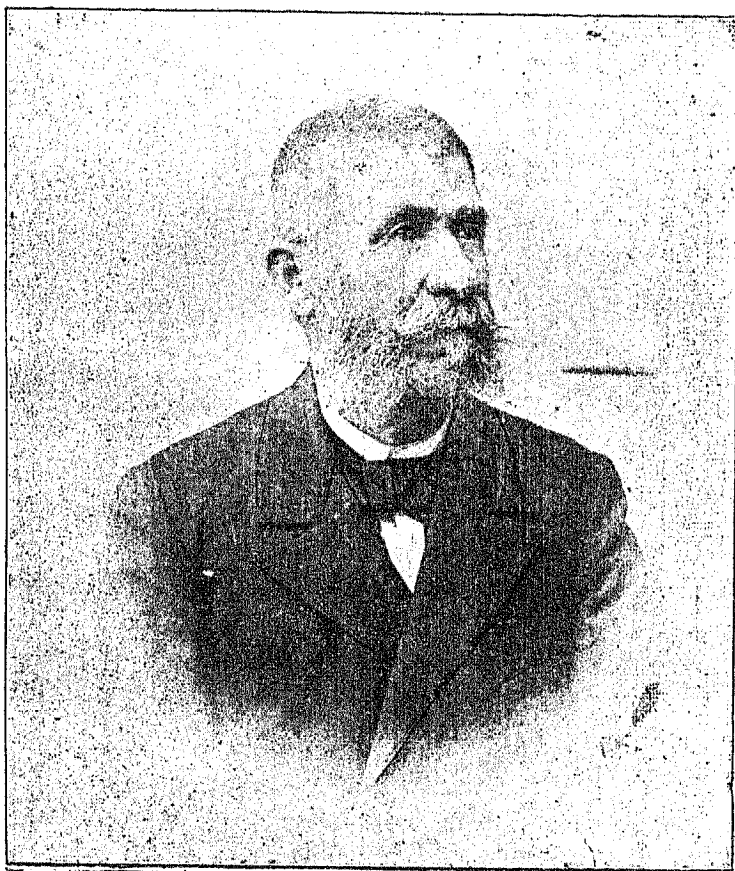
	Стр.
1. Вмѣсто прѣдговоръ. Идеали врѣмена, идеални борци. — Четирѣ сѣ свѣтла страница въ нашата нова история. — Умрѣлиятъ оживѣлъ. — Македонски е истински участникъ въ четата на Караджата. — Цѣльта на настоящиятъ трудъ. — Малко биография. . . .	1
2. Защо станяхъ хайдутинъ. Връщанieto ми отъ пазаръ. — Опрѣскването на турците. — Животътъ ми въ опасностъ. — Моего крѣпене. — Убиванieto на Хаджи Гого. — Нещастната случка съ Георги Сърбакътъ. — Останяхъ безъ скривалище. — Бѣгството ми въ Созунъ и моето връщане въ село. — Първото ми обирание. — Другаруването ми съ Манолю Наконъ. — Второто ми обирание. — Рѣшенieto ми да станя хайдутинъ. — Сбогомъ роденъ край.	8
3. Хайдутуването ми. Думата хайдутинъ не бѣ тогава позорно название. — Скитане по планината Вѣласица. — Приєдиняването къмъ насъ на още четирима хайдутини. — Намиранieto на Стойменъ войвода, който ни приема въ дружината си. — Слѣдъ два мѣсеца раздѣля. — Случката на Кресненскитѣ ханове. — Тръгването ни за Рила. — Потерата убива Стоймена.	16
4. Какъ станяхъ бунтовникъ. Трѣбваше да се крѣпимъ въ гората. — Противъ студѣтъ колиба. — Вѣхмѣ станали мѣсеждни. — Отиванieto ни въ Рилския Манастиръ. — Постникътъ дѣдо Данантъ. — Той ни направи постници и ни облича въ калугерски вѣхти дрѣхы. — Раковски въ манастирътъ. — Цѣльта на неговото тамъ дохождане. — Нашата срѣща съ него. — Слѣдъ туй станяхмѣ бунтовници. — Тръгване за Сърбия да диримъ Раковски.	23
5. Въ Вѣлградъ. Пристиганieto ми въ Вѣлградъ. — Тамъ се запознахъ съ Стефанъ Караджата. — Записахъ	

- се въ четата на Илю войвода. — Смушението въ турскитѣ махали и влизанieto въ кѣщата на бѣи-башитѣ. — Срѣщанieto на ходжата. — Турцитѣ избѣгватъ въ калето. — Бомбардиранieto на градътъ. — Примирнето. — Растуряннето на българскитѣ чети. — Тръгванieto ми за Румѣния. 30
6. **Много скитание за малка полза.** Прѣминаване съ малка чета въ Турция. — Разбиванieto на Асенъ-Пехливановата разбойническа шайка. — Прѣполовяванieto на четата ни. — Въ Св. Гора и връщание назадъ. — Неуспѣхътъ да минемъ слѣдъ Филингъ Тоти прѣзъ 1867 година. — Приготовленieto за другъ такъвъ опитъ. — Въ българската легия въ Бѣлградъ. — Обученieto ни тамъ на военно учение. — Връщанieto ни обратно въ Румѣния. 34
7. **Приготовление.** Цѣната на хмшоветѣ. — Нашата вѣра въ успѣхътъ на дѣлото. — Нашата цѣль. — Прокламацията. — Обѣдъ на мѣстността Табакари. — Прѣнасянieto нашитѣ вѣщи и оружия. — На барьерата. — Въ Гюргево. — Въ Петрошанъ. — Нашето оружие. — Стѣгнахме се за къмъ Дунавътъ. 42
8. **Минаване Дунавътъ.** Срѣщата съ конникътъ. — На островътъ. — Полагане клѣтва. — Словото на Караджата. — Навлѣзохме въ чамътъ. — Раняванieto на Савва Славчовъ. — На малкото островче. — Тръгване вече къмъ родниятъ брѣгъ. — Гръмването отъ страна на грѣкътъ, притѣжател на чамътъ. — Турскиятъ караулъ. — Гръмвахме отъ чамътъ срѣщу тоя караулъ. — Излизанieto ни на брѣгътъ. — Появяванieto на австрийския параходъ „София“ 48
9. **Въ Сарж-Яръ.** На родниятъ брѣгъ. — Въ блатото. — Сипровиятъ фатализъмъ. — Рѣшението на дружината. — Скъсванieto на телеграфната жица. — Вѣгството на първитѣ турци, що видѣхме. — Ангариата на единъ бей. — Въ кѣщата на боятъ. — Излизанieto отъ Сарж-Яръ 55
10. **Въ Караисенскитѣ лозя.** Отиванieto и бавенieto въ Сарж-Яръ. — Вървимъ напредъ. — Потерата се появява. — Нашата позиция и нашата тактика. — Караджата — душата на дружината. — Първитѣ жертви: Арсо Мартиновъ и Александръ Василиевъ. — Избиванieto на черкезитѣ. — Раняванieto на Никола Ивановъ. — Нещастната случка съ Стефанъ Попо. — Резултатътъ на първата битка. — Напускание Караисенскитѣ лозя 61
11. **Въ Карапановата кория.** Жалда вода избира. — Плуване цѣла нощъ. — Избиране позиции. — Бѣдъ

- гарнизъ съ везовѣтъ. — Появяване на потерата. — Убиване на юзбашиятъ. — Пристигането на редовна войска — Запалване снапетъ и събаряне бияшиятъ. — Печалната случка съ Пано Х. Пеневъ и неговото погиване. — Избѣгването отъ обсадата. — Резултата на втората битка 67
12. **На Вишовъ-Градъ.** Неумолимата жажда. — Мъчително пътуване цѣла нощ — Значението на Караджката въ четата. — Необяснимиятъ шумъ. — При изворътъ. — Въ турското село. — Овчарътъ съ ягнетата. — Улавянето на въоръжени турци. — Отчаянното заивление на Д. Мънзовъ. — Появяването на потерата. — Раняване на Караджката и на Дръновски. — Отравянето на послѣдниятъ. — Новиятъ позиции и боятъ съ башибозуците. — Пристигане на редовна войска. — Съсичане на двадесетимизами. — Резултатътъ на третата битка. — Тръгване къмъ балканътъ. 73
13. **При Гѣбени.** Нашето положение. — Кучешки лай. — Появяването и егромозиването на черкезиниятъ. — Потерата ни нападна и обсади. — Прѣдизвикане мѣрки отъ наша страна. — Напикане въ станътъ на неприятелятъ. — Улавянето на Караджката. — Нашето положение безъ него. — Пробиване обсадата. — Резултатътъ отъ четвъртата битка 81
14. **На високата канара.** Вѣчната жажда. — Нашето прѣдизвикане. — Воденицата. — Трудността на пътуването. — Тъкмено за потерата — приготвено за дружината. — Нѣма скривалище. — Неподозрителната канара. — Потерата ни приближава, но не съгледва. — Нетърпимостта на слънчевиятъ пекъ и нажеженитъ камани. — Въодушевлението и радостта ни нѣмаха край. — Сбогомъ канаро. 86
15. **На Вузлуджа.** Въ балканътъ. — Знамето на Караджовата дружина. — Балканскитъ прѣлести и хубости. — Готовността на околнитъ села да се вдигнатъ. — Безъ хлѣбъ по-страшно и отъ потера. — Овчарчето и нашата нетактичност. — Въ Дебѣли-Дѣлъ. — Потерата отъ далечъ. — Тримата Българи — Колибариятъ и гозбата на потерата. — На мандрата и братътъ на Хаджията. — Почивка и гладъ. — Несъгласие въ четата. — Избѣгването на 14-тъ души. — Случката съ киселото млѣко. — Нахранване на дружината. — Двама въ Шипка за хлѣбъ. — Мѣсто за почивка. — Дълбокиятъ сънъ. — Ненадѣйното ни нападение отъ потерата. — Отчаянното положение на четата. — Нашето поражение. — Нашето избѣгване ранени. — Къмъ Мъглищъ.

- Щастливата срѣща съ селянинътъ. — Къмъ върхътъ „Св. Никола“. — Силенъ дъждъ и вѣтръ. — Кой ни прѣдаде 91
16. **Слѣдъ поражението.** Нещастната смъртъ на Андрѣя. — Въ стругарницата. — Изъ Габровекитѣ планини, а сетѣ неканени гости въ Габрово — Прѣдателството на единъ Хаджия. — Цѣната на едно издрѣйкване. — При кюмурджийницата — Добриятъ старецъ и неговитѣ раскази. — Излишно недовѣрие. — При една мандра хора отъ нашата черга. — Нашето повторно рѣшение 106
17. **Срѣдня-Гора.** Пакъ на пѣтъ. — Дѣдо Никола. — Прѣоблѣченъ въ гр. Карлово. — Прѣзъ Сонотекитѣ планини къмъ Клисуре. — Тримата конници и рѣшението да ги избѣмъ зарадъ коньетѣ. — Разговорътъ ни съ одного отъ тримата конници. — Нетърсенъ скучай съ турчинътъ ловджия. — Въ Копривщица. — Мандраджията — братовчедъ на Пенчо. — Прѣдъ Панагюрище. — Пенчовата тмага. — На бекемето. — Раздѣла съ Пенчовиятъ братовчедъ 115
18. **Рила.** Диримъ способъ, за да се промъкнемъ. — Прѣоблѣченъ въ Самоковъ. — Срѣщата съ загнието. — При говедаритѣ на Кобилино-Вранище. — Потера. — По пѣтътъ за манастирътъ. — Ненадѣйно прѣдъ потерата. — Арапинътъ. — Манастирскитѣ пандури. — Дѣдо Данаила не видѣхме. — Отказътъ да ни приемѣтъ въ манастирътъ. — Рѣшението на манастирскиятъ съвѣтъ. — Колко струва единъ добръ чловѣкъ 126
19. **По пѣтътъ за Св. Гора.** Търсимъ овчарска служба. — Прѣоблѣченъ въ Мехомия за хлѣбъ. — Нарливитѣ чушки. — При Св. Горскитѣ калугерѣ и неговата доброта. — Въ Мелишкитѣ манастиръ. — На Вилушицкитѣ манастиръ и отецъ Никола. — Въ Дойранъ за риба. — Нужда отъ пари. — Срѣщата съ братътъ ми Танчо. — Въ метохътъ за хлѣбъ. — На границата Св. Горска. 133
20. **Въ Св. Гора.** Единъ спокосенъ сънъ. — Калугерътъ биволаръ. — Въ манастирътъ Зограевски и случката съ топузлиятъ калугеръ. — Исповѣдникътъ Климентинъ отъ Прилѣлъ и грижитъ му да ни спаси. — Обличанието ми въ калугерски дрѣхи и почърняването и на двамата ми другари. — Непоносимото често ходение въ черква и случката съ калугерътъ събуждачъ. — Планъ за трѣгване 141
21. **Избавление.** Сбогомъ на гостоприемната Св. Гора. — Червенитѣ риби, — Мжнотията да си искараме паспорти въ Цариградъ. — Въ префектурата. —

- едипъ черкезния позна Илия. — Въ Русското посолство. — За нашите 12 затворени другари. — Въ параходътъ и непечернаемиятъ чай. — Въ Одесса и нашиятъ страхъ да се обадимъ. — Въ гостилницата. — Нашето откалугеряване и запознанство съ хората. — Другаритъ се раздѣлятъ. — Моего връщанне въ Румъния и постоянно гонение. — Приеманнето ми въ мопцията на Берона, и мое то спасение. — Две думи за Берона. 149
22. **Пакъ приготовление.** Прѣдаденъ на мирни занятия. — Народнитъ работи продължаваха да ме интересуватъ. — Няколко важни писма отъ оная епоха. — Дѣятелността на народнитъ хора. — Моего рѣшение да поведѣ чета. — Образованието на четата въ Кладово. — Тръгване. — Инцидентътъ съ знамето въ Неготинъ. — Въ Зайчаръ и любезниятъ Лешанинъ. — За Кадн-Багазъ. 160
23. **Сражения.** На Кадн-Багазъ. — Падането на майоръ Кирѣвъ. — На Пандерало. — Нашето рѣшение да се туримъ подъ командата на генералъ Чернаевъ. — Законътъ. — Къмъ Чипоровекитъ планини. — Къмъ Пиротско. — Моята тамъ гражданска и военна администрация. — Липсата на оръжие. — Распореджанието отъ командирътъ на II батальонъ. — Нападението на турцитъ и нашето отегъиване. — Писмото на Филиппъ Тотю. — На Пандиралекитъ планини. — Участието на Филиповата чета. — Убитото момче и братската помощ на Михалъ Хмшлако. — Новитъ заповѣди отъ Хорватовичъ. — На Тресиваба. — Мое то спасение. — Полуголтъ спасенъ юнакъ. — Неумѣстно отегъиване. — Намѣреното дѣте. — Въ Книжевацъ и случката съ Цло. — Отдалечаването на послѣдниятъ. — Избѣгвамъ да се срѣцна съ Хорватовичъ. — Добриятъ резултатъ на битката. — При Хорватовича съ Панайота и дѣда Желя. 180
24. **Край.** Въ Баня. — Случката съ момчетата на русекитъ капитанъ Протопоповъ. — Четата на Стояновъ отъ Копривщица. — Генералъ Чернаевъ прѣдъ мое то знаме. — За барутъ и пакъ прѣдъ подполковника Никодича. — Оплакване. — Реорганизирането на българекитъ чети въ редовна войска и нашето освобождение. — Едно писмо отъ Ст. Берона. — Прѣдъ Русско-Турската война 200

Войвода Христо Н. Македонски

Вмѣсто прѣдговоръ.

Идеални врѣмена, идеални борци. — Четитѣ сж свѣтла страница въ нашата нова история. — Умрѣлиятъ оживѣлъ. — Македонски е истински участникъ въ четата на Караджата. — Цѣлата на настоящиятъ трудъ. — Малко биография.

Дѣлата на нашитѣ борци за свободата на България прѣдставляватъ, дѣйствително, едно достойно за удивление зрѣлище. Думата ни е за ония борци, които сж се събирали и организирали въ чужди страни и на чети сж навлизали въ България (тогава въ Турция), за да дигнатъ народа на въстание противъ турската власть, противъ нейнитѣ угнетения, прѣслѣдвания и всѣкакъвъ видъ злоупотребления надъ беззащитната и безправна рая. Смѣлостъта и рѣшителностъта, прѣголѣмата вѣра въ святостъта, величието, достижимостъта и одѣлотворимостъта на идеалътъ, — това сж, споредъ менъ, най-отличителнитѣ черти на дѣйцитѣ и мъченицитѣ отъ оная епоха. И наистина, една шепа хора, захвърлени и прокудени отъ съдбата вънъ отъ отечеството, проникнати въ душата отъ единъ идеалъ — отъ идеалътъ да се добие свободата на България, като се разруши турското царство, — организиратъ се, въоръжаватъ се, навлизатъ въ България, биятъ се героически, неустрашими съ турскиятъ низамъ и башибозукъ, и слагатъ коститѣ си въ толковъ обичаната отъ тѣхъ България. Идеални врѣмена, идеални борци! Ако хайдутството, тоя прототипъ на четитѣ, е било само единъ доста елементаренъ протестъ противъ безобразията и притѣсненията на турцитѣ въобще, четитѣ, наопаки, сж една нова организация на интелигентни хора, съ твърдѣ широка, строго обмислена и възвишена цѣль. Тѣ сж били очевиднитѣ признаци за националното

събуждане на нашият народъ, подготвено отъ нашето стрѣмление къмъ училището и българската книга, и калено в борбата съ нашитѣ църковни притѣснители — гръцкото фанариотско духовенство. Цѣлтъ на българската интелигенция която не е могла да търпи едно такъво робско положение на нашият народъ, поема ръководението на освободителното дѣло въ свои ръцѣ, проповѣдва, пише, агитира, възпѣва, обоготворява балкана и юнацитѣ, които свободно ходятъ при него, формулирва по-ясно идеалтъ и желанията на народтъ, организира отъ свѣжи и силни натури чети, които съзнателно се стрѣматъ за постигане опредѣлената цѣл. Вѣчно ще гледаме ние съ евангелско смирение и прѣголъбно удивление на тия велики духомъ хжшове, на тѣхната неустрашимостъ, на тѣхнитѣ подвиги и чудновати дѣла; вѣчно и идеализираме ние смѣляятъ имъ примѣръ на самопожертвование за свободата и щастието на българският народъ. Тъ се знае, че четитѣ иматъ особено значение не само поради идеалтъ, който сж носили и популяризирани, не само по мисълта за нашето национално събуждане, които сж прокламирали, но и по послѣдствията, които слѣдъ тия чети и слѣдваха, по събитията, които се стекоха и по одѣлствование на идеалтъ, за който се бориха, мъчиха, страдаха и умираха тия наши борци и дѣйци.

Четитѣ, слѣдователно, сж една свѣтла страница въ наша нова история и подробното тѣхно изучаване е необходимо за всѣкиго отъ насъ. Една съвършено пълна история българскитѣ чети още нѣмаме по причина, че твърдѣ малци писатели сж се занимавали съ тѣхъ, пакъ, ако щете, и по марливостъ отъ страна на всички ни. Между другитѣ съчинения на покойниятъ Захария Стояновъ, който, безспорно бѣ единъ отъ талантливитѣ писатели по историята на въстания у насъ, има и едно особено съчинение за четитѣ, които навлизали въ България съ цѣлъ да подигнатъ народа противъ турскиятъ яремъ. Това съчинение, което, безъ съмнѣние, познато на всички читатели, носи заглавие: „Четите въ България на Филипъ Тотя, Хаджи Димитра и Стефанъ Каджата (1867—1868)“, издадено въ Пловдивъ прѣзъ 18 година. Въ прѣдговорътъ на тая книга, страница VII, темъ: „Тукъ сжмъ длъженъ да кажа, че освѣтъ помѣнатъ погорѣ седемъ души, които бѣха заточени до животъ

Аккийската крѣпостъ и освободени слѣдъ С. Стефанскиятъ договоръ. нѣма други живи лица, останали отъ Хаджи Димитровата чета“. Слѣдъ туй, на страница 158, Захария Стояновъ казва: „Знае са за положително само това обстоятелство, че единъ отъ борците, Христо Македончето, който билъ лѣгналъ нарочно между убитите, щомъ битката прѣстана и турците са впуснали да рѣжатъ глави, той скочилъ на крака, и съ орѣжие въ ржката, сполучилъ да избѣга къмъ западъ, само нараненъ. Той слѣзалъ въ тунджанската долина, прѣгазилъ рѣката и умрѣлъ отъ раната си около Аджаръ, въ мѣстността називаема Кадрафилъ, гдѣто билъ погребенъ отъ мѣстните овчари. Родителите и нѣкои сливенски граждани, неговите кости именно раскопали, послѣ десѣтъ години, и ги отнесаха въ Сливенъ, на мѣсто Хаджи Димитровите. Тие сж погребени въ тамошната черква Св. Никола, надъ които се издига скромна постройка, въ форма на паметникъ“. Тия два цитата сж толкозъ ясни и изрични, щото не позволяватъ никакво прѣтълкувание. При туй, като се има прѣдъ видъ умѣнението на Захария Стояновъ да събира материалитъ си за своитѣ съчинения, да провѣрѣва свѣденията самъ и чрѣзъ много други лица, мжчно би могло да се повѣрѣва, че въ тия именно толкозъ изрични утвърждения, покойния Стояновъ не е досущъ вѣренъ, както ще се види отъ изложеното по-долу.

Една сутрина рано, 16 Юний 1896 година, дойде при менъ г. Арсенія Костенцевъ, единъ старъ заслужилъ Македонски учителъ, съ специалната цѣль да ми съобщи, че въ София е дошълъ Христо Николовъ Македонски, единъ отъ хшшоветѣ въ четата на Караджата, извѣстенъ въ нея подъ името „Македончето“. Г-нъ Костенцевъ ми расправи не безъ ентузиазмъ впечатленията си отъ срѣщата съ стария хшшъ, расказа ми на кратко и на бързо, че Македонски, съ други двама още отъ четата на Хаджи Димитръ и Стефанъ Караджата, сж могли, слѣдъ послѣдното сражение на тая чета, да се отърватъ живи, че Македонски е можалъ да вземе, избави и донесе съ себе си и знамето на Караджовата чета, че той и днесъ помни и расказва маса подробности за тая чета и пр. и пр.

— Като си помислихъ, прибави г. Костенцевъ, че вие се интересувате съ работитѣ на нашето скорошно минжло,

дойдохъ да ви съобща това. Господинъ Христо сега е в кафене „Одеса“, където ще може да го видите, да прѣгледате бѣлѣжките му, които той е държалъ за всичко, що вършилъ по „народните работи“, и на основание на тѣ да напишете нѣщо, ако желаете.

Азъ останяхъ слисанъ. Какъ, казвахъ самъ на себе с избѣгаль живъ отъ четата на Караджата! Трѣбва да вид азъ непрѣменно тоя герой, да му се поклоня почтително да стисна за ръката тоя носителъ и прокламаторъ на нешитѣ до скорошни народни идеали... Не знаехъ какъ е другитѣ, но за насъ, по-младитѣ, които за четитѣ и вѣстнията знаемъ само по това, което сме чели по книгитѣ вѣстниците, героитѣ отъ оная епоха прѣдставляватъ се нашето въображение въ свѣрхестественна сила и величие. Едно евангелско благоговѣние ни обгръща душата само при споменътъ или изговарянието имената на тия балкански юнаци Караджата, Хаджи Димитръ и тѣхнитѣ другари — тѣ священи имена, имена съ непостижимо величие, съ висок моралъ и грамадно значение. И прибързахъ азъ да вид Христо Македонски. Но прѣди да сторжа това, намѣрихъ добръ да прочета отгорѣ — отгорѣ „Четите въ Бѣлгари отъ З. Стояновъ. Тамъ, въ списъкътъ на момчетата, които сж съставлявали четата на Х. Димитръ и Ст. Караджа намирамъ записано името Христо Николовъ, изъ Кукучъ, 28 години; но щомъ прочетохъ приведенитѣ по-горѣ цити изъ книгата на Стояновъ, азъ се отчаяхъ да видж истински хшъ отъ четата, който дѣйствително да е минжалъ Дунавъ да е взелъ участие въ цѣлиятъ походъ и всички сражения които е имала тая чета, и най-сетнѣ да е избѣгаль живъ доживѣе до сега. Може ли умрѣлия Христо да оживѣе слѣ тридесетъ почти години? И не е ли това, мислѣхъ си а нѣкой неучтивъ бѣднякъ, който иска да продаде себе си Христо Македонски съ нѣкаква цѣль, вѣроятно, за материални облаги? Слушалъ бѣхъ азъ отъ мои приятели разкази разни лъжепоборници, за тѣхнитѣ маниери да се прѣдставлява такива, припомнихъ си тия разкази и се сѣпнахъ отъ мамата, на която можѣхъ да станъ жертва. До освобождението ни, казва Захария Стояновъ, въ Румания можеше намѣришъ въ всѣка кръчка Хаджи Димитрови другари, четата, но на тѣхъ ни най-малко не трѣбва да се вѣр

защото гладът и тогавашните тѣжки обстоятелства при-
нуждавали сж „мвозна слабодушни да лѣжатъ съ народното
име“. Слѣдъ туй вече искахъ наистина да видѣхъ Христо Ма-
кедонски и прибрзахъ да направѣхъ това, но, неговѣдвамъ
го искрено, очаквахъ да видѣхъ единъ лѣжежмиъ, който ще
се мъчи да се прѣструва, ще лѣже нахално, но когото си-
гурно ще катурнѣхъ въ лѣжката, защото запомнихъ изъ книгата
на Стояновъ много подробности за походътъ и участиѣта на
четата и съ тѣхъ щѣхъ да провѣрѣвамъ разказитѣ на Христо
Македонски. Обаче, още пѣрвата ми срѣща съ тоя послѣдния
распрѣселъ всички тия съмнѣния, и азъ видѣхъ, че имамъ
работа съ истински участникъ въ четата на Караджата. Въ
това ме увѣриха не само почти досущъ вѣрнитѣ му разкази
за походътъ и сраженията на четата съ ония, описани отъ
Захария Стояновъ, но и познанството му туку съ лица, които
сж боравили съ подобни работи, като: Бойко Нешовъ, Тодоръ
Пѣевъ, Симо Соколовъ, Пв. Хр. Кършовски и пр.

Въ продължение на 10 — 15 дни азъ успѣхъ да взема
нуждитѣ бѣлѣжки за всички дѣла, които Македонски е из-
вършилъ прѣзъ периода отъ когато е станалъ „хайдутинъ“
до сѣрбско-турската война. Неговия животъ прѣдставлява цѣла
одисея. Той е интересенъ да се опише между другото и по
това, че сжщо такъвъ почти, по всѣка вѣроятностъ, трѣбва да
е билъ животътъ и на другитѣ хмшове, които заедно съ него,
или слѣдъ него, съ оръжие въ ръка сж вѣстапали противъ
турската тирания, и сж се жертвували за народния идеалъ.
Почти сжщитѣ причини, които сж накарали Христа Маке-
донски да стане „хайдутинъ“ и послѣ бунтовникъ, сж нака-
рали да станѣтъ такива и неговитѣ другари по хайдутлукъ
и бунтовничество. Тия и много подобни на тѣхъ причини сж
имали мѣсто въ цѣлото европейско турско царство, но не
всички еднакво сж ги чувствували и усѣщали, не всички сж
могли да възнегодуватъ, да почнатъ да си отмѣщаватъ
зжбъ за зжбъ и не всички сж могли да бждѣтъ избрани
да посвѣтитѣ животътъ си за общото добро. Така щото при-
чинитѣ, които сж накарали Христа Македонски да стане
„хайдутинъ“, прѣдставляватъ въ миниатура неспособнитѣ
условия, въ които е билъ принуденъ да живѣе въ ония
врѣмена безправния български народъ. Ето защо азъ
рѣшихъ, както показва и самото заглавие на настоя-

щата брошура, да напишѣ тукъ цѣлия животъ на Македонски, т. е. неговитѣ дѣла и то ония, които иматъ обществено характеръ и значение. Така, ние ще опишемъ неговото хадутство, участието му въ Бѣлградската легия, въ четата на Караджата и най-послѣ войводството му въ сѣрбско-турската война, съ всички ония подробности, които е нужно да разкажѣтъ за всѣки единъ случай. Всичко това, вѣрвамъ нѣма да бѣде безинтересно и безъ значение. Нѣкои отъ подробноститѣ за участието на четата на Караджата и Хаджи Димитра ще изоставимъ и то само ония отъ тѣхъ до разбиването на тая чета, които на дълго и широко разказва и койниятъ Захария Стояновъ въ „Четите въ България“. И се спрѣмъ по-напросто само върху случкитѣ и участие на тая чета, които никакъ не се споминатъ у Стоянова, особено върху избавлението на Македонски и двамата му другари отъ смъртта слѣдъ окончателното поражение на четата и сѣгството имъ по гори и планини, като запазимъ и това и една извѣстна пълнота и непрѣкъснатостъ въ разказѣтъ си за цѣлиятъ походъ на тая чета, та по такѣвъ начинъ трудѣтъ ни да прѣдставлява една цѣла и завършена работа.

Тукъ намирамъ за нужно да кажа нѣколко думи самия Христо Николовъ Македонски, повечето бѣлѣжки и неговата биография, които прѣдставляватъ извѣстенъ интересъ и които не е възможно да направимъ на друго мѣсто книгата ни.

Христо Николовъ Македонски е роденъ на 1835 годни въ село Горни-Тодоракъ, Кукушко, Македонии, отъ родителски чисти българи. Въ списъкѣтъ на момчетата, които сѣ обзѣвали четитѣ на Хаджи Димитра и Стефанъ Караджата, Македонски се е записалъ, че е родомъ отъ Кукушъ; това и рочно е направилъ той, за да прикрие домашнитѣ отъ прѣдѣванията на турцитѣ и турското правителство въ случае че се хване живъ, или пакъ списъкѣтъ стане достояние на Цариградското правителство. Сжщото това сѣ направили други нѣкои отъ момчетата. Македонски е близнакъ съ бащата си Стояна. Още когато е билъ на една година, баща се поминалъ и той останѣлъ на грижитѣ и попечението на майка си, която била доста разумна жена. Другитѣ му и голѣми братя и сестра помагали въ работата на баща, който се занимавалъ съ платнарство и сапунджилѣкъ. Въ то

врѣме търговията съ платна и въобще съ памучени издѣлия е била въ цвѣтуще положение, понеже такива издѣлия сѣ се испращали чакъ въ Босна и Ерцеговина, Албания и даже Азия, отъ гдѣто сѣ дохаждали търговци да ги конуватъ и занасятъ за продажъ по изброенитѣ страни. И памучната култура въ Солунския вилаетъ тогава се намирала въ твърдѣ завидно положение, защото по-късно се яви конкуренцията отъ вѣнъ съ платна и памукъ. Седмъз години наредъ Македонски е ходилъ на училище въ родното си село, гдѣто сѣ го учили на грѣцки, защото по тия страни тогава, особено по селата, още българската книга не бѣше наддѣляла надъ грѣцката. Всичката наука се състояла въ изучаването на църковни вѣккви си псалми и четението на псалтиря, които никакъ не разбирали ученицитѣ, въ това число и нашия Христо. Въоръженъ съ такива знания, които се равняватъ на нула, Христо не е можалъ да бѣде годенъ за друго, освѣнъ да помага въ работата на братята си, които наслѣдили отъ баща си. И друго не е мечталъ. Той скоро се научилъ да говори на грѣцки и да пише съ славянски черковни букви, съ каквито пише и понастоящемъ. Повече не е можалъ да научи, защото, както ще видимъ по-долу, не е ималъ нито врѣме, нито възможность. Майка му, като добра домакиня и умна жена, слѣдъ смъртта на бащата, запазила всичкото оставено отъ послѣдния наслѣдство, което отъ послѣ е дало възможность на братята на Македонски да подкачжъ бащината си търговия и по такъвъ начинъ да си поминуватъ колко-годѣ добръ. Нещастията само Христа сѣ прѣслѣдвали отъ година на година все повече и повече, до като най-послѣ тия нещастия направятъ отъ него единъ „хайдутинъ“, послѣ бунтовникъ и най-послѣ войвода, сирѣчь тия нещастия сѣ причината, гдѣто Христо Македонски се прѣдава на „народнитѣ работи“ и е посвѣтилъ повече отъ 25 години отъ живота си за „народа“.

Защо станяхъ хайдутинъ.

Връщанieto ми отъ пазаръ. — Опръскването на турцитѣ. — Животътъ ми въ опасностъ. — Моето криение. — Убиванieto на Хаджи Гого. — Нещастната случка съ Георги Сърбакътъ. — Останяхъ безъ скривалище. — Бѣгството ми въ Солунъ и моето връщание въ село. — Първото ми обирание. — Другаруването ми съ Манолъ Наковъ. — Второто ми обирание. — Рѣшението ми да станъ хайдутинъ — Сбогомъ роденъ край. —

Бѣше на 24 Мартъ 1852 година, казва Христо Николовъ Македонски, т. е. бѣхъ встѣпилъ въ 18 година, когато братята ми, както обикновенно ставаше това, ме испратиха да продавамъ сапунъ на Джумайския пазаръ (Штемница-Джумая, околийски градъ). На пазарътъ направихъ доста хубава работа, сирѣчь продадохъ сапунътъ и се стѣмнихъ да се върна въ село, у дома си. Бѣхме тръгвали нѣколцина другари, съ насъ бѣше и съселянина ни Хаджи Гого, чловѣкъ доста възрастенъ, може да имаше 50 до 55 години. Заприказвахъ се съ тоя послѣдниятъ нѣщо, другитѣ ми другари вървѣха доста напредъ прѣдъ насъ. Когато приближихме турското село Раяново, прѣзъ дѣто трѣбваше да минемъ, силенъ дѣждъ заваля и ние стѣгнахме конетѣ да вървѣтъ по-бърже. Конетѣ ни, които не бѣха кираджийски, а наши собствени и хранени конѣ, се разлютиха, разиграха се като левове и никакъ неможахме да ги укротимъ и спрѣмъ да вървѣтъ по-кратко. Трѣбваше да минемъ, слѣдователно, съ разярени конѣ прѣзъ с. Раяново и тъкмо прѣдъ сборището на турскитѣ аги въ това село, извѣстно подъ името: „Къошкътъ на есиръ Али“. Есиръ Али се викалъ той, защото билъ есиръ, заробенъ отъ руситѣ. Съ бързото прѣминуване на конетѣ прѣзъ тоя къошкъ, безъ да искаме, опръскали сме съ калта, образувана отъ дѣждътъ, агитѣ, които въ това врѣме сѣдѣли на

къшкътъ. Азъ, естествено, и несъгледахъ това. Идовити и безобразни псувни, пуснати по нашъ адресъ, долѣтиха до ушитѣ ни, нѣколко пицове изгърмѣха подирѣ ни, Хаджи Гого моментално се обърнѣ назадъ и полууплашено ми извика:

— Христо, не спирай коньтъ, ами върви по-бърже, че всичко това става за насъ.

Поотпуснахме юздитѣ на коньтѣ и за единъ мигъ се изгубихме отъ прѣдъ очитѣ на турцитѣ, на които случайно и не по наша вина бѣхме за минути развалили *мухабетътъ*. Слѣдъ като изминяхме едно доста почтително расстояние далечъ отъ тоя фаталенъ вече за насъ къшкѣ, Хаджи Гого позапрѣ коньтъ си и дълбоко ахва.

— Спечелихме си *бела* на главата, каза той, който познаваше твърдѣ добръ суровитѣ прави на нашияскитѣ турци.

Отъ тукъ дори до нашего село говорихме само за станалата случка и за лошитѣ послѣдствия, които можѣха да ни сполѣтѣтъ. Говорихме, расправихме, тълкувахме и найсетѣ се раздѣлихме съ свѣтъ единъ къмъ други, че трѣбва до нѣкое врѣме да се прѣдпазваме отъ опръсканитѣ турци. И наистина, дивитѣ тия аги счели случайното туй опръскване за кръвна обида и рѣшили жестоко да отмъщаватъ. За таква нищо и никакви случки и днесъ българитѣ въ Македония се биждѣ и убиватъ отъ турцитѣ. Отмъщението незакъснѣ. На другия денъ още — щастие, че се случихъ тогава вжтрѣ въ кѣщи, — дохажда въ дворѣтъ на нашата кѣща Дели-Мехмедъ Индже Алиевъ, единъ извѣстенъ по лошотията и извършенитѣ отъ него пакости турчинъ. Майка ми и сестра ми, които знаеха още отъ вечерята за случката съ опръскването на турцитѣ въ с. Раяново, по единъ неусѣтенъ за турчинѣтъ начинъ ми съобщиха това. Нѣмаше нужда да ме прѣдупрѣждава нѣкой, за да разберѣ, че тоя неканенъ гостъ за менъ дохажда да тѣрси и да се подсѣтъ, че азъ именно него съмъ билъ опръскалъ. Нѣмаше какво да се прави: безъ да се явявамъ прѣдъ любезниятъ гостъ, съ бързината на дива котка скокнахъ на крака, избѣгнахъ изъ кѣщи и отидохъ да се скрижъ въ кѣшлата на нашиятъ сватъ, Георги Сърбакътъ, която се намираше въ полето и която служеше за скривалище на цѣлото ни семейство въ подобни опасни за животѣтъ ни минути. Попеже не ме намѣри въ кѣщи, тѣ рчинѣтъ си излѣлъ и невидѣлъ. Азъ стояхъ въ кѣшлата на Сърбакътъ.

Слѣдъ десетина — петнадесетъ дѣня Хаджи Гого не бѣ вече между живитѣ: нѣколцина крѣвопийци, поставени о опръсканитѣ турци, хванали Хаджи Гого на височината „Джамано“, надъ Дерменъ Дерѣ, когато се е връщалъ отъ Кукукиятъ пазаръ. Тѣ го били, мѣчили, отрѣзали му рѣцѣтъ и ка му извадили очитѣ, завлѣкли го въ планината „Стрѣвница“ Раяновско землище, гдѣто го съсѣкли на парчета. Слѣдъ нѣколко дѣна останкитѣ му били намѣрени въ тая планина червясали. Това извѣстие покърти душата ми. Ужасъ ме земаше, когато си помислѣхъ, че само едно случайно и бедно опръскване струва животътъ на Хаджи Гого, а отиде, може би, и моятъ. Криехъ се азъ при Сърбакътъ, а и годуванието ми отъ денъ на денъ, отъ часъ на часъ се увеличаваше. Трѣбва да се отмѣсти, казвахъ си азъ, за невиния Хаджи Гого, но какъ, какво можъ да направя самъ? Слѣдъ Хаджи Гого дохождаше вече моятъ редъ, мислѣхъ си азъ косата ми настрѣхваше. Сърбакътъ, подъ покрива и покровителството на когото се намирахъ, старателно ме криеше, криеше ме и пазеше като баща да ми бѣше — толкозъ добъше той. Но скоро постигна нещастие и Сърбакътъ, а заедъ съ него изгубихъ и азъ своето удобно и сигурно скривалище. И ето какъ стана това.

Въ онова врѣме по нашитѣ мѣста ходеше като Кърсе даръ, съ двадесетъ мина конници, нѣкой си Хайдараа, аргутинъ по происхождение, настоящи разбойникъ, человекъ можеше всичко безнаказано да върши. Единътъ отъ двамата му синове бѣше субаша, а другиятъ — полякъ, пазачъ въ селото Долни-Тодоракъ. Двамата тия Хайдарови синове почъ всѣки дѣнь ходѣха въ кѣшлата и въ кѣщата на Георги Сърбакътъ, отъ гдѣто взимаха и завличаха сиреньѣ, млѣко, маса, агнета, разбира се, безъ пари. Сърбакътъ е търпилъ това притѣствено на двамата братя, хранилъ е тия своего рода разбойници, но като видѣлъ, че стоката му скоро ще се свърши и той, съ пълна кѣща хора, ще остане само съ голи рѣки намислилъ да не имъ дава вече нищо. И го направи. Бѣло помнѣхъ като днесъ, 1 ий Августъ 1852 година. Понеже бѣ заговѣзни, вечерътъ съ цѣлото семейство на Сърбакътъ се прѣбрахме въ село, азъ отидохъ въ кѣщата си, въ Горни-Тодоракъ, а тѣ въ своята, въ Долни-Тодоракъ. И двѣтъ села се намиратъ на 1—2 километра далечъ едно отъ дру-

На слѣдующиятъ день, разбира се, азъ мислѣхъ пакъ да се върна въ къщата на Сърбакътъ, кждѣто щѣше да бѣде и той съ домочадието си. Но това неможа да стане. Още сжщата вечеръ, двамата Хайдарови синове, очевидно докачени отъ отказа на Сърбакътъ, влизатъ внезапно въ къщата му и тъкмо въ това врѣме, когато добриятъ българинъ е заговѣвалъ. Единиятъ отъ тѣхъ измъкналъ сабяга, що носилъ, отправилъ се право къмъ мѣстото, гдѣго е вечеряло семейството и извикалъ на Сърбакътъ да се приготви за умираице. Сърбакътъ позналъ и двамата синове на Хайдараа, пакъ и твърдѣ добръ разумѣлъ това тѣхно пощно посѣщение. Залѣкътъ му се спрѣлъ въ гърлото и той го исплулъ. За единъ мигъ той е взелъ рѣшение какво да прави. Не е искалъ да умре мърщина безъ да покаже на неприятелитѣ си, че и той има ржцѣ, че и неговата пушка може да убива. Като прободенъ скованъ отъ софрата, грабналъ пушката, която се намирала въ другата стая и грѣмналъ срѣщу турчинътъ съ голата сабя. Всичко това е станжло съ такава бързина, щото турчинътъ, който едва билъ успѣлъ да направи нѣколко крачки по направление къмъ Сърбакътъ, испусналъ сабята си и се захлупилъ прѣдъ софрата.

— Хубави заговѣзни, продумалъ инстинктивно Сърбакътъ, и прѣзъ трупътъ на падналиятъ, излѣлъ изъ къщата си и оставилъ домочадието на произвола на сждбата, което се распищяло, разрѣвало и незналло какво да прави.

Слѣдъ туй на нашитѣ врата нѣкой почука прѣдпазливо и необикновенно полека. Отваряме и какво да видишъ? — Сърбакътъ, пожълтялъ като восъкъ.

— Сега е редъ пакъ вие менъ да пазите и криете, каза той, и ни расправи подробно за станжлото.

Огъ нашитѣ нѣмаше кой да се противи, не само защото Сърбакътъ въ дадения случай търсеше услуга за направена услуга, но защото той бѣше българинъ, рая, беззащитенъ и безправенъ чловѣкъ, който, като се е защищавалъ, по тоя начинъ е отмѣщавалъ и за насъ. Освѣнтъ туй просто човѣщината го изискваше да му помогнемъ. Слѣдъ туй Хайдараа, като се научилъ за станжлото, дойде въ къщата на Сърбакътъ, обра гдѣ що имаше и откара цѣлото му стадо овце. Той не забрави да прѣбие старата му майка и дѣцата му даже. Майка му се помина слѣдъ нѣколко часа вслѣдствие на нанесениятъ.

и бой. Що се отнася до самиятъ Сърбакъ, нашитѣ се погрозиха и по единъ най-безопасенъ начинъ го испратиха къмъ Св. Гора, отъ гдѣто да върви къдѣто му очи гледатъ. Стрѣва ми се, че той станъ тамъ калугеръ, живѣлъ още многи години и умрѣлъ отъ своя естествена смъртъ.

Ето по какъвъ начинъ се лишихъ азъ отъ защитата, гостоприемството и скривалището на добриятъ Сърбакъ. Приключението съ тоя послѣдниятъ още единъ излишенъ пъкъ м напомниоуаше за несигурността на животътъ ми. Оставяше ми или да се крижъ у дома си, безъ опредѣленъ срокъ, или пакъ да послѣдвамъ Сърбакътъ, но бѣхъ още твърдѣ младъ, за да прѣдприемжъ послѣдното, макаръ то и да ми се виждаше съсително. Най-сетнѣ слѣдъ дълги съвѣщания, домашнитѣ м намѣрихъ за добръ да отиджъ въ Солунъ и тамъ да се заложа за нѣкоя работа, да прѣстожъ нѣколко години, до катъ на опръсканитѣ турци мине ядътъ или ме забравитъ съсѣмъ. Съ мнозина другари азъ се отправихъ за Солунъ. С менъ дойде и братъ ми попъ Георги и ме цѣни на единъ ханъ. Въ Солунъ прѣстояхъ цѣли четири години, до сключението мирътъ на Севастополската война прѣзъ 1856 година, когато се върнахъ въ село. Съ една малка сума капиталъ, която даде майка ми, почнахъ съ брата си Стоянъ бащиниятъ занаятъ — да продаваме платна и памукъ. Баща м е ималъ до 42 разбоя за платно, продавалъ е и прѣжде Чакъ отъ Албания и Ъорча дожаждали търговци да купуватъ, но скоро излѣзъжъ американътъ и съсипа нашата тая индустрия и търговия. Съ голѣми прѣдпазвания работихме и въ скоро врѣме уголѣмихме капиталътъ. Прѣзъ 1859 година, когато съ Георги Балабановъ отивахме въ село Сармусакий Сѣреско, да купимъ, товаримъ и донесемъ памукъ, прѣсрѣшнахъ ни трима турци кеседжии тъкмо между селото Календра и гр. Сѣръ, и слѣдъ като ни безчеловѣчно истѣзвахъ и мжчиха, обраха ни всичко що носѣхме. А у менъ бѣше тогава почти цѣлиятъ капиталъ, що имахме съ брата ми. Ни съ Балабанова, безъ никакво оръжие, оставихме се да правитъ съ насъ каквото искатъ. Азъ даже положително въ нищо не имъ се въспротивихъ, само живъ да останжъ, казвахъ си, че да можъ да си отмъстѣжъ. Азъ бѣхъ вече достъ възрастенъ и се чувствувахъ твърдѣ силенъ, за да можъ успѣшно да се боржъ съ такива кеседжии. Върнахъ се въ къщъ

безъ петъ пари, попаренъ и посърнѣлъ отъ мѣки и ядове. Домашнитѣ прибързаха да ме посвѣтватъ да съмъ се билъ пазилъ отъ опръсканиятъ отъ менъ турчинъ, защото работата не била твърдѣ чиста; но като имъ казахъ, че сж ме обрали, тѣ се разсърдиха, гълчаха ме, хокаха ме и се очудваха нѣкакъ съмнително, защо само съ мене се случватъ подобни работи. Майка ми, която не по-малко отъ другитѣ ми братя обичаше и менъ, прибърза да ми даде новъ капиталъ, за да работѣ пакъ съ братя си Стояна.

Въ това врѣме азъ другарувахъ съ съседтъ пи въ Долни-Тодорахъ, Манолъ Наковъ, когото така сжко бѣха обрали турцитѣ на Амбаръ-къой, Кукушко, и положението на когото въобще не бѣше по-добро отъ моето. Другарувахъ азъ съ него твърдѣ братски, интересувахме се само съ въпросътъ: какъ може да се смачка носътъ на тия развилили турци, и какъ може да бждемъ по-сигурни за животътъ си. Завиядахме и обожаваше Стоймена и Илю войвода, които задаваха страхъ и трѣпетъ на мръснитѣ. Често единъ други си разказвахме разни подвизи на тия войводи, слушани отъ тогосъ-оногозъ. Ние станавме тѣй интимни и така добръ се разбрахме, щото взехме да се приготвяваме при сгоденъ случай да хванемъ гората. Обикновенно се раздѣляхме съ думитѣ: бѣди готовъ на всѣки часъ. И тоя часъ не закъсня да дойде, а именно прѣзъ 1860 година, едва една година отъ както ме бѣха обрали, трѣбваше да отидѣ на пазаръ въ с. Порой, нао-дяще се при политѣ на планината Бѣласица, да продавамъ памукъ и сапунъ. Пѣтувахъ, разбира се, безъ орѣжие, като всѣки вѣренъ на Султана рая. На връщане отъ тамъ, като стигнахъ при селото Кеседжичифлий, излѣзоха изъ находящата се тамъ на близо гора трима турци, между които познахъ хайдукъ Рахманаа. Самото му име показва любимата му професия. Азъ скърцнахъ съ зѣби, но нѣмаше какво да правѣ самъ и безъ никакво орѣжие. Рѣшихъ да се непротивѣжъ, за да се избавѣ живъ, като се заклѣхъ въ душата си, че нѣма вече да тѣрпѣмъ такъвъ животъ и подобна търговия. Тримата турци, твърдѣ опитни въ занаята си, обраха ме по всичкитѣ правила на искусството — не оставиха въ джѣбътъ ми ни счупена пара, взеха ми новия ямурлукъ и ме пуснаха да си идѣ. Срамувахъ се азъ отъ себе си и мъчно ми бѣше, унижително до оня край ми се виждаше до отидѣ у дома и да

кажъ, че пакъ сж ме обрали. „Все тебъ обиратъ, все съ тебъ се случватъ подобни работи“ — ще ми кажътъ домашнитѣ, ще ме искатъ и азъ, коскоджамити мѣжъ, ще се червѣ и унижавамъ. Ту цитѣ, които ме обраха, нито ме биха, нито ме раниха и азъ нѣмахъ по тѣлото си никаква рана, за да я прѣдставѣ на домашнитѣ си като вещественно доказателство за истиността на тоя втори обиръ. Не ми се щеше да се връщамъ даже въ къщи, а искахъ да може нѣкакъ на право да трѣгнѣ в гората. Връщамъ се азъ у дома, но убитъ духомъ и безъ всѣк вече прѣдпазване и страхъ отъ напръсканиятъ турчинъ. Вървѣхъ и рѣшавахъ съдбата си. Отмъщение, отмъщение и сам тая дума се търкаляше изъ устата ми. За нищо вече не мислѣхъ. Родното село ми се виждаше като пѣялъ и тѣжко ми бѣше да гледамъ смирената българска рая, да работи денонощно за грабителитѣ си, безъ да бѣде сигурна за животътъ и имотътъ си. Пиринъ и Рила е мойто отечество, казвахъ повтаряхъ и потретвахъ на себе си, тамъ азъ ще се намѣрѣхъ поне една минута на волностъ и ще се броѣхъ госпо даръ на себе си. И прѣдъ въображението ми прѣминавахъ величественитѣ върхове на тия планини, непристъпнитѣ гори и канари, гдѣто безопасно и свободно се расхождатъ юнацитѣ на Илю войвода и Стойменъ войвода, и за гдѣто душата ми вече копнѣе. Нѣмаше другъ исходъ, не ми оставяше вече друга кариера. Азъ се усѣщахъ толкова чувствителенъ отъ всѣка и най-малка даже обида, щото мислѣхъ че ще се прѣснѣ, ако още днесъ не се махнѣ отъ селото. Не станѣ воленъ планински гражданинъ и вѣренъ подданикъ на единъ отъ войводитѣ. Вѣрихъ се у дома азъ късно развалуванъ и умисленъ. Расправихъ на кратко на домашнитѣ си за втория обиръ и безъ да чакамъ мѣмранията и гълчанията на майка си и братята си, ако дѣйствително тѣ сж мислили да ме мѣмрѣтъ и гълчѣтъ, стѣгнахъ се на двѣ на три, грабнахъ бащиното си Сливенско шишане, което той кѣталъ кат антика, шопнахъ въ поясътъ си два пицова, взехъ отъ майка си нѣколко гроша, изрѣвахъ едно отчаяно „Сбогомъ“ на всиче въ къщи и припнѣхъ у Манолъ Наковъ въ Долни-Тодоракъ.

— Азъ вече немоѣ да търпѣ, бай Маноле, стѣгай се да вървимъ.

И Манолъ Наковъ бѣше дѣйствително готовъ за всѣкъ минута. Азъ го намѣрихъ въ лозята. Още вечерята се обя

вихме ние свободни планински юнаци и въ тъмно оставихме селото и неговитѣ жители, да се ваятъ въ своятѣ тѣги и неволи. Сбогомъ Тодоракъ, Сбогомъ роденъ край — тия бѣха послѣднитѣ ни думи, когато излѣзохме отъ селото и се опж-тихме да търсимъ войводата Илю или Стойменъ, за да се запишемъ въ една отъ тия двѣ чети.

Ето какъ станяхъ хайдутиъ.

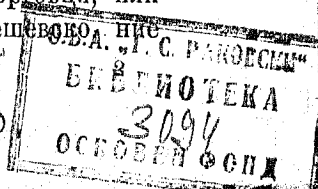
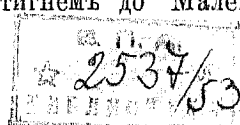
Хайдутуването ми.

Думата хайдутинъ не бѣ тогава позорно название. — Скитание по планината Бѣласица. — Присъединяването къмъ насъ на още четирима хайдутини. — Намирането на Стойменъ войвода, който ни приема въ дрѣжката си. — Слѣдъ два мѣсеца раздѣли. — Случката на Кресненскитѣ ханове. — Тръгването ни за Рила. — Потерата убива Стоймена.

По ония врѣмена, пакъ и сега даже въ Македония, думата „хайдутинъ“ не само не се считаше за нѣщо позорно и въобще лошо, но хайдутството се смѣташе като съвѣстно почтено, възвишено занятие. Дѣлата на хайдутинѣтъ или по-добрѣ, цѣлитѣ, които той си е опредѣлялъ да прѣслѣдва, бѣха оморализирали тая дума. Притиснатитѣ и съсиранитѣ материално и морално българи, особено по селата ограбвани отъ разнитѣ паши, мѣстни султани, бегове и даже отъ всѣки бездаренъ, глупавъ и за нищо некадѣренъ агъ неможеха да гледатъ на тия хайдутини съ лошо око, защото тѣхната цѣль бѣше да убиватъ лошитѣ и золумджии мусюмане и въобще да гонятъ турцитѣ, тия мжители на християнитѣ. Всичката дѣятелностъ, слѣдователно, на тия хайдутини се считала като българско народно отмъщение противъ едно друговѣрна владѣюща нация, която не държи сметка за всички върши надъ беззащитната рая и не знае прѣдѣлъ на безбразилта и безчеловѣчнитѣ си дѣла противъ българитѣ. Българскитѣ хайдутини бѣха една юзда за развилнѣлата властъ турско население; тѣ поддържаха духътъ на нашия народ и всѣха вѣра въ неговата мощъ, въ неговата численостъ, въ неговото право. По тия причини българското население винаги и всячески е помагало на тия хайдутини, почитало ги, възспирало ги, и ги е приравнявало въ безгрѣшността имъ съ свѣ-

цятъ на нашата църква. Хайдутинътъ бѣше човекътъ, който се занимаваше съ „народнитѣ работи“, за които бѣше посвѣтилъ и животътъ си. Хайдутството е имало дѣйствително национални, но тѣсни мѣстни цѣли, които сж имали за центръ главно отмъщението за нанесени обиди, грабежи, обезчестявания, убивания на родители, брати, сестри и пр. По относително, хайдутинътъ, при испъкването, благодарение на народното самосъзнание, на мисълта за единъ по-честитъ и по-свободенъ животъ, се е метаморфозиралъ въ бунтовникъ, съ широки национални цѣли, строго опредѣлени искания противъ турското владичество въ полза на българскиятъ народъ. По такъвъ начинъ, както казахъ и на друго мѣсто по горѣ, хайдутинътъ се явява прототипъ на бунтовникътъ. Но нека да продължимъ разказътъ си.

Като излѣзохме отъ селото, и двамата рѣшихме да хванемъ планината Бѣласица. Врѣхме ние по това направление и азъ се радвахъ, че скоро ще стигнемъ на желаното мѣсто, но въ сжщото врѣме като че сърдцето да ми се стискаше отъ скърбъ за домашнитѣ, за селото. За всичко мислѣхъ сега: и за майка, и за братя, даже за оборътъ и за нищо и никакви прѣдмети, за които можахъ да си спомнѣя тогава. Една особенна тъга навѣваше душата ми отъ мисълта, че азъ се отдѣлямъ отъ всичко менъ мило и скъпо въ родината за винаги. Немогахъ сега да опредѣляхъ това, що тогава съмъ чувствувалъ и усѣщалъ; но щомъ забравяхъ за минута тия чувства за домашни и за родниятъ край, азъ моментално ставяхъ веселъ, бързахъ да стигна по-скоро планината и да подкача работата, за която се бѣхъ рѣшилъ и трѣгналъ. Съ Манола говорихме за послѣдствията, които можѣха да ни дойдѣтъ до главата, като резултатъ на нашата опасна дѣятелностъ и въобще новъ животъ. Къмъ Бѣласица трѣгнахме ние нарочно, защото, спорѣдъ свѣдѣнията, които всѣки българинъ тогава можеше да има, прѣзъ тамъ трѣбваше да минемъ за къмъ Малешевско, гдѣто се намираще Стойменъ войвода съ своята чета, която броеше всичко десетъ души. Като по-близо, ние рѣшихме да търсимъ Стоймена. Въ Бѣласица не намѣрихме Стоймена, затуй прѣминяхме въ Малешевско. По пътятъ срѣщяхме ние разни хора и споредъ случая се прѣдставлявахме: или за нѣкакви търговци, или право за хайдути. До като стигнемъ до Малешевско, ние

намѣрихме още четирма братя отъ нашата черга, които бѣха търгнѣли и тѣ да дирижтъ Стоймена и които по сѣщо такива или други подобни причини бѣгаха да се спасяватъ или отмищаватъ за братъ, сестра и пр. Имената на тия наши нови четирма другари немогъ да си припомнимъ сега; само знамъ името на едного отъ тѣхъ, който се казваше Георги Ковачлиятъ, отъ село Ковачево, но и четирмата бѣха отъ Неврокопско. Като станѣхме шестъ души, работата ни се улѣсни, но бъркаше ни нашата неопитностъ въ новото запятие, затова чувствувахме голѣма нужда отъ единъ вѣщъ въ работата човѣкъ, отъ единъ смѣлъ водителъ, какъвто бѣше Стойменъ войвода. Понеже Ковачлиятъ казваше, че познава лично Стоймена, то и шанситѣ за намиранieto на послѣдниятъ се увеличаваха или поне бѣха по-голѣми, отъ колкото ако да бѣхме били само двамата съ Накова. Намѣрихме ятаци на Стоймена и ги замолихме да му кажътъ, че го диримъ и искаме да се запишемъ въ неговата дружина.

Вървѣхме ние по Малешевско, любувахме се на природнитѣ хубости, скитахме се по усамотенитѣ степи и гори, пихме студената балканска вода, разваляхме спокойствието на планинскитѣ птици и животни, разгледвахме отъ всѣки баиръ, отъ всѣка височина и търсѣхме да видимъ хвъркатииятъ Стойменъ и неговата дружина. Услушвахме се на всѣки шумъ, при всѣки изворъ и при всѣка хайдушка почивка търсѣхме да намѣримъ слѣди отъ тая дружина. Незнажъ наистина колко дни се проточи това търсение безъ успѣхъ. Въ безгрижието, което въ такъво положение естествено дохожда и ни налѣгнѣ вече, ние имяхме само грижата да намѣримъ Стоймена и това вършѣхме всички безъ изключение, денонощно, безъ почивка. Дотегнѣ ни. Добрѣ, че не стоехме на едно мѣсто, а ходѣхме постоянно, та се залисвахме и размаивахме съ новитѣ пейзажи, извори и рѣкички, спѣхме неопрѣделено врѣме и по такъвъ начинъ губѣхме днитѣ си въ пълно бездѣйствие, но и по-леко ги прѣкарвахме, като се калехме въ новиятъ си занаятъ. Най-сетнѣ стигнѣхме въ мѣстността Кресненскитѣ ханове, която тогава бѣше като пустиня, а днесъ има хубавъ пѣтъ. Ние се установихме отъ къмъ Малешовска страна, почти при политѣ на гората, близо до р. Струма. Тамъ прѣстояхме нѣколко дня, безъ да ни прѣслѣдва нѣкой. Една сутрина, още прѣзъ зори, чуваме шумъ. Трѣбваше, естествено,

да прѣдположимъ, че тоя шумъ е отъ хора, които ходѣтъ като насъ по тия пусти мѣста, или пакъ ни гони нѣкоя потера. Може да е Стойменъ войвода, казвахме си. Всички опулихме очи къмъ онова направление, отъ гдѣто дохождаше тоя шумъ. Десетина души, въ турско облѣкло, въоружени добръ, спрѣха се горѣ въ гората, но малко на страна, не много далечъ отъ насъ — не ще да имаше повече отъ единъ километръ. Ние се погледахме единъ други. Хората въ турско облѣкло се спрѣха на едно мѣсто и очевидно се расположиха на почивка. Слѣдъ едно нѣколко минутно съвѣщание, ние рѣшихме да отидемъ малко по-близо до тѣхъ и ако видимъ, че това е Стойменъ войвода съ четата си, да му се обадимъ, ако ли сж дѣйствително турци, да имъ хвърлимъ по единъ куршумъ. И бѣше ни омръзнѣло вече да ходимъ като баби; трѣбваше вече да захванемъ да правимъ нѣщо. На твърдѣ близо до насъ расстояние дружината си постави одного за стража и слѣдъ туй ние не чувахме вече никакъвъ шумъ, нито приказване. Намѣрихме за добръ, да заградимъ отъ тритѣ страни стражата и отъ нея да узнаемъ чия е и каква е тая дружина. Когато ние се доближихме и поставенията на стража ни съгледа, извика ни на турски да застанемъ и дигна пушката си да стрѣли върху насъ. Отъ наша страна шестъ пишанетски гърла, готови да изревѣтъ за първъ пътъ, моментално бѣха насочени срѣщу нашиятъ противникъ. На неговата покана да се спрѣмъ, ние му извикахме на български да не стрѣли, че не сме турци и лоши за него хора. Като чу, че говоримъ български и съ такъвъ фамилиаренъ тонъ, той свали пушката си и радосно извика:

— Хж добръ, знаемъ вече за васъ. Стойте тамъ. Шестима ли сте?

— Да, отговорихме.

— Само единъ отъ васъ да дойде при менъ.

Опрѣдѣлихме Георги Ковачиятъ, защото той бѣше познатъ съ Стоймена. Другитѣ тръгнахме слѣдъ тѣхъ да вървимъ. Стойменъ войвода ни прие доста любезно. Четата станж отъ 16 души. Шестимата ние неопитни се размѣсихме между десетъ души алисъ хайдутъ, печени и калени въ занаятътъ. Сега вече има надѣжда да усвоимъ цѣлата майстория на новата ни кариера, като чиракуваме малко врѣме. И ние искрено се радвахме. Дадоха ни нѣкои упътвания по прѣдстоящата ни ра-

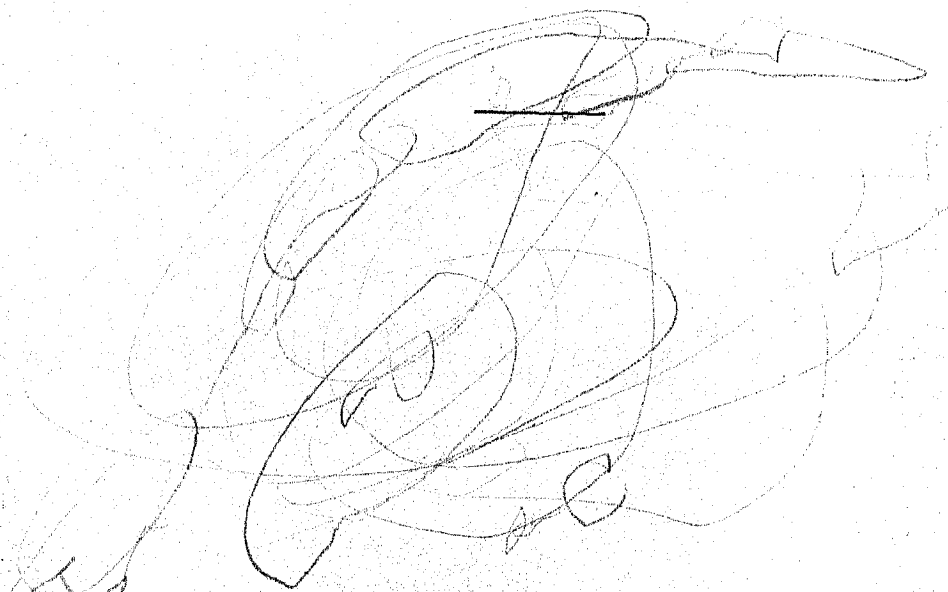
бота и понеже имаше опасностъ отъ потеритѣ, които бѣ почнѣли да дирѣтъ и говѣтъ Стоймена, трѣгнахме да търсимъ друго по-удобно мѣсто и въобще да промѣнимъ мѣстото. Мѣсеца наредъ 16 членната дружина ходи по Разложкитѣ Рилски планини. Потеритѣ не ни оставяха мирни, та по причина, и защото бѣше доста многочислена, дружината мъчно си искаваше храна. Освѣнѣ туй и есенъта настѣпва и трѣбваше да се загрижимъ за прѣкарване на зимата. прѣдложение на самия Стойменъ, ние, шестимата новодошсе раздѣлихме отъ дружината и образувахме особена чета подъ мое войводство. Ние си опрѣдѣлихме за зименъ пунктъ Рилскиятъ манастиръ, а Стойменъ щеше да ходи къмъ Гложко на нѣкъдѣ. Раздѣлихме се на единъ върхъ отъ Гложкитѣ планини, слѣдъ братски прѣвръщания и цалуван

Слѣдъ раздѣлата, ние се опѣтихме за Кресненскитѣ нове, съ цѣлъ да се снабдимъ съ хлѣбъ достатъчно и да научимъ нѣщо отъ ханджиятъ, които ни бѣха вече позна. Пристигнахме късно вечеръта, прѣпоръчихме се за търговъ поискаме храна. Ханджията прѣсторено ни запитваше туй-онуй изъ търговскиятъ животъ и припкваше да ни пригосте вечеря и въобще да ни угоди, като на тѣжки търговци. Бѣ вечерили вече, когато въ ханътъ влѣзна единъ старъ, съ сѣмъ бѣденъ чловѣкъ и плачешкомъ се молеше на ханджи да му даде единъ бешликъ въ заемъ. Чловѣкътъ бѣше ужа бѣденъ: на много мѣста по съвършено вѣхтитѣ му, гни и на всѣкъдѣ кърпени дрѣхи зѣвехъ дупки, които, очевидно неможѣха вече да се закрѣпѣтъ и прѣзъ които се подава мускулитѣ на тоя бѣднякъ. Нигогажъ не сѣмъ видвалъ вече бѣденъ чловѣкъ, повече испокѣсанъ, унилъ и убо духомъ. Лицето му сухо, почерняло отъ слънцето и пожтало отъ лошаваъ животъ. Поразително впечатление ни прави тоя човѣкъ. Ние се считахме за щастливи прѣдъ старецъ, съжалихме го и се заинтересувахме за неговото ложеніе, като го запитавме за причинитѣ, които сж го ставили да дири пощю време пари въ заемъ. Старецътъ приближи до насъ, съ сълзи на очи, полака и съ единъ жовенъ старешки гласъ ни разказа, че трима турци сжшли въ къщата му, зли като псета, нагостилъ ги сж ималъ, но тѣ, недоволни отъ гостоприемството, искали отъ него да плати на одного отъ тѣхъ *дишъ парасж* (възнагражде

за трудът му, дѣто е ялъ и си хабилъ жбитѣ), споредъ обичаятъ му; и понеже старецътъ нѣмалъ пари, моли ханджиятъ да му заеме, за да се отърве отъ бела, защото иначе щѣли да го убиятъ. Ние се побутахме и съ намигания се съгласихме да постуваме гърбътъ на тия зли турци. Дадохъ на старецътъ петъ гроша, почерпихъ го съ една-двѣ чаши ракия и му поръчахъ да дойде пакъ при насъ, слѣдъ като плати на турцитѣ 5-тъ гроша. Щомъ старецътъ си излѣзъ, ние скокнахме да се приготвимъ за прѣдстоящата операция.

Около единъ часъ слѣдъ това, старецътъ, който, очевидно, никакъ неподозираше и не разбираше сжщинската цѣль на моето повикване, дойде пакъ при насъ и ни расправи подробно за турцитѣ: какъ сж му додѣвали, какъ ги е нахранилъ, какво сж говорили и какъ сж се расположили. Тѣ и тримата били на золуме въ три разни къщи, та слѣдъ туй се собрали въ къщата на старецътъ. Слѣдъ като се увѣдомихме отъ старецътъ за оржиято на тримата турци, поканихме го да ни покаже къщата си и стаята, гдѣто се бѣха расположили турцитѣ. Старецътъ се поуплаши, но трѣгъ съ насъ, като му хвърли още една-двѣ чапки ракия. Георги Ковачлиятъ, Манолъ Наковъ и азъ влѣзохме въ къщата, а другитѣ ни другари останяха за стража отъ вънъ. Бутнахме вратата, обърнахме пушкитѣ си срѣщу спокойно налѣгалитѣ турци, които и оржиято си бѣха сложили на земята, и ги поканихме да не мръднатъ и да не си позволяватъ да се противятъ. Тѣ прѣкъсняха сладкия *мухабетъ*, поизгледаха ни уплашено, покориха се и се прѣдадоха безъ никакво съпротивление и безъ да продуматъ дума. Така ненадѣйно ги нападняхме и въ такъвъ каяфетъ, щото тѣ бѣха смързнали отъ страхъ. И имаше защо да се страхуватъ, понеже съ своитѣ золуми, обири и убийства, тѣ се бѣха прочули по цѣлата околностъ отъ Циринъ-Планина до Солунъ. Единиятъ отъ тѣхъ бѣше Рахманаа, който, съ двама още другари, ме обра до с. Кеседжи-чиѣлий, вториятъ бѣше останжиятъ живъ синъ на кърсердаръ Хайдараа, а третиятъ единъ лошъ и прочутъ разбойникъ, който се именуваше Помакъ Мустафа Пехливанъ отъ с. Кремене. Отмъщение искахме — ето случай да си отмъстимъ. Завчасъ Георги Ковачлиятъ и Пенко Маджаровъ влѣзоха, вързаха имъ ржцѣтъ старателно, а ние стоимъ съ обърнати срѣщу тѣхъ пушки, до като ги вържатъ. Слѣдъ

туй ги откарахме още същата нощъ въ Пиринъ-Планина гдѣто щѣхме да ги сѣдимъ и рѣшимъ, какво да правимъ съ тѣхъ. Отъ изслѣдваніята, които направихме надъ тия турци се указа, че тѣ сж извършили безброй обири, грабежи, обезчестявания, и всѣки единъ е убитъ по нѣколцина българи. Тая тѣхна исповѣдь бѣше така чистосърдечна и истинна щото ние се смяхме. Нищо не скриха. Азъ ги съжалихъ даже, но пакъ казвахъ си, че трѣбва примѣрно да се накажатъ. Като таково наказание азъ прѣдложихъ да имъ отрѣжемъ по едно ухо и да ги пуснемъ да си вървятъ, като ги заплашимъ съ смъртъ, ако продължаватъ да вършатъ подобни работи. Това, мислѣхъ азъ, че ще бѣде голѣмо наказание за такива бабаити и калени разбойници, но дружината искаше желание да се накажатъ по строго, а именно: Рахманаа и Помакъ Мустафа Пехливанъ да се накажатъ съ смъртъ, а на Хайдаровия синъ да се извадятъ зѣбити, за да пѣма право да иска динъ-парасж, като му се плати обаче за зѣбитѣ двадесетъ гроша, за да му се не развалятъ обичаитъ, а слѣдъ туй да се освободи. По поводъ на това с повдигна голѣма потеря противъ насъ, но ние тутакси заминехме за къмъ Рилската планина, а потерата, споредъ както се научихъ отпослѣ, сръщнахъ Стойменовата дружина направили едно отчаяно сбивание, въ което паднахъ убитъ и самъ Стойменъ войвода.

Накъ станжжъ бунтовникъ.

Трѣбваше да се криемъ въ гората. — Противъ студътъ колиба. — Бѣхме станжжи мѣсоядни. — Отиванieto ни въ Рилския Манастиръ. — Постникътъ дѣдо Данаилъ. — Той ни направи постници и ни облича въ калугерски вѣхти дрѣхи. — Раковски въ манастирътъ. — Цѣлата на неговото тамъ дохаждане. — Нашата срѣща съ него. — Слѣдъ туй станжжме бунтовници. — Тръгване за Сърбия да диримъ Раковски.

Тръгнѣхме дѣйствително за Рила, но при такава силна потеря не бѣше безопасно да се пътува, за туй рѣшихме да се криемъ на нѣждъ въ гората и да се неявяваме повече врѣме, до като потерата попрѣстане и стане по-малко рисковано нашето прѣминаване до Рила. На едно мѣсто, между Разложкитѣ и Рилски планини, спрѣхме се въ една долчинка. Цѣлата мѣстность наоколо ни се виждаше непристъпна и слѣдователно безопасна отъ потери. Слѣдъ дълги съвѣщания помежду си, слѣдъ едно поврхностно запознанство съ мѣстността и избиранieto стратегически пунктове, особенни мѣста за криение и избѣгване отъ ненадежно нападение, ние си свалихме товарътъ и се расположихме на дълга почивка. Разбира се, че по-рано отъ това ние не забравихме да се снабдимъ съ достатъчно провизия: бѣхме надигнѣли и донесли тамъ хлѣбъ, брашно, сирене, солъ и други нѣкои лакомства, каквито можахме да намѣримъ у овчаритѣ, що срѣщнахме. За вода нѣмаше нужда да се грижимъ, защото наблизо до мѣстото, гдѣто се спрѣхме имаше студена вода. Отъ къмъ тая страна бѣхме добрѣ. Едно само ни безпокоеше — то бѣше студътъ. Есеньта бѣше одавна настѣпила и по балканскитѣ усои, за хора като насъ: безъ дрѣхи и безъ покривъ, не бѣше особено приятно. Слѣдъ полунощ ние неможахме да заспимъ отъ студъ; трѣперахме чакъ до

изгрѣванието на слънцето, като че това послѣдното да се нуждаеше отъ нашето трѣперяние. Като не бѣше възможно да се снабдимъ съ по-дебѣли дрѣхи, ние намислихме да направимъ една скрита колиба и въ нея да се прибираме нощно врѣме. Насѣкохме дърва завчасъ и ги наредихме въ гората, на едно съвършено скрито и затулено мѣсто, по такъвъ начинъ, щото да не изглеждатъ като колиба, направена за хора, а като натрупани едно врѣзъ друго и безцѣлно дърва. То бѣше една прѣдпазлива мѣрка за всѣки случай. И въ тая така построена колиба се въвирахме вечеръ и прѣкарвахме нощитѣ доволно запазени отъ студѣтъ. Правихме си хлѣбъ въ колибата отъ брашното, и тестото печехме въ огънятъ, поставено на камъкъ. Всичко туй изглеждаше, както вижда читателѣтъ, първобитно, като да бѣхме хора отъ сръднитѣ вѣкове.

Но нѣколко дена, слѣдъ като направихме колибата, ние трѣбваше да се загрижимъ за друго по-важно и по-сѣщественно нѣщо за насъ, отъ колкото бѣше колибата: храната привършихме и стоението ни тамъ безъ хлѣбъ бѣше положително невъзможно, макаръ и да бѣхме на безопасно мѣсто и съ колиба, която ни се виждаше величественъ палатъ и въ която тѣй искусно се въвирахме, така безгрижно почивахме. Гладенъ човѣкъ неможе да стои. Тръгнахме да биемъ сърни и диви кози, но наша работа ли бѣше да припикаме по дивечѣтъ, да пушкаме изъ гората и да искарваме по такъвъ начинъ нашето присѣтствие въ едно мѣсто, което служеше за наше скривалище и неподозрителността на което ни спасяваше отъ гоненията на потерата и ни запазваше животѣтъ? Това е работа, казвахме си, на ловджии, непрѣслѣдвани отъ никого; но гладѣтъ, тоя изворъ на много злини, не ни оставяше на мира и ние бѣхме станжли настоящи ловджии. Това се проточи нѣколко дена и ни дотегна. Бѣхме станжли мѣсоядни животни, а отъ хлѣбъ и човѣшка храна чувствувахме особена нужда. По тая причина и понеже до тогава несъглеждахме никаква потеря или други човѣкъ да мине прѣзъ нашия районъ, рѣшихме, че трѣбва да отиде въ Рилския манастиръ вѣкой отъ насъ, да вземе хлѣбъ и вѣобеще да намѣри едно по-добро за всички ни положение, защото зимата приближава и нашето тамъ стояние въ балканѣтъ бѣше положително невъзможно. Припомнихме си ние тогава

за доброто расположение, за което бѣхме чували по рано да се говори, на постника при Рилскиятъ манастиръ, дѣдо Данаилъ, къмъ такива хора като насъ. Дружината менъ опрѣдѣли.

Въ тъмни зори още азъ тръгнѣхъ и едва на пладнѣ можахъ да слѣзнѣ до рѣката, която тече прѣдъ манастирътъ. Съгласно упѣтванията, които ми дадоха за мѣстото, гдѣто трѣбваше да дирѣхъ постницата, азъ вървѣхъ не безъ прѣдпазване. Но щастieto ми помогна. Тѣкмо прѣдъ постницата сѣдеше на слънце единъ калугеръ, не много старъ, и четеше нѣкаква книга. Ми се видѣ много сериозенъ и добръ чловѣкъ, и азъ изведнажъ рѣшихъ да му се откриѣ и да искамъ неговата помощъ и съдѣйствиe. Щомъ ме видѣ той, станъ правъ, и азъ прибѣрзахъ да го поздравѣхъ почтително, цалунѣхъ му рѣката и попросихъ благословенията му.

— При васъ нарочно дохождамъ, отче, казахъ азъ, и наблюдателно гледахъ добриятъ калугеръ.

— Тѣй ли? Добръ сте дошли, кой сте, отъ кѣдѣ дохаждате? запита дѣдо Данаилъ, като ме изгледа отъ пeтитѣ до главата и като да искаше да познае нѣкого.

Слѣдъ туй прибрахме се въ постницата и се обяснихме на дълго и на широко. Чудесенъ постникъ бѣше дѣдо Данаилъ. Подъ калугерското расо на тоя чловѣкъ се криеше единъ добръ българинъ, единъ пламененъ патриотъ. Той отъ всичко се интересуваше. Знаеше за сѣществуванието на много хайдушки чети, даже и за тая на Стойменъ войвода. Обѣдвахме заедно и си приказвахме така интимно, щото човѣкъ би помислилъ, че сме двадесетгодишни приятели. Особенно се смѣеше като му разказахъ за изважданieto зхбитѣ на Хайдаровиятъ синъ и дѣто сме му платили двадесетъ гроша *дишиз парасж*, за да му не развалимъ обичаятъ.

— Що ви е трѣбвало да го мѣчите по тоя начинъ, казваше дѣдо Данаилъ, и затааняикуваше, съ тихъ и мелодиченъ гласъ, нѣкоя хайдушка юнашка пѣсенъ.

На другиятъ день рано азъ мѣкнѣхъ на гърбѣтъ си една доста голѣма торба брашно, до 30—40 оки. По тоя начинъ се хранехме ние отъ постницата на манастирътъ и чекахме заповѣдитѣ на любезниятъ постникъ, който ми казваше да се криемъ въ натата колиба още малко, до като поутихнѣтъ разнитѣ потери и стане по-безопасно за нашата кожа. Найсетнѣ, по покана на дѣда Данаила, прибрахме се въ килията

на нашия спасителъ, по съвѣтитъ на когото Манолъ Наковъ и азъ наѣдѣхме калугерски дрѣхи, обивихме се за постници и останѣхме да живѣемъ въ килията. Тамъ често дохождаха манастирски и правителствени стражари и запитваха дѣда Данаила за насъ.

— Тѣ сж постници, бѣгатъ отъ мирски хора, за туй недѣйите ги закача, отговаряше имъ калугера, и тѣ ни знаха отъ далечъ.

А ние, подучени прѣдварително, дѣйствително бѣгахме отъ всѣки други човѣкъ и се кръстехме, както трѣбваше да правятъ обикновенно постниците. Това бѣше хубаво сръдство, за да се несрѣщаме съ други хора и по сигурно да прикриваме своята подозрителностъ. Други пакъ, повече любопитни, тичаха слѣдъ насъ да ни видятъ, а ние бѣгаме ли бѣгаме въ гората, да се криемъ.

— Оставете ги, викаше дѣдо Данаилъ, ще ги изгоните на далечъ, та ще се изгубятъ и не ще могатъ да се върнатъ.

Понѣкога той се ядосваше и не имъ даваше да се доближатъ до насъ или пакъ щомъ видимъ да дохожда нѣкой при насъ, той ни казваше да се скриемъ било въ постницата, било вънъ отъ нея. И Манолъ се много ядосваше въ подобни минути и му ставаше мъчна ролята въ тии калугерски дрѣхи.

— Дохожда ми, шепнешката ми говореше Манолъ, да взема единъ камѣкъ и да цапна по-главата тоя вагабонтина, гдѣто ни гони, да ни види, но пакъ се въздржаше, като прибавяше шеговито: — нейсе, мъчно е, но все е по-добръ, отъ колкото въ балкантъ, гладенъ и замръзнулъ.

Другитъ ни другари се прѣселяха по разни мѣста: нѣкои съ манастирскитъ овце, като овчаре, други съ кравитъ, а трети се настаняха по бичкиджиницитъ, съ една речъ всички се приготвихме да прѣкараме зимата на 1860/61 година. Ние при дѣдо Данаила бѣхме най-добръ. Понеже нѣмахме никаква работа, постоянно приказвахме за всевъзможни работи и почти винаги свършвахме разговорътъ съ това, че трѣбва да има повече българи хайдуги, да работятъ задружно и по единъ опредѣленъ начинъ. Азъ много съжалявамъ сега, гдѣто не съмъ запомнилъ добръ пѣкои отъ нашитъ разговори съ дѣдо Данаила и за дѣто незнамъ нѣщо повече за него самиятъ. Той мнѣмъ постникъ заслужава нѣщо повече отъ едно споме-

пувание на името му. И двамата ние се намирахме подъ обаятелното влияние на тоя уменъ калугеръ, гълтахме разказитѣ му за нѣкогашното българско царство, за нашитѣ завоеватели, противъ които пегодованието ни се увеличаваше. Тамъ, въ килията дѣдо Данаилъ ни съобщи за злата участъ на Стойменъ войвода.

Прѣзъ пролѣтѣта на 1861 година, непомнѣхъ точно, кой мѣсецъ и день бѣше, дѣдо Данаилъ ни каза, че въ малас-тирѣтъ дошълъ единъ българинъ и искалъ билъ да ни види. Той билъ търговецъ, „харенъ търговецъ“ и забѣлжителенъ чловѣкъ.

— Той иска, каза дѣдо Данаилъ, да ви распита за четитѣ на Илю и Стойменъ войвода и понеже тоя човѣкъ трѣбва всичко да знае, вие му расправете отъ начало и до край всичко, каквото знаете, каквото сте видѣли и вършили до сега.

Никой отъ насъ неможеше да се усъмни въ искренността на думитѣ му, и дадохме съгласието си. Слѣдъ нѣколко минути прѣдъ насъ се яви единъ високъ чловѣкъ, съ черно лице, дълги черни мустаци и твърдѣ добръ облеченъ, като важенъ и богатъ търговецъ. Той ни стиснѣ приятелски ръцѣтѣ, а ние му расправихме подробно цѣлата тая история, която расказахъ до тукъ, както и за причинитѣ, които сж ни накарали да трѣгнемъ по гори и планини и да отмѣщаваме. Прѣди всичко той записа имената ни, удобри и ни похвали всичко извършено до тогава отъ насъ, съ твърдѣ ласкателни думи ни насърди, да не се отчайваме и отказваме отъ да работимъ въ полза на беззащитната рая и ни поръча да заминемъ въ Сърбия, и го намѣримъ въ Бѣлградъ. Особенно впечатление му направи това, гдѣто азъ, толкова младъ, съмъ билъ войвода на малката ни четица.

— Тамъ ще се приготвимъ, каза мнимия търговецъ, за голѣма една работа, за високо едно народно дѣло. Не чета отъ шестъ души ще може да принесе на народѣтъ облагоитѣ, които той чака и отъ които има нужда, макаръ и съ четитѣ да се помага доста, защото се трѣбѣтъ поне най-злитѣ, пакостницитѣ и крѣвопийцитѣ турци. Ние можемъ да направимъ нѣщо по голѣмо, нѣщо по-сжщественно, а това нѣщо ще се сполучи само когато всички работимъ, знаемъ що работимъ и за кого. Планѣтъ е готовъ, условията благоприятствуватъ сега по-добръ отъ всѣки други пжтъ, момчета безъ

брой се записватъ отъ всички крайща на нашето отечество и скоро ние ще строимъ робската верига, и не като хайдутѣ, а като бунтовници ще възкресимъ България.

Той говореше на тая тема така авторитетно, така убѣдително и увлѣкателно, щото ние съ Мапола се бѣхме обърпжли само въ слухъ. Стройното тѣлосложение, твърдѣ сериозниятъ изразъ на лицето и енергичниятъ тонъ придаваха на думитѣ му особенна тежестъ и вѣра. Приказвахме доста дълго време за много нѣща. Той говореше почти безъ прѣдпазване прѣдъ насъ, защото нѣмаше кой други да ни слуша, освѣнъ добриятъ дѣдо Данаилъ. Слѣдъ тая ни срѣща съ търговецътъ, ние като да научихме нѣщо ново, нашиятъ кръгзоръ като да се разшири, ние разбирахме вече нѣщо повече, отъ колкото знаехме до днесъ. До вчера ние смѣтахме, че крайната наша цѣль е да станемъ хайдутѣ и да си отмѣщаваме за частни или же локални обиди, оскърбления, злоупотрѣбления и убийства; сега ние видѣхме и разумѣхме, че имало и друга по-широка дѣятелностъ, че е възможна такава дѣятелностъ, че има други и твърдѣ сериозни хора, посвѣтени да прѣдприематъ и вършатъ дѣла отъ по-неограниченъ, по-широкъ и по-общъ характеръ. Думата бунтовникъ се запечати въ главата ми. Азъ не искахъ вече да съмъ простъ хайдутинъ — да отмѣщавамъ за себе си, за домашни и приятели, — а искахъ да станъ бунтовникъ — да помогна на народа, да се избави отъ ярема, що го притискане и мачкаше. Хайдутинъ — това ми се виждаше вече твърдѣ малко отъ това, що азъ усѣщахъ сега, че трѣбва да се върши, че трѣбва да се прави отъ ония, които се посвѣщаватъ на народнитѣ дѣла, между които азъ гордо и самодоволно причислявахъ и себе си.

— И така, прибави търговецътъ, ще ви чакамъ въ Бѣлградъ. Менъ ме казватъ Раковски, запомнете добръ. Като дойдете и слѣзнете въ Сърбия, още на пѣрвата погранична или полицейска властъ обадете, че при менъ дохаждате и каквото ви каже тя, направете го — тя ще ви улесни и съдѣйствува, за да ме намѣрите. Така, идущата зима ще прѣкараме заедно въ Сърбия. Пазете да не убивате мирни турци, българи не закачайте, а безпощадно гонете само лопитѣ турци. За сега Сбогомъ!

Слѣдъ това Раковски ни даде петъ жълтици и ни остави, като влѣзъ и се изгуби въ манастирътъ. Ние веднага заобиколихме дѣда Данаила и го молихме да ни раскаже нѣщо

повече за „търговецът“ Раковски. Калугерът нemoжеше да не удовлетвори любопитството ни. Преди всичко той ни расправи, че Раковски не е никакъв търговец и че съ това само се прикрива незаблъзвано и безопасно да пътува. Въ Рила той дохождал винаги като търговец.

— Цялата на сегашното му дохождане тукъ, каза дѣдо Данаилъ, е да събира такива момци, като васъ, за да принесе голѣма полза на народътъ. Ехъ, защо не съмъ азъ сега на вашитѣ години, прибави калугерътъ, като климна вѣколко пъти съ главата си. Има чудеса да станжтъ, бързайте момчета, тичайте юнаци!

Съ особенно въодушевление говорѣше дѣдо Данаилъ, а ние, покъртени и слисани отъ всичко, което видѣхме и чухме, мълчахме вече и всѣки на себе си и за себе си мислѣше и разсъждаваше.

Щомъ настѣпи лѣтото на 1861 година, ние съблѣкохме калугерскитѣ дрѣхи и като се добрѣ въоръжихме и стѣгнахме, тръгнахме къмъ Стара Планина за въ Сърбия. Не можеше да стоимъ повече въ манастирѣтъ, защото прѣзъ лѣтото дохождатъ повече външни хора, а искахме да освободимъ вече дѣдо Данаила отъ грижитѣ му за насъ, пакъ и трѣбваше да идемъ въ Сърбия и да диримъ Раковски. Цѣло лѣто ходихме по Стара-Планина, като избѣгвахме да срѣщаме когото и да било, освѣнъ овчаре, отъ които взимахме хлѣбъ. Потера подирѣ ни нѣмаше, но и ние се пазехме и не се лѣвявахме на всѣкъдѣ. Втрѣвихме полека, а повече почивахме. Никакво особено приключение не се случи, пакъ и ние не дирехме приключения, защото бѣхме прѣстанжли да бждемъ хайдути; ние бѣхме вече бунтовници, които отивахме да се приготвимъ за открито да се сражаваме. Това ни се виждаше вече по-кавалерско, по-мъжественно, по-нравствено; по тоя начинъ ние се обявявахме да дѣйствуваме не сами за себе си, а отъ името и за полза на всички българи, отъ името на цѣла България. То е наистина по-рисковано за нашия животъ, но ние бѣхме вече убѣдени патриоти, достатъчно силни и поносливи, за да можемъ да прѣдолѣемъ всички мъчнотии и да помогнемъ на дѣлото. Отъ насъ се искаше силни мускули, пѣтравостъ, лекостъ и рѣшителностъ, а това ние имахме въ изобилие и можехме да го дадемъ. И така, безъ да се биемъ и гонимъ съ нѣкого, ние стигнахме на сръбската граница благополучно.

Въ Бѣлградъ.

Пристиганиято ми въ Бѣлградъ. — Тамъ се запознахъ съ Стефанъ Караджата. — Записахъ се въ четата на Илю войвода — Смушението въ турскитѣ махали и влизанieto въ кѣщата на бинбашилтъ. — Срѣщанieto на ходжата. — Турцитѣ избѣгватъ въ калето. — Бомбардиранието на градъ — Примирието — Растурянието на българскитѣ чети. — Тръгванieto ми за въ Румания.

Едва прѣвъ есентъта стигнахме въ Сърбия. На границата, мѣстността Иванова-Ливада, пазеше сърбска стража. Явихме се на единъ отъ стражаритѣ, съобщихме му цѣлтъ на нашето дохождание въ Сърбия, споменахме му нѣколко пѣти за Раковски и той, безъ да ни остави да чакаме тамъ, покани ни и заедно съ него отидохме въ Княжевацъ, гдѣто ни прѣдстави на началникътъ, който се оказа твърдѣ любезенъ господинъ. Той ни каза, че трѣбвало до оставимъ оръжието си при него и невѣоръжени да заминемъ за Бѣлградъ. Ние, естествено, тѣй направихме, слѣдъ като ни записаха имената. Щомъ стигнахме въ Бѣлградъ, дадохъ ни оръжието. Тамъ прѣстояхме цѣлата зима. Въ Сърбия едновременно съ насъ дойде и дѣдо Илю съ четата си, въ която се записахме съ Манолъ Наковъ. Въ Бѣлградъ ние видѣхме Рилскитъ търговецъ Раковски, който не пропусна случая да ни похвали, за дѣто сме се отзовали на поканата му. Тамъ се запознахъ най-напрѣдъ съ Стефанъ Караджата, който бѣше малко помладъ отъ менъ, но бѣше страшна хала, такъвъ рѣшителенъ и неустрашимъ чловѣкъ, какъто не съмъ срѣщалъ и до тоя часъ. Караджата и азъ, който тоже не бѣхъ съвсѣмъ цѣлтъ за мирисание, станяхме доста добри приятели.

Въ Бѣлградъ ни прѣдстоеше важно дѣло: сърбитѣ се приготвяха да се освободятъ и истикатъ турската

военна сила изъ столицата, а ние, едновременно съ тѣхъ, трѣбваше да прѣминемъ въ България, подъ прѣводителството на Раковски. Сърбитѣ чакаха и най-малкиятъ поводъ, за да подкачатъ неприителскитѣ си срѣщу турцитѣ дѣйствия. Сърбитѣ почнаха първи, като даде Раковски на насъ още вечерта заповѣдь да навлѣземъ въ турскитѣ махали и да произведемъ сериозно смущение и въобще да колимъ и убиваме, защото смущението вече бѣше захванжло. А захванжло по една такава причина: едно сърбче отишло на една чешма въ Ясиолъ, дошли турски солдати, скарали се съ сърбчето и го убили. Азъ трѣгнахъ съ Караджата и други 6 души. Влѣзохме въ първата турска къща, въ която, споредъ както ни казваха, живѣлъ турскиятъ бинбашия. Бутнахме прозорецътъ, гдѣто свѣтеше свѣщъ, той се отвори и първъ Караджата, а слѣдъ него азъ, Юрданъ Планински, Тоше Пантелѣевъ отъ Свищовъ и пр. влѣзохме въ стаята. Прѣдъ насъ една семейна картина: единъ турчинъ, въ военни дрѣхы, сѣднѣлъ на земята, вечеряше на една софра съ семейството си. Турчинътъ, щомъ ни видѣ въ стаята си съ орѣжие въ ржка, моментално скокнѣ на краката си и грабнѣ сабята, която бѣше окачена въ същата стая на стѣната и по единъ воененъ манеръ дохаждаше право при насъ. Ние, които по рано не бѣхме си опрѣдѣлили какво мислимъ да правимъ, като влѣзнемъ въ къщата, се намѣрихме въ очудване отъ дързостта на тоя воененъ челоуѣкъ. Семейството, което се състоеше отъ 5-6 члена и идеше баклава, испици, изрѣва, нѣкои отъ тѣхъ паднаха на подътъ отъ страхъ, други избѣгаха на вънъ отъ стаята. Турчинътъ, който необръщаше никакво внимание на всичко, що ставаше съ семейството, опулилъ бѣше очи въ насъ и чакаше сгоденъ моментъ, за да ни нападне, защото виждаше и разбираше, вѣроятно, че отбранително положение и да пази, нѣма да бѣде спасително за него. Ние за минута оставихме въ недоумѣние: да се върнемъ назадъ, слѣдъ таково озѣбване отъ страна на единъ турчинъ, не бѣше по обичай ни; омразата ни противъ турцитѣ бѣше достатъчно, даже извънмѣрно голѣма, за да не скръстимъ ржцѣ като покорни раи. Накъ и връщанието ни не бѣше съвсѣмъ безопасно поне за едного отъ насъ. Турчинътъ, който гледеше право въ Караджата и слѣдеше и най малкитѣ му движения, защото той стоеше по-близо до него, скокнѣ изведнажъ върху

Караджата, а той дръпнѣ се на страна, завърти сабята си и турчинътъ се повали на земята. Слѣдъ туй исхвъркнѣхме на улицата и счетохме това достатъчно, за да можемъ да кажемъ на началството си, че сме взели добро участие въ произвеждане на исканото смущение и прѣдизвикване. Ние не влизахме вече въ друга къща прѣзъ тая нощъ.

На улицата останѣхме сами съ Караджата. Вървимъ и приказваме разярено за турцитѣ. На срѣща ни припка единъ ходжа и бѣга къмъ калето, като носеше съ себе си пѣщо. Азъ попрѣчихъ пътятъ му и на турски го попитахъ какъди ходи. Той ни испсу по турски и хванѣ дръжката на палата, що носеше. Караджата, безъ да му мисли много, дръпнѣ саблята и, като удари, съ единъ замахъ му отрѣза главата. Ходжата носеше двѣ гърнета, едното съ медъ, а другото съ масло, и всичко туй се смѣси съ неговата кръвъ. Караджата не можеше хладнокръвно да гледа турчинъ, тоя мъчител на нашия народъ.

Турцитѣ, които не можеше да не знайтъ за намѣренията на Сърбитѣ, особено турската войска, разбраха значението на това нощно нападение турскитѣ махали и се приготвиха хубаво да ни посрѣщнатъ. Понеже сърбитѣ не можаха да удържатъ настѣпътъ си противъ турцитѣ, Раковски събра въ едно четата на Илю войвода и своята, та подъ негова команда трѣгнѣхме да подкрѣпимъ сърбитѣ на Кале-Мегданъ. Ние, които се готвехме да навлѣземъ въ турското царство и да се биемъ съ войската на султанътъ, трѣбване, при тоя случай въ Бѣлградъ, да направимъ една репетиция, единъ опитъ. Нападението бѣше отчаяно, и турцитѣ, заедно съ турската войска, като не можаха да устоятъ, прибраха се въ калето, гдѣто ги захватихме заедно съ сърбитѣ отъ направениятъ на улицата окопъ по указание на Раковски. Ние бѣхме въоръжени съ белгийки пушки, които се пълнѣха отгорѣ. Окопътъ бѣше тъкмо прѣдъ входътъ на калето, отъ гдѣто бѣше твърдѣ удобно да се обстрѣлва послѣдното. Щомъ се окопахме по такъвъ начинъ, сърбитѣ се върнѣха незнай какъди и защо. Турцитѣ стрѣляха отъ калето съ топове, но безъ успѣхъ; намѣрили се обаче между тѣхъ и австрийски инженери, по указанието на които топоветѣ се свѣха, за да се бие добръ и непрѣхвърля градътъ. Турцитѣ и това не сѣ умѣли да направятъ. Скоро тѣ обаче захванаха да биждатъ и разрушаватъ

градътъ, а ние биехме съ пушки солдатитѣ, които стрѣляха съ тия топове, защото не бѣше много далечъ. Та по тая причина или по други дипломатически съображения, пристигнѣ на Кале-Мегданъ първъ Английскитѣ консулъ, заби на мегданътъ Английско знаме и на същото мѣсто раствори единъ чадъръ. Тукъ слѣдъ това на същото мѣсто се събраха Рускиятъ, Францускиятъ и консулитѣ на другитѣ сили; тамъ се рѣши да се спрѣ бомбардиранието на градътъ, което и станѣ. По настояване на консулитѣ, всичкитѣ турци граждани, които бѣха побѣгнали въ калето, излѣзоха отъ него и слѣдъ нѣколко дена властѣта ги распрати по разни мѣста вънъ отъ Сърбия.

Слѣдъ примирието, т. е. слѣдъ като турцитѣ се прибраха у дома си и оставиха Сърбия, нашето положение като че се влоши. Свършихме работата на сърбитѣ и тѣ слѣдъ това искаха да ни растуржѣтъ, защото, види се, не бѣше износно вече за Сърбия да ни пусне въ България за цѣлѣта, за която се бѣхме и сбрали, и защото нѣмаше нужда вече тя да разваля отново добритѣ си вече отношения съ Турция. Ние като да бѣхме изиграни и измамени, но не се отчайвахме. Илю войвода пратиха за Крагуевацъ, съ около 400 момчета, гдѣто ги распуснѣ, а той самъ се завърнѣ въ Бѣлградъ, ако помнѣ добрѣ, на пенсия. Около него се навъртаха и нѣколко отъ момчетата му. Азъ съ Манолъ Наковъ взехме стравата на Раковски, защото той нерачи да се откаже отъ да дѣйствува и за напредъ на друго мѣсто и при други условия. Раковски единъ денъ ни свика и ни каза да заминемъ за въ Румѣния, като даде всѣкому отъ насъ по два минца. Всичкитѣ българи тамъ бѣха приблизително 5 до 600 души. За въ Румѣния канеше той по-здравитѣ, по-пъргавитѣ и по-рѣшителнитѣ; на другитѣ, които добрѣ познаваше, казваше да си идѣтъ, кѣдѣто искатъ.

— Всѣки чловѣкъ не е за всѣка работа, казваше той; тукъ, за нашата прѣдстояща работа, която ще наредимъ въ Румѣния, трѣбва печени и калени момчета.

И дѣйствително, за въ Румѣния потеглихме до 200, но все отборъ момчета. Слѣдъ насъ трѣгна и Раковски.

Много скитание за малка полза.

Прѣминаване съ малка чета въ Турция. — Разбиванieto на Асанъ-Пехливановата разбойническа шайка. — Прѣполовяване на четата ни. — Въ Св. Гора и връщане назадъ. — Неуспѣхътъ да минемъ слѣвъ Филипъ Тотя прѣвъ 1867 година. — Приготовление за другъ такъвъ опитъ. — Въ българската легия въ Бѣлградъ. — Обучението ни тамъ на военно учение. — Връщанieto ни обратно въ Румъния.

Момчетата въ Румъния се прѣселяха по разни мѣста: нѣкои се установиха въ Букурещъ и Галацъ, а други въ Браила, Гюргево и пр. Азъ се спирахъ повече въ Калафатъ. Прѣвъ пролѣтъта на 1864 година, по поръчка на Раковски, азъ, заедно съ Петръ Стояновъ отъ Джумая (Дубнишка) организирахме една чета, цѣльта на която бѣше: да навлѣзе въ Турция, да почисти и истрѣби турскитѣ шайки, които върлуваха тогава и да събере юнаци момчета отъ къмъ Софийскитѣ окръгъ, каквито се прѣдполагало, че щѣли да се намѣржтъ. Тая чета имаше една нова организация: бѣше раздѣлена на двѣ и всѣка една половина си имаше войвода; войводитѣ бѣха Петръ Стояновъ и азъ. Както за храна на всички момчета, що бѣха дошли отъ Сърбия въ Румъния, така и за всички приготовления, що ставаха, — оръжие и пари ни даваше Раковски. Ангелъ Митовъ отъ София, чрѣвъ разни лица прѣнесе оръжието и другитѣ принадлежности за четата въ селото Видболъ (Видинско), а момчета прѣминяха отъ Калафатъ: едни — прѣвъ Ломъ, други прѣвъ Видинъ, а азъ Петръ Стояновъ — направо въ Видболъ. Всичко това се извърши благополучно и отъ никого никакво подозрѣние. Събрахме се въ Видболъ незабѣлѣзано отъ властѣта, а тогбѣше въ наша полза, туй бѣше необходимо за успѣхътъ въ нашата малка четица, която броеше всичко дванадесетъ души

Стѣгнахме се ние добръ и отъ Видболъ, въоръжени, се отправихме една нощъ за Берковскитѣ планини, гдѣто трѣбваше да намѣримъ нови другари. Скитахме се ние по планинитѣ и търсимъ да видимъ хора като насъ. Тукъ момчета, тамъ момчета — нѣма. Много ни дотѣгнах туй дирение; распитвахме овчаре, рискувахме и се явявахме на много мѣста, но нищо неизлѣзихъ. По общо съгласие на четата, ние се отправихме за Пиринъ Планина и се отказахме да намѣримъ момчетата. Като миняхме прѣзъ Рила, ние не забравихме тѣ се спрѣмъ повече врѣме и да посѣтимъ добриятъ постникъ на Рилския манастиръ, дѣдо Данаила, който, както винаги ни посрѣщаше любезно, гощава ни и ни улесни, както съ хлѣби и брашно, тѣй и съ цървули и други нѣща, отъ които имаме нужда.

Другарѣтъ ни Петръ Стояновъ прѣвъ предложи да прѣсрѣщнемъ и разбиемъ шайката на единъ разбойникъ турчинъ, който се именувалъ Асанъ Пехливанъ и който върлувалъ съ още двама само другари. Това влизаше въ нашата цѣль и трѣбваше да го направимъ, за да прокудимъ турцитѣ отъ горитѣ и планинитѣ, да останѣтъ послѣднитѣ достояние само на българскитѣ юнаци. Каракачалитѣ и други овчари ни дадоха нуждитѣ свѣдения за разбойническата шайка на Асанъ Пехливанъ, която е вършила пакости, обири и даже убийства. Завардихме пштицата, сѣднѣхме на позиция и чакахме нѣколко дена показванието на шайката. Нѣмаше нужда да излизаме на явна борба, когато цѣльта ни бѣше да ги разбиемъ и смажемъ. Единъ денъ попадна шайката въ нашитѣ позиции; нашитѣ момчета, които бѣха на това мѣсто, изгърмѣха по веднажъ и отъ тримата разбойници само единъ можа да се избави живъ. Падѣхъ, значи, Асанъ Пехливанъ и единъ отъ двамата му другари.

Още когато напустнахме Берковскитѣ планини, ние бѣхме рѣшили да посѣтимъ повечето планински пунктове и да съберемъ разни свѣдения, както за българскитѣ чети, които се намиратъ по тѣхъ, тѣй и за момчетата, които се прѣдполага да се явѣтъ прѣзъ това лѣто или на слѣдующето. Слѣдъ унищожението на Асанъ Пехливановата шайка, шестима отъ нашата малка четица пожелаха да се отдѣлиятъ и по разни пштица и способности да се върнатъ у тѣхъ. Не трѣбва да се забравя това обстоятелство, че още

когато Раковски ни поръча образуването на четата, като *conditio sine qua* поп бѣше това, щото всички момчета да бѣдѣтъ отъ къмъ нашитѣ страни и такива, които не първъ път сега да излизатъ за подобна работа, да сѣ опитни и балканитѣ да имъ сѣ извѣстни. На исканieto на нашитѣ другари, ние не се въспротивихме, защото нашата работа бѣше прѣдприета по добра воля и всѣки въ четата се ползуваше съ еднакви права. Пакъ и не бѣше възможно, нито тактично и полѣзно да ги спираме и да ги държимъ, противъ волята имъ. Освободихме ги. Нашата чета останѣ само отъ шестъ души, а именно: Петръ Стояновъ отъ Джумая (Дубнишка), Маноля Накровъ отъ с. Долни Тодоракъ (Кукушко), Пано Стояновъ отъ Берово (ако помнѣ добръ), Илиа Минчевъ отъ Неврокопско, Ангелъ Митовъ отъ Софѣя и азъ.

Понеже туй наше скитание се продължи доста врѣме, а есента бѣше отдавна настѣпила и ние трѣбваше или да се растуриимъ или да диримъ прибѣжище, рѣшихме да отидемъ въ Св. Гора и тамъ скрито нѣкакъ да прѣкараме зимата. Назадъ да се връщаме не бѣше възможно, защото бѣше доста далечъ, пакъ и зимата можеше да ни завари въ тия балкани на сѣверъ, гдѣто можехме всички да пропаднемъ. За туй рѣшихме да вървимъ по направление къмъ югъ и като безопасенъ пувѣтъ избрахме Св. Гора, макаръ и тя да отстоеше на едно грамадно расстояние далечъ. Утѣшавахме се повече съ това, че мѣстата ни сѣ по-добръ познати и главно, че имавме сгоденъ случай като мирна рая да прѣмислемъ до тамъ, безъ никакъвъ рискъ и опасностъ за нашия животъ. Намѣрихме едни добри каракачане, каквито обикновенно сѣ се указвали винаги почти тѣ къмъ българскитѣ чети и хайдутѣ, приеха ни да ни хранѣтъ, а ние да ги придружаваме. Каракачанитѣ не се оплакваха отъ българитѣ, защото тѣ искаха имъ само хлѣбъ, млѣко и сирене, когато турцитѣ освѣня това и ги обираха, па завличаха и добитѣктѣ имъ. И понеже нѣма никаква потеря, стигнахме благополучно и безъ никакво приключение въ Света Гора, гдѣто се установихме въ Зографския манастиръ „Св. Георги“, като гости поклонници. Всѣки единъ отъ насъ имаше по нѣколко жѣлтици въ джоба, които носѣхме още отъ Румѣния и съ които мислѣхме да се отеримъ прѣдъ манастирскитѣ отци. Отидохме ние като поклонници, но въ сѣщото врѣме прѣдлагахме си услу-

титѣ за всѣкаква работа. Още въ началото на пролѣтѣта на 1865 година ние станяхме дърваре и никой въ нищо не ни подозираше. Но като се постопли врѣмето и се раззелена трѣвата, ние отново грабняхме орѣжието и първо като пѣтници търговци, а послѣ, слѣдъ като нагазихме голѣмитѣ планини и гори, като чета — прѣминяхме пакъ същиятъ пѣтъ, по който бѣхме дошли въ манастирътъ, и безъ никакво приключение се върняхме въ Браила. Избѣгвахме отъ всѣкакви срѣщи, даже, като малцина, не дирѣхме турски шайки да ги разбиваме. За прѣминаването на всичко това пространство ни трѣбваше цѣло лѣто и ние изминяхме балканитѣ безъ да направимъ нѣщо, безъ да ни се случи нѣщо неприятно — прѣминяхме като прѣзъ театрална сцена. На всѣкъждѣ българитѣ ни даваха храна и други нуждни за насъ прѣдмети, упѣтваха ни и ни улесняваха.

Върняхме се въ Браила за по-дълга почивка — чакъ до 1867 година. За нашето съществуване, както и за съществуването на мнозина като насъ, се грижеше Раковски. Прѣзъ пролѣтѣта на 1866 година пакъ се поразшавахме, но то не бѣше за дълго врѣме. Тogaва избраха сегашниятъ Румѣнски князь Карла и понеже изборътъ не се удобряваше отъ нѣкои сили, положението се поразмѣти. Излѣзъ на яве, че Турция щѣла да обяви война на Румѣния, и тая послѣдната припѣж да се приготвява. Ние, българитѣ, които на всѣкого бѣхме готови да помогнемъ, стига да бѣде то противъ турцитѣ, се зарадвахме. Българскиятъ Комитетъ съ Раковски на чело разви усилен дѣятелностъ. Едноврѣменно съ мобилизиранieto на Румѣнската войска, събрахме се всички хашове българи и се записахме като волентери. Всички на брой бѣхме до 800 челоуѣка, 400 отъ които бѣха облѣчени въ румѣнска форма и събрани въ Гюргево, а другитѣ бѣха безъ форма и прѣснѣти по околнитѣ села. Обучавахме се всички на военно учение отъ румѣнски инструктори и чакахме момента да се захване войната. Това трая около 3—4 мѣсеца. Но защото работитѣ се поизбистриха и войната не се обяви, а се избѣгна, всички волентери ни прѣснѣха по вътрѣшността на Румѣния и ни казаха да мируваме. Азъ и други нѣкои се сирѣхме пакъ въ Браила и чакахме заповѣдъ какво да правимъ. Комитетътъ и всички лица, които се занимавахъ съ народнитѣ работи, не се отчалаха, а се впуснѣха да работятъ и се приготвяватъ по-енергично.

Пакъ и ние съвсѣмъ празни не стояхме; вършѣхме много нѣща, които ни порячваше Раковски. Зимата на 1866/67 година прѣкарахме въ приготовление на куршуми: излѣяхме до 48.000 куршума и приготвихме нужднитѣ фишеци съ барутъ. Това ставаше, до колкото си припомнявамъ сега, по распоредение на Българскитѣ Комитетъ, какъвто съществуваше тогава и който бѣше замислилъ съ една обща и усилена организация да прѣдприеме и извърши една по-голѣма, една по съществена работа. А хѣшовецѣ се стягахме и приготвлявахме да прѣцапаме Дунавѣтъ и да минемъ отвѣдъ, като че отвѣдъ свадба ни чака. Лѣението на куршумитѣ и приготвянето на фишецитѣ правихъ азъ съ Христо Латински отъ Дръново и Василъ Петровичъ отъ Брацигово, подъ прямото ръководство на Стефанъ Караджата, който се считаше за добръ познавачъ на тая работа. Материалъ за куршумитѣ дадохъ: Хаджовъ отъ Браила, Бр. Чапжрови отъ Браила, Юрданъ Планински отъ Шуменъ (сега живѣе въ Варна), Георги Петровичъ отъ Брацигово (сега живѣе въ Браила), Скарлатъ Статевъ и др. Лѣението на куршумитѣ ставаше въ дукенитѣ на Хр. и Радунъ Чапжровъ, Георги Петровичъ и Юрданъ Велеслията, а правението на фишецитѣ — въ дюкянитѣ на дѣдо Димо Великовъ отъ Браила и Панайотъ Чалжковъ отъ Търново, като мѣнявахме често дюкянитѣ, за да не ни разбере влашкото правителство. Съ лѣението на куршумитѣ станъ една случка, която щѣше да ни коштува животѣтъ. Когато се лѣе куршумъ и трѣбва да се вземе отъ казанѣтъ, гдѣто ври куршумѣтъ, лъжицата трѣбва да бѣде топла достатъчно. Това азъ знаехъ и го изпълнявахъ, но Василъ Петровичъ незналъ и взе та бръкна съ студена лъжица въ горѣщиятъ казанъ. Всичкиятъ растопенъ куршумъ се дигна веднага и се заби въ таванѣтъ, като грѣмна укасно. Никому никаква поврѣда. Ние всички останѣхме здрави и читави, и веднага събрахме мълчишката куршумѣтъ, турихме го тоя немирникъ отново въ казанѣтъ и продължихме занятието си — лѣението на куршуми, но вече съ прѣдпазване и безъ погрѣшка.

Главната квартира на българскитѣ комитетъ тогава се намиралъ въ село Циганка, при Букурещъ, въ мошията на Никола Балкански, гдѣто прѣбиваваше и Раковски, душата на тоя комитетъ. Въ Циганка се рѣши да се съберѣтъ и приготвѣтъ всички годни за работа хѣшове, да се образуватъ

отъ тѣхъ четири по-малки чети, които да навлѣзжтъ въ България и да вдигнатъ бунтъ. За тая цѣль се работѣло нѣкакъ по-рано и въ самата България, и се подкапвали хората да бжджтъ готови, та заедно съ хшшоветѣ бунтовници, които щѣха да отиджтъ съ тия чети, да смачатъ турското владичество. За войводи на тия чети се отрѣдиха Панайотъ Хитовъ, Филипъ Тотю, Стефанъ Караджата и Хаджи Димитръ, като се опрѣдѣли, че всички чети ще гледатъ да хванжтъ Стара Планина, но ще замижжтъ къмъ нѣколко пункта и ще тръгнатъ по разни направления. Най-напрѣдъ прѣгазиха Дунавътъ четитѣ на Филипъ Тотю и Панайотъ Хитовъ, а чекаха заповѣдъ и опрѣдѣленъ день да направжтъ това и другитѣ двѣ чети. Азъ бѣхъ въ четата на Караджата. Но още прѣди да се получи заповѣдъ за прѣминаване на българскитъ брѣгъ, пристигнж извѣстие за това, че четата на Филипъ Тотю се сблъскала съ турцитѣ въ околността на Свищовъ, при селото Върбовка, вслѣдствие на което турското правителство вземало най-строги мѣрки за запазване турската граница отъ къмъ Дунавътъ. По тая причина, четата на Стефанъ Караджата, момчетата на която всички бѣхме собрани въ Олтеница и съ нетърпѣние чакахме команда, неможа да мипе отъ срѣща. Тогава и рлашкото правителство не ни съдѣйствуваше толкозъ, както отпослѣ. Прѣдъ видъ на тая невъзможность, момчетата отъ нашата чета, на брой 68 души, по заповѣдъ на Караджата се прѣсвжха: нѣкои заминаха за Букурещъ, други отидоха въ село Циганка при Раковски, въ мошията на Балкански, а азъ съ нѣколко момчета се върнахъ пакъ въ Браила.

Но скоро подиръ това послѣдва распорѣждане отъ комитетѣтъ, щото всички хшшове да замижжтъ за Бѣлградъ, кждѣто щѣла да се организира българска легия. Същото трѣбваше да направж и азъ. Щѣше да ходи и Никола Войводовъ отъ Вратца съ Цвѣтко Павловичъ. Казахъ на първиятъ да дойде съ менъ, а той ми каза, че ще ходи по Дунавътъ. Увѣщавахъ го да не рискува, но той не ме послуша. Съ други дванадесетъ момчета тръгнахъ за Букурещъ, а отъ тамъ за Бѣлградъ. Въ Букурещъ дойдохме нарочно, за да ни даджтъ пѣтни разноски. На хотелъ „Фесия“, азъ, заедно съ Димитра, братъ на Василь Левски, намѣрихме Григора Д. Начовича отъ Свищовъ, къмъ когото ни бѣха казали да се обѣрнемъ за пари

и който билъ натоваренъ отъ комитетътъ съ тази работа. Отъ Начовича взехме ние дванадесетъ австрийски минца и той ни каза, че сж убили Войводова и Павловича, та ни поръчж да не ходимъ по край Дунавътъ къмъ турската граница. Въ Бѣлградъ, както и въ други градове на Сърбия бѣха пристигнали прѣди насъ доста българи, а пристигнаха и слѣдъ насъ, та всички се събраха и централизираха въ сръбската столица. Въ Бѣлградъ заварихме Панайота Хитовъ съ четата си, на която байрактаръ бѣше Василъ Левски. Тоя послѣдниятъ бѣше боленъ злѣ тогава и се спаси слѣдъ една сериозна операция. Тамъ Мустаковъ бѣше опрѣдѣленъ да се грижи за насъ и за поддържанieto ни. И тоя старецъ вършеше това съ примѣрно усърдие. Тутакси слѣдъ това пристигнаха и устроителитъ на тая легия Василъ Друмевъ, Христо Георгиевъ, Г. Д. Начовичъ и В. Д. Стояновъ. Скоро всички хжшове ни распрѣдѣлиха по сръбскитъ военни части; въ кавалерията, артилерията и пѣхотата. Нѣколцина пратиха и въ Крагуевацъ, за да се учятъ въ лабораторията. Азъ останяхъ първо въ пѣхотата и послѣ въ артилерията. Цѣли шестъ мѣсеци прѣзъ зимата на 1867/68 година се обучавахме въ военнитъ части и се приготвявахме противъ турцитъ и турското царство.

Въ частитъ ни държаха доста строго, никакви отстъпки не ни правѣха. съ никакви привилегии не се ползувахме. Нѣкои отъ сръбскитъ военни началници се отнасяха твърдѣ добрѣ съ момчетата, но нѣкои, наопаки, твърдѣ злѣ, и ни считаха въ всичко като настоящи сръбски редовии. За мнозина отъ нашитъ това бѣше трудно, защото бѣхме вече по на 28—35 лазарника. Отъ друга страна ние се държѣхме доста на високо прѣдъ сръбскитъ солдати, укорявахме сръбитъ въ бѣгство, въ неюначество съ факти на ржцѣ. Враждата и нетърпѣнието отъ день на день се увеличаваха и чакаха сгоденъ моментъ, за да излѣзнатъ на мегданъ. Случаятъ незакъснѣ. Нѣкой си майоръ Узунъ Мирковичъ би по дисциплинеренъ редъ нѣкои отъ момчетата въ пѣхотата. Хжшовеитъ, бжджичитъ разрушители на турската империя, като немогли да понесжтъ туй поругание на българското име и честъ, се разбунтували. Ние, артилериститъ отъ „велика“ казарма, направихме сжщото и резултатътъ на това бѣ, че до 150 момчета напуснахме сръбскитъ казарми и заминахме за въ Румжния, гдѣто Стефанъ

Караджата (той идеше въ легията, но постоянно сновеше отъ Букурещъ въ Бѣлградъ и обратно) и Хаджи Димитръ ни посрѣщаша съ отворени обятия, защото тѣ приготвяха друго едно нахълтване съ чети въ Турция и разбунтувание на българскиятъ народъ. Слѣдъ нещастната случка съ сръбскиятъ Князь Михайлъ Обрѣновичъ легията се растури, всички други ханшове напуснаха Сръбия и пѣплаха къмъ Румѣния.

Приготовление.

Цѣната на хъшветѣ. — Нашата вѣра въ успѣхътъ на дѣлото. — Нашата цѣль. — Прокламацията. — Обѣдъ на мѣстността Табакарня. — Прѣнасяне на нѣкои вѣщи и оружия. — На барьерата. — Въ Гюргево. — Въ Петропавъ. — Нашето оружие. — Стѣгнахме се за кѣмъ Дунавътъ.

Азъ се спрѣхъ въ Букурещъ, гдѣто Караджата и Хаджи Димитръ дѣятелно работеха за едно прѣминаване въ Турция. Въодушевлението бѣше голѣмо и приготвлението, макаръ и тѣжко, по подѣ енергията на двамата юнаци вървеше и не се спираше. Разбира се, че недостатѣкъ имаше отъ всичко: и отъ срдѣства, пакъ и отъ хора. Не всѣки се рѣшаваше, пакъ и не за всѣкого бѣше то работа. Свѣдѣнията отъ България, кой знае какъ и чрѣзъ кого добити, говорѣха въ полза на прѣдприетото дѣло. Едно повдигане на народътъ противъ тиранинтѣ се считаше за възможно още при появляванieto на бунтовниците отъ Румѣния. Цѣната на хъшветѣ веднага се дигна. А ние, които виждахме и усѣцахме това, държѣхме се твърдѣ тѣжко, опѣвахме мустаци и си придавахме по-голѣма важность. Разбира се, че мнозина отъ насъ си позволяваха нѣкои и други безчинства, но румѣнската полиция бѣше доста спсходителна, а много волности кѣмъ наши нѣкои българи ни се процаваха или даже никакъ не се забѣлѣзваха.

Приготовляваха се двѣ чети: едната подѣ войводството на Хаджи Димитръ, а другата — подѣ това на Стефанъ Караджата. Двѣтѣ тия чети се прѣдполагаше да трѣгнатъ заедно, да прѣминатъ Дунавътъ и щомъ стигнатъ Стара-Пѣтина, да се раздѣлятъ и да се опѣтѣтъ по двѣ направления. Нѣма нужда да се казва, че цѣльта на тия двѣ чети бѣше да даждѣтъ

сигналътъ, за да въстане народътъ противъ турскитѣ золуме, противъ турскитѣ злоупотрѣбления, противъ турската властъ и въобще, да поиска единъ свободенъ и по-честитъ чловѣчески животъ. Ние искахме свобода и правдини за народътъ и мислѣхме, че ще ги извоюваме. Даже нѣщо повече: на себе си съ такава важность гледахме, на малката сила, що имахме, таъко значение придавахме, щого прѣдполагахме, че Турция ще затрѣпѣри, ще се раскапе — толкозъ голѣма бѣше нашата вѣра въ успѣхътъ на дѣлото. И по мое мнѣние, послѣдствията, които видѣхме, оправдаватъ тая наша вѣра, макаръ туй утвърждение и да се вижда на пѣкои парадоксално. Хайдушкитѣ чети непосбутаха ли народътъ да огледа себе си и да подири защита отъ всички нанесени нему пакости въ себе си? Четитѣ на Караджата и Хаджи Димитръ не прокламираха ли исканията и нуждитѣ на българскитѣ народъ и незасвидѣтелствуваха ли, че народътъ е готовъ съ най-скъпи жертви да извоюва правата си? Тия чети не сѣ ли поне нравствено съдѣйствували и повлияли за вдиганieto на въстанието по-послѣ, резултатътъ на което бѣ освобождението на България? Разбира се, че за нашето освобождение трѣбва да се взиматъ въ внимание и другитѣ фактори, като напримѣръ Русско-Турската война и пр., но за да можеше да стане това, трѣбваше народътъ ни да прояви своето национално сѣзнание, а това направиха най-добрѣ четитѣ на Хаджи Димитръ и Стефанъ Караджата, въстанието, а сѣщо и нашата периодическа пресса тогава.

Цѣльта прочее бѣ патриотична, ясна и опрѣдѣлена; тя е формулирана и въ прокламацията, която нашитѣ войводи отпечатаха още въ Букурещъ и която ние замъкнахме съ себе си, за да я прѣснемъ изъ Българско. Ето съдържанието на тая прокламация:

„Братія българе!

„Теглила-та причиняеми на насъ отъ турско-то правителство стаяхъжъ вещь неспосны. То, вмѣсто да облѣгчава наше-то състояніе, отъ день на день го прави по-петърпимо: отъ всичко това нѣма друго спасеніе, освѣнъ да станемъ и съ оржіе въ ржжъ да диримъ свои-ты права и свобода.

„Ето нии ви показваме пресвятъ примѣръ за това като ся хващаме за оржіе: слѣд. послѣдвайте ны ще бѣдите достойни потомцы на наши-ты славны прадѣды: Крума, Бориса,

Симеона и пр. кои то никакъ не търпятъ чуждо-то срамно и низко за челоуѣка его.

„Не надявайте се никому да дойде да ви освободи сѣдѣщицѣ съ сѣрижти рѣцѣ! Не слушайте ничій съвѣтъ, а само и само надѣжда-та ви да бѣде основана на ваши-ти ювашки рѣцѣ, защото тии сѣ истини и вѣрни ви пріятель и помощникъ, кой-то ще ви помогне и избави.

Братия! врѣмя-то е дошло и ни вика да си диримъ наши-ти права. Нѣка го послушаме и си пока земъ прѣдъ свѣта народъ, достоенъ за свободж.

„На свикого былъ отъ каква и да е народность па и на самий Турчинъ сѣдѣщицѣ мирно ще бѣде почетенъ както: честъта му, имота му, тѣй съще и нѣгова-та вѣра. Намѣреніе-то ни е да изгонимъ нечносно-то злоупотрѣбленіе и да си добиѣмъ народни ти права и свободж-тж.

„Братія, злато-гривый лвъ реве изъ балкана и ни вика! Нѣка всички ся притечемъ подъ нѣговия прѣпорецъ и съгласно съ едни уста извикнемъ: Свобода или смъртъ.

„Стара-Планина. Приврѣмено-то правителство“.

Тая прокламация взимаме отъ в. „Дунавска Зора“, брой 35, 1868 година, гдѣто редакцията бѣлѣжи, че и публикува безъ никакви поправки, тѣй както си е била. Мнозина отъ насъ, за да покажемъ, при всичката си малограмотность, че и ние разбираме нѣщо, намирахме, че прокламацията е твърдѣ кратка, твърдѣ малка въ сравнение съ грамадността на дѣлото, което прѣдприемахме. Искане ни се да видимъ хартии по голѣма, фрази по-грѣмогласни, думи повече. Караджата, който даваше ухо на всичко, що разправяха и тълкуваха момчетата, ни забѣлѣжаваше:

— Скоро видж ще ви азъ васъ, до колко ще може да изпълните и това малкото, що е писано. Три-четири думи сж доста за насъ: „Свобода или смъртъ“, или „за вѣра и независимостъ“—това е всичко, що можемъ да кажемъ за сега. Дѣлата ни нека говоржтъ повече.

Денътъ за трѣгване още не бѣше окончателно опрѣдѣленъ, но наставления се даваха и ние се стягахме. Въ единъ прѣкрасенъ денъ, струва ми се бѣше къмъ края на мѣсецъ Юний, като се приготвиха момчетата, казаха ни да се съберемъ на мѣстото „Табакария“, при Букурецъ, гдѣто дойдоха и войводитѣ. Тамъ се даде единъ богатъ обѣдъ на всичкигѣ

юнаци, които щѣхъ да прѣхвърлятъ Дунавътъ. Това бѣше едно импозантно тържество, което още повече наелектризира момчетата и още по-въздигна святостта на дѣлото прѣдъ нашитѣ очи поне. Тамъ присѣстваха всичкитѣ юнаци, мнозина българи и пр., даже и румънски комисари. Приказваха повече войводитѣ и другитѣ дошли тамъ българи, а на насъ, момчетата, сърдцата ни тупаха се по-силно и по-силно, но устата ни нѣмбѣха и повечето отъ насъ прѣзъ всичкото врѣме мълчаха. Тържеството бѣше като официално испроваждане на момчетата, то бѣше едно послѣдно збогомъ отъ ония, на които бѣше пристърдце нашето дѣло и които неможаха да не се интересуватъ съ нашата сѣдба, слѣдователно то бѣше въ смѣлото врѣме погрѣбално тържество, не гдѣто се пие за здравие и животъ, а за упокоение душитѣ на мртвитѣ. — Думитѣ: „хайде живо и здраво да се видимъ пакъ“, „на здраве момчета! Въ свободна България да се срѣцнемъ живи и здрави“ и пр., се повтаряха при всѣко повдигане на чашитѣ и долѣтяваха нѣкакъ си бодливо, тъжно до ушитѣ ни. Ние, юнацитѣ, които играхме ролята на овцѣ, обрѣчени да идемъ на касапницата, за които се сипѣха толкозъ благопожелания и ни се желаеше животъ и здравие отъ всички, що бѣха дошли на Табакария, държахме се весело, пихме доволно и се показвахме куражливи; но азъ, а вѣрвамъ и другитѣ да сж си казали, всѣки за себе си, че смъртта пѣма да го стигне, че той е по-юнакъ отъ всички, че най-сетнѣ, при най-неблагоприятенъ исходъ на дѣлото, като се хване Стара-Планина, животътъ е почти сигуренъ въ тия непроходими височини, въ тия опасни урви, въ тия гжсти гори и хайдушки скривалища. Като нѣкой да ми казваше, че азъ ще останъ здравъ и живъ, и азъ вѣрвахъ въ тая своя мисль до глухость, та се излагахъ отпослѣ безъ страхъ на всѣкъдѣ. Разбира се, че тая си мисль азъ дължѣхъ повече на обстоятелството, че имахъ вече една дългогодишна практика и опитность да боравѣхъ съ пушката и ножътъ, да се скитамъ по гори и планини, и впади да оцѣливамъ, да съмъ здравъ и живъ.

Слѣдъ обѣдътъ, привечеръ, трѣбваше да се трѣгне вече. Азъ, отъ четата на Стефанъ Караджата и Стефанъ Топтанджиятъ, Сливенецъ, отъ четата на Хаджи Димитръ, заедно съ братътъ на тоя послѣдниятъ, Тодоръ, бѣхме назначени да

придружимъ колата, натоварени съ оружия и други потребности за четитѣ. Три биволски или воловски кола бѣха натоварени и ние тръгнахме за Гюргево, разбира се, въ мръкнѣло. Съ насъ дойде, придруженъ съ единъ войникъ, до бариерата и капитанинътъ Никола Македонецъ, който бѣше подарилъ 30 пушки за четитѣ и който бѣше на румънска служба. Като приближихме да излѣземъ отъ Букурещъ, той се спусна къмъ бариерата и каза на хората, що бѣха тамъ, да пропуснатъ колата, които сж били натоварени съ военни прѣдмети и които се пращатъ за Гюргево. Подиръ туй влѣзе въ бариерата и слѣдъ минута, безъ да ми е извѣстно какво прави той вътрѣ, излѣзъ и извика слѣдъ насъ на български: — На добръ часъ момчета, всичкитѣ мои благопожелания!

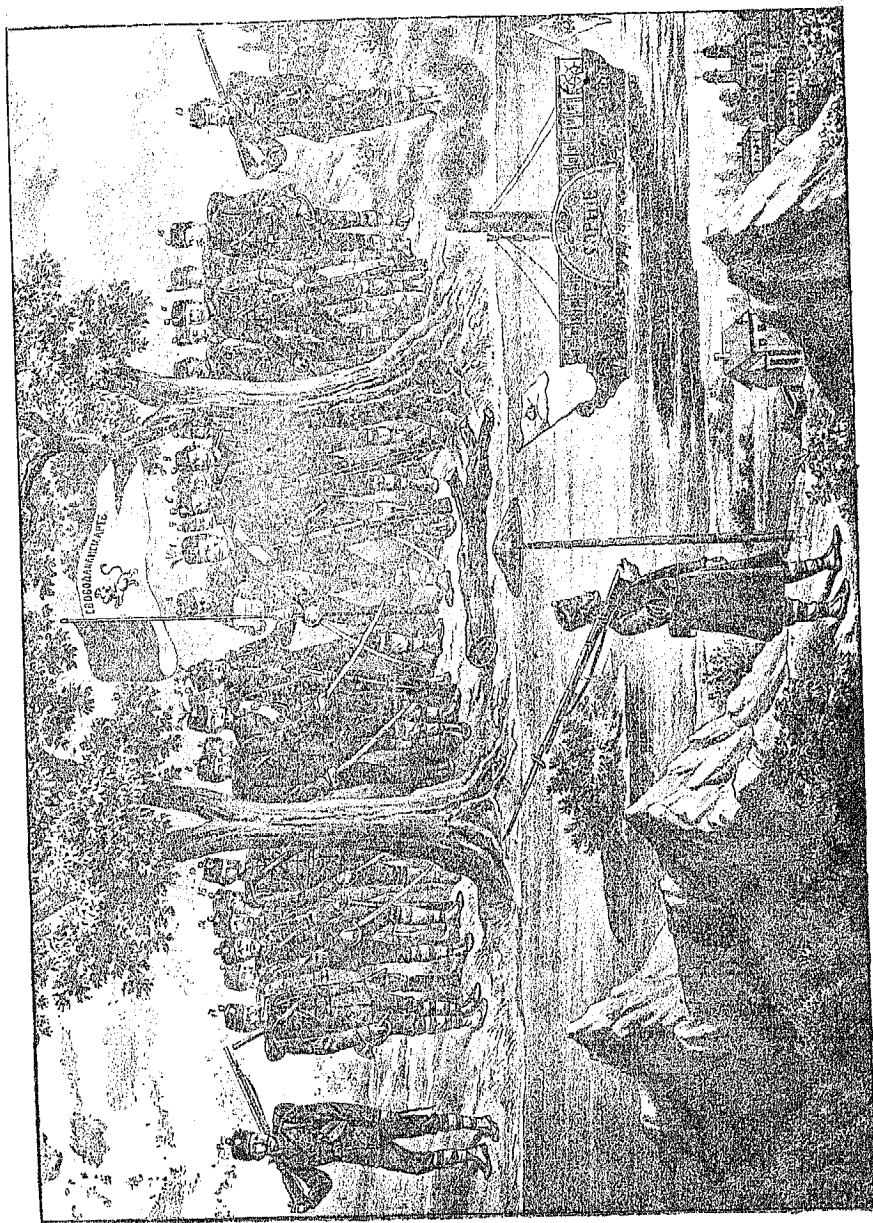
Капитанинътъ съ войникътъ си, вѣроятно неговъ вѣстовой, се върна веднага назадъ, а ние взехме пътятъ за Гюргево. Цѣлата нощъ вървѣхме и зарицата рано стигнахме до Гюргево и се спрѣхме на кереметчийницата на Вълчо Казанлъклията, както ни бѣше за това поръчано отъ войводата. Момчетата, по 10—15 души наедно, нѣкои пѣшкомъ, други на кола, подъ голѣмъ секретъ и като всевъзможни търговци и работници, пѣпяхъ слѣдъ насъ. На другия денъ въ Гюргево товариша се още едни кола съ пексиметъ, та станяха четира кола, които покарахме за Петрошанъ. Забравихъ да кажа, че Караджата, комуто отъ всичко идеше отръжи, по всичкиятъ пътъ отъ Букурещъ до Петрошанъ бѣше поставилъ хора, които на нашия конвой показваха пътятъ и ни улесняваха въ всичко, както и на другитѣ момчета. До на другия денъ вечерята се събраха всичкитѣ момчета въ Петрошанъ, въ мошията на единъ българинъ, гдѣто се прибрахме въ едни кошари. Оръжието, дрѣхитѣ, пексиметътъ и други прѣдмети, стоварихме сжщо тамъ. Слѣдъ два дена отъ както се събраха момчетата, вечерята дойдоха войводитѣ и ни наредиха да се обличаме въ бунтовническото си облѣкло. Отъ всички страни се захванъ едно събличание на стари дрѣхи и обличание на нови, и мошията на добриятъ българинъ заприлича на турски хамамъ. Облѣкохме се ние, пакъ се облѣкоха и войводитѣ. Всичко ставаше тихо и безъ гласъ, приготвявахме се съ благоговението на попове, които се обличатъ за литургия. По-рано войводитѣ се бѣха погрижили за кайкъ и за мѣстото, отгдѣто ще трѣбва да се качимъ на

каикътъ и да минемъ отъ срѣща. Вѣоржжихме сѣ всички. Тогава орѣжието бѣше още старо, нѣмаше още новитѣ и практични пушки, които скоро слѣдъ нашета тая работа излѣзоха. Поради туй, орѣжието се състоеше, до колкото сега можѣ си припомнимъ, отъ: чифтета, маджарски шейшанета, 30-тѣ румѣнски пушки, що подари капитанинътъ Никола Македонецъ и други. Имаше и едни много дълги арнаутски пушки, но както тѣ, тѣй и всички други отъ горѣ се пълнѣха и бѣха стара система, която слѣдъ една-двѣ години не бѣше вече въ употрѣбление. Войводитѣ не носѣха пушки, а само револвери и сабли.

Минаване Дунавътъ.

Срѣщата съ конникътъ. — На островътъ. — Полагане клѣтва. — Словото на Караджата. — Навлѣзохме въ чамътъ. — Раняванието на Савва Славчовъ. — На малкото островче. — Тръгване вече къмъ родниятъ брѣгъ. — Гръмванието отъ страна на грѣкътъ, притѣжател на чамътъ. — Турскиятъ караулъ. — Гръмнахме отъ чамътъ срѣщу тоя караулъ. — Излизанието ни на брѣгътъ. — Появяванието на австрийския параходъ „София“.

Слѣдъ като се облѣкохме и въоръжихме както трѣбваше, войводитѣ ни поведоха къмъ Дунавътъ. Петропанъ е много близо до брѣгътъ: едва ли има единъ-два километра. Трѣбваше да отидемъ на единъ островъ, който се избра отъ войводитѣ и където ни чакаше чамътъ да ни замъкне отъ срѣща. На островътъ щѣхме да постоимъ малко и още прѣди полунощъ щѣхме да тръгнемъ. Тѣй бѣше проекта. Тръгнахме. Не се надѣвахме по това врѣме и въ она край да ни види или срѣщне нѣкой. Вървимъ спокойно и тихо, но тъкмо къмъ край ни съгледа единъ конникъ, който тамъ, близо при насъ, трѣбваше да мине съ ковѣтъ си. Караджата, който винаги и при всѣки случай съображаваше бързо какво трѣбва да се прави, щомъ съгледа конникътъ, припнѣ на срѣща му и двамата взеха така интимно да си говорѣтъ, щото човѣкъ би помислилъ, че сѣ били стари достове. Конникътъ, добръ единъ влахъ, работникъ нѣкакъвъ, се обѣща никому нищо да не говори за това, що е видѣлъ. Още не бѣхме стигнали на опредѣленото мѣсто и захванѣ да вали. Измокрихме се, но продължаваме да вървимъ. Вървахме ние дълго врѣме, прѣкарваха ни съ нѣколко каици отъ едно мѣсто на друго по малкия Дунавъ и найсетѣй се натикахме въ върбалакътъ на островътъ. Разбира се че не бѣше възможно да тръгнемъ съ чамътъ тутакси, защото вече зората се бѣше пукнала, отъ една страна, а отъ другъ

Българският въстаник под ръководителството на войводата Караджа, полагат
жизна при село Илгът Сипи (Сарж-Яръ) на 6 Юли 1868 г. какво ще умрѣтъ всички наедно за отечеството си.
1. Хаджи Димитър Асизки; 2. Стефанъ Караджа; 3. Ванка Райковъ; 4. Дим. Захариѣвъ; 5. Дим. И. Мажовъ; 6. Коста Ефтимовъ; 7. Илия Балкански;
8. Хр. Дриновъ; 9. Петъръ П-ровъ; 10. Симеонъ Христовъ; 11. Злато; 12. Асенъ; 13. Иванъ Неовъ; 14. Стефанъ Гонгало; 15. Тодоръ Асизки; 16. Никола Захариѣвъ; 17. Пеню Денски.

бѣхме съвсѣмъ мокри. Цѣлиятъ денъ прѣкарахме на островътъ, като си туряхме и стража. Тая послѣдната имаше и една неприятна расправа съ румънската полиция, която ни бѣше открила и искаше да ни излови, но Караджата умири работата и не се случи нищо.

По икиндия се приготвихме всички, понеже се рѣши, че трѣбва да навлѣземъ вече въ чамътъ и да минемъ на родниятъ брѣгъ. Като се приготвихме, войводитѣ измѣкнаха сабитѣ и ни облявиха, че ще полагаме клѣтва. За тая цѣль трѣбваше да се искаратъ знамената, които слѣдъ една минута се вече развѣваха. Тогава избраха се двама за знаменосци, а именно Димитръ Зааралията и Георги Черневъ. На първиятъ се даде знамето отъ четата на Хаджи Димитра, а на вториятъ — това отъ четата на Стефанъ Караджата. Първото знаме бѣше по-хубаво и по-скъпо и бѣше чисто изработено, съ надписъ „Свобода или смъртъ“, отъ едната страна, а отъ другата не помня имаше ли нѣкакъвъ надписъ. Второто знаме бѣше по-малко, по-проста работа и имаше надписъ: „На оружи мили брати“, отъ едната страна, а отъ другата „За вѣра и независимъ“ (не е написана цѣлата дума). Секретарьтъ Иванчо Христовичъ, отъ Габрово, който бѣше писаръ въ Хаджи Димитровата чета, записа имената на всички момчета въ единъ списъкъ. Въ тоя списъкъ не се записаха, мисля, момчетата отъ нашата стража въ островътъ. Всичкиѣ, съ войводетѣ заедно, бѣхме 128 души. Захария Стояновъ казва, че сме били всичко 125 души, но азъ се уповавамъ на своята паметъ и утвърждавамъ, че бѣхме 128 души. Освѣтъ тия 128 души, съ насъ щѣше да дойде и Иванъ Цанковъ, но защото на островътъ се скара съ Христо Дрѣновски, писаръ въ четата на Караджата, върнѣ се назадъ заедно съ Рафаилъ Атанасовъ, Тодоръ Шиваровъ и други, които бѣха дошли чакъ тамъ при насъ. Немогъ да си припомня сега защо се скараха тамъ двамата. Слѣдъ туй Караджата каза нѣколко думи, нѣщо като рѣчь, въ които още веднажъ съ вълодушевление и стѣзи на очи обясни пѣльта на четата и посочи на святостѣта и величѣето на дѣлото, за което заслужава да се правѣтъ такива жертви. Между другото Караджата каза, че когото отъ насъ уловѣтъ турцитѣ, нѣма да го оставѣтъ живъ, а непременно ще го обѣсѣтъ, за туй всѣки трѣбва ясно да изказва прѣдъ турскитѣ сѣдилища цѣльта на нашето

буптувание, а именно, че искаме черковни и политически правдини. Той прибави още, че който отъ четата се изгуби по гори и планини, да ходи въ единъ отъ манастиритѣ: Дръновски, Габровски и Тръвненски, а главно Габровскииѣ, гдѣто щѣлъ да намѣри прибѣжище, защото сж били прѣдупѣдомѣни тамъ за това. Съ това слово войводата чудесно ни наелектризира. Изразителността и ясността на думитѣ му, рѣшителниятъ му погледъ и енергичнитѣ му движения го правеха още по-милъ, прѣдставляваха го още по-юнакъ и по-мжжественъ, което ободряваше момчетата. Подиръ това войводитѣ скръстиха сабитѣ си и знамената, като образуваха нѣщо като арка, и ние всички мижжхме низъ тая арка. Иванъ Христовичъ прочете съ високъ гласъ клѣтвата, съдържащото на която бѣше приблизително това: че ще се покоряваме на войводитѣ и за изпълнение на цѣльта, която сме си прѣтначертали и която е извѣстна и искавана въ нѣколкото думи, написани на знамената, ще жертвуваме животътъ си.

Слѣдъ клѣтвата даде се заповѣдъ и ние всички се нахвърляхме въ чамътъ. Чамътъ бѣше така построенъ, щото се покриваше отъ горѣ. Подъ тоя покривъ всички момчета се спотайжме; само Караджата съ нѣколко юнаци останах горѣ, на баштътъ, слѣдѣше вървежътъ на чамътъ и даване заповѣди, като испытваше съ прѣтъ дълбочината на водата, гдѣто минавахме. Тръгнжхме срѣщу течението на водата, защото чамътъ, естествено, неможеше да прѣдѣли напрѣку водата и ни искара на отвѣдната сграпа на опрѣдѣленото мѣсто, което бѣше почти срѣщу нашиятъ островъ. Трѣбваше, слѣдователно, да отидемъ до едно опрѣдѣлено мѣсто въ водата и отъ тамъ да пуснемъ чамътъ по течението на водата, близо до българскиятъ брѣгъ, та на по удобно мѣсто да задържимъ чамътъ и излѣзнемъ на брѣгътъ. Но още не бѣхме се настанили добрѣ въ чамътъ, гръмнж една пушка и рани въ ржката Савва Славчовъ. Нѣкое отъ нашиѣ момчета, по невнимание при намѣстванието си въ чамътъ, испуснж пушката и станж туй нещастие. Хаджи Димитръ веднага заповѣда и се прѣвърза раната на Савва Славчовъ, който отпослѣ участвува въ всички сражения на четитѣ и при Гжбенъ биде хванатъ отъ турцитѣ. Нѣкои отъ другаритѣ ни взеха да питатъ и распитватъ кой гръмнж, но войводата не даде и заповѣда да се млчи.

— Който и да е гръмнѣлъ, направилъ го безъ да ще, отъ невнимание, за това нѣма нужда и да се наказва, слѣдователно нетрѣбва и да се знае чия пушка е гръмнѣла, отсѣждаше Хаджията.

Тѣкмо привечеръ пристигнахме до едно мѣсто, отъ къдѣто, по думитѣ на Караджата, трѣбваше вече да пуснемъ чамѣтъ по течението на водата и да излѣзнемъ на брѣгѣтъ; но защото бѣше още видело, трѣбваше да се спремъ за малко врѣме на нѣкадѣ. Трѣбваше нашето прѣминаване да стане въ тъмно, за да се закриемъ отъ турскитѣ караули по Дунавѣтъ и да минемъ, ако е възможно, незабѣлѣзано. Освѣтътъ туй трѣбваше да се закрилиме и отъ румѣнската полиция, за да не създадемъ нѣкоя бела на румѣнското правителство, което, справедливостта го изисква да се каже, не ни прѣпятствувахе и, ако искаше, можеше да ни побърка, понеже неможеше да не знае за нашитѣ приготовления и за всичко, що вършѣхме. На близо отъ къмъ румѣнскитѣ брѣгъ имаше едно островче, и кое съ лопати, кое съ теглене съ вжѣя отъ нашитѣ момчета, които трѣбаше за това да нагазѣтъ на плиткото въ Дунавѣтъ, дотѣрихме чамѣтъ къмъ единъ край на островчето. Мнозина излѣзохме и се скрихме въ върба-лакътъ, а нѣкои останаха да пазѣтъ чамѣтъ и неговиятъ притѣгателъ. Тамъ прѣстояхме два-три часа, догдѣто се стъмни хубаво и ние отново се наредихме и настанихме въ чамѣтъ. Около двадесетмина, по заповѣдъ на Караджата, останахме на бащѣтъ при него и бѣхме готови на заповѣдитѣ му.

— Не трѣбва да се губи вече врѣме, каза Караджата и подкарахме чамѣтъ малко настрана.

Сърдцата ни затупаха по-силно. Това, което до сега ни се прѣдставляваше само въ нашето въображение, още една минута ще се сбѣдне въ дѣйствителностъ: ще нагазимъ въ територията на една властъ, която безпощадно ще ни гони и убива, но въ сѣщото врѣме ще нагазимъ въ отечеството на едни българи, на едни наши братя, на едни страдалци, положението на които искаме да подобримъ, които ще ни посрѣщнатъ съ отворени обятия, ще ни придружатъ въ борбата и ще ни улеснатъ тѣжката задача. Мечти! И душата ни се пълнѣше съ задоволство, благодарни бѣхме отъ положението, въ което се тогава намѣрвахме, и въсхитени отъ ролята, която вече играехме, но краятъ на която не знаехме,

пакъ и не се трудехме да знаемъ, защото всѣки единъ отъ насъ вѣрваше, че нѣма да бѣде така нещастенъ и че живо и здраво ще искараме и това прѣдприятие. Даже и ония отъ насъ, които нѣмаха никаква опитностъ и които за първъ пътъ зимаха оржие въ рѣка, не се поддаваха, а се падѣваха за благоприятния изходъ на дѣлото и още отъ сега се вло-дусевляваха отъ добирѣ резултати на нашето дѣло. Немо-жеше и да бѣде другоиче. Такива бѣха врѣмената, такива бѣхмѣ и ние. Може да сме се лѣгали въ падѣждитѣ си, може нашата самоувѣренностъ да е била хилядо пѣти по-голѣма, отъ колкото е трѣбвало да бѣде въ смѣнностъ, може отчаяно да сме се заблуждавали, може въ патриотизмѣтъ си да сме се увеличали до самозабравяние, до карикатурна наивностъ, до отчаяна глупостъ, но едно нѣщо само може положително да се каже, че всичко, що сме правили, вършили сме го съ пълна вѣра, по убѣждение, съ чисти и патриотични цѣли, безъ задни и корисни намѣрения.

Щомъ се бѣхмѣ обѣрнѣли и спуснѣли по течението на водата, край брѣгѣтъ на родината ни, и избирахмѣ мѣсто за излизание, въ чамѣтъ ни отново се изгърми. Тоя пътъ изгър-милъ грѣкътъ, притѣжателъ на чамѣтъ, съ едно пищовче, което му билъ далъ Христо Шипченчето. И туй станѣ тогава, когато трѣбваше най-много да се мѣлчи и неправи никакъвъ шумъ. Турскиятъ караулъ сигурно е чулъ тоя грѣмекъ. Кара-джата искаше да го хвърли въ Дунавѣтъ, защото грѣмванието отъ страна на грѣкътъ смѣташе за прѣдателство, но Хаджи-ята не даде.

— Не трѣбва да захващаме отъ грѣкъ, каза той, на макаръ и да е виновенъ, което не ми се ще да вѣрвамъ.

Нещастниятъ грѣкъ се извиняваше нѣкакъ, но до като да отсѣди Хаджията участъта му, момчетата му бѣха добрѣ наложили грѣбѣтъ.

— Стига му боятъ, допѣли Хаджията, и въпроса се счете за окончателно рѣшенъ.

Ние вече се влачѣхмѣ по водата, тъкмо до българскиятъ брѣгъ, когато турскиятъ караулъ викаше на турски да теглимъ канѣтъ право при него. Караджата имъ отговори, че не може, защото е водата силна. Слѣдъ туй турцитѣ пакъ извикаха да имъ обадимъ кои сме. Неможахмѣ вече да се криемъ и затуй Караджата имъ отговори, че като излѣз емъ, ще ни

видѣхъ. Въ сѣщото врѣме Караджата даде заповѣдь на насъ, които бѣхме на башѣтъ заедно съ него, да си прѣгледаме пушкитѣ и да бѣдемъ готови. Караулѣтъ вѣрвѣше по брѣгѣтъ, тѣкмо срѣщу насъ, заедно съ чамѣтъ и прѣдполагаше да ни вѣрни назадъ или да ни излови. Всевѣвозможи псувни се сипѣха по нашъ адресъ. Щомъ като набѣжихме мѣсто гдѣто трѣбваше да се спрѣмъ, ние дигнахме пушкитѣ си и по команда изгърмахме вѣрху турскиятъ караулъ, който все ни слѣдѣше и не ни даваше да излѣземъ. Иначе не бѣше вѣзможно да хванемъ брѣгѣтъ. Двадесетъ пушки нарушиха пощната тишина, гласѣтъ на които се разнесе по цѣлата околностъ. Нѣколкомина отъ караулѣтъ се захлупиха на земята, а другитѣ очистиха брѣгѣтъ, избѣгаха на навѣтрѣ, като пададоха викове. Въ чамѣтъ имаше двама-трима българи търговци, които отъ любопитство ни придружаваха и щѣха да се вѣрнатъ заедно съ гъркѣтъ; но щомъ чуа гърмежѣтъ, хвърлиха се веднага въ кайкѣтъ, който мѣкнеше нашиятъ чамъ (винаги единъ такѣвъ чамъ трѣбва да има единъ-два кайка да подпомагатъ) и избѣгахъ къмъ Румѣния. Ние, на башѣтъ, взехме да кроимъ гдѣ да се спрѣмъ и по какѣвъ начинъ. Щомъ чамѣтъ се приближи до едно удобно мѣсто, Спиро Георгеѣвъ пѣрѣвъ се мѣтна отъ чамѣтъ и се намѣри на брѣгѣтъ. Тугакси слѣдъ него се нахвърлихме и ние, що бѣхме на башѣтъ при Караджата, а послѣдниятъ ни подхвърли вѣжето и ние задѣржахме чамѣтъ близо до брѣгѣтъ. Моментално слѣдъ туй туриха се нѣколко дѣски, по които момчетата, що бѣха въ чамѣтъ, минѣха на брѣгѣтъ. Караджата останъ най-послѣ да се расправи съ гъркѣтъ, комуто трѣбваше да се плати. Въ това врѣме се чуа още нѣколко гърмежа противъ насъ, на които, по заповѣдь на Хаджията, отговорихме и съ това караулѣтъ бѣше окончателно прогоненъ.

Забравихъ да споменѣ по-горѣ, че когато Спиро се хвърли на брѣгѣтъ, падна му ятаганѣтъ въ Дунавѣтъ.

— Караджа, се провикна Спиро, това не е на добрѣ, и искара та хвърли въ Дунавѣтъ и пощницата на ятаганѣтъ.

Нѣкои отъ момчетата му подаваха своитѣ ятагани, но Спиро не рачи да вземе ни единъ, а се задоволи съ пѣлата, една крива сабля, която той носеше съ вѣрѣви мѣтнатъ прѣзъ рамо.

Щомъ прѣминѣха на брѣгѣтъ всичкитѣ юнаци и освобо-

дихме гъркът да си иде заедно съ чамът си, ето че откъмъ Свищовъ се зададе австрийският параходъ *София*. Като приближаваше къмъ мѣстото, гдѣто бѣхме излѣзли и отъ къдѣто нѣколко наши пушки щому бѣха изгърмѣли, той захванъ да върви полека, като че искаше всичко да разгледа и узнае. Ние помислихме, че параходътъ ще спрѣ при насъ. Появяването на тоя параходъ уплаши Караджата, да не бждѣ той да е воененъ, но скоро параходътъ тръгнъ усилено и продължи пътътъ си.

Въ Сарж-Яръ.

На родниятъ брѣгъ. — Въ блатото. — Спировиятъ фатализмъ. — Ръшенето на дружината. — Скъсване на телеграфната жица. — Бѣгството на първитѣ турци, що видѣхме. — Ангарията на единъ бей. — Въ къщата на бейтъ. — Излизане отъ Сарж-Яръ.

Излѣзохме на родниятъ брѣгъ. Бѣше 5 Юлий. И колко приготовления, Боже мой, колко трудъ, колко душевни вълнения и страдания, до като стигнемъ до тукъ! Сякашъ че попаднѣхме въ друга атмосфера, позната, отодавна позната, сродна, приятна, мила, която любезно ни приема, но която неизвѣстно какъ ще ни испроводи, дали не ще ни удужи въ обятията си. Дишахме въздухътъ на своята родина, а подъ краката ни е земята, гдѣто сме се родили, гдѣто първи пжтъ сме видѣли слънцето, свѣтлината, животътъ. Поизгледахме се единъ други не безъ въодушевление, съ смѣхъ на устата, но и съ едно прѣдчувствие на бѣдѣщи прѣпятствия въ пжтътъ ни, на страдания и опасности, които, може би, ни очакватъ. До тукъ всичко ни бѣше извѣстно, прѣкарахме безъ страхъ, безъ особенни опасни за животътъ ни приключения; но отъ тукъ нататъкъ какво ще бѣде — незнаехме. Неизвѣстността е по убийствена за чловѣкътъ, отъ колкото самата опасность. До тукъ всичко можеше да се прѣдвиди, ако не точно, то поне приблизително вѣрно. И прѣдвиждахме; но неизвѣстността отъ тукъ на тѣй се покриваше съ единъ непроницаемъ мракъ, та и прѣдвижданията и прѣдположенията ни излѣзоха твърдѣ ялови. Прѣдполагахме, че съ твърдѣ малки нѣкои спѣнки ще хванемъ балкантъ прѣди още да ни погне турска войска и

отъ тамъ антаѣтъ работата е твърдѣ лека: запознати съ гориститѣ величествени върхове, приятели съ планинскитѣ усои, привикнали да прѣкарваме дълго врѣме въ балканската самотия и глухотия, при пай-тѣжки за съществуването ни лишения, ние мечтаехме по скоро да прѣгазимъ полето и долинитѣ, гдѣто нашето прѣбивание и нашата сигурност неможѣха да траятъ за дълго врѣме.

Прѣгледахме оржанието си, попристѣгнахме се и трѣгнахме. Вървѣхме ние не много дълго врѣме, когато загазихме въ едно блато. Цапахме изъ това блато частъ-два и все не се свършваше, не се виждаше крайтъ му. Като че се въртѣхме въ единъ кръгъ, като че се тжичѣхме все на едно и също мѣсто. Блатото бѣше пълно съ вода, която ни хващаше до колѣни, а израснѣлата трѣстъ не ни даваше да вървимъ по бирже, биркаше ни въ ходението и ни уморяваше безъ край много. На всекъдѣ изъ блатото имаше калъ въ изобилие, които ние съ краката си размачквахме, като че и приготвлявахме за керпичи да фабрикуваме. Бѣхме станали виръ вода — толкозъ се измокрихме, а дрѣхитѣ ни бѣха оплѣскани съ воища калъ отъ блатото. Въ тоя каляфетъ вървимъ изъ блатото и млчимъ; всеки слѣди другаритѣ си, що ходи прѣди него, и макаръ уморенъ и утруденъ да се вижда, но никому нищо не обажда и не се оплаква. Огрѣнахме се изъ това блато. Спиро, до като вървѣхме изъ блатото, непрѣстанно въртѣше глава и като нѣщо самъ на себе си да говорѣше.

— Какво ти е, бе Спиро? попита го Караджата.

— Не е на добро, отговори той.

Караджата, който се сѣщаше вече за какво се отнася думата му, и който искаше да поукуражи момчетата, възрази на Спиро, че всичко това е работа случайна и че още малко ще излѣземъ изъ това блато и ще трѣгнемъ по сухо.

— Дано да е тѣй, се обади Спиро, но . . . кой знае! Все съ насъ ставатъ такива случайни работи. Въ чамѣтъ случайно гръмнѣх пушката на нѣкого отъ другаритѣ ни, грѣкътъ случайно пушнѣх, менъ случайно падох ятаганътъ въ Дунавѣтъ и сега случайно газимъ изъ това пусто блато Незнамъ, но менъ ми се чини, че работата не ще е *динъ* чиста: трѣбва да внимаваме, да вземемъ мѣрки и да се държимъ яката, защото главата въ торбата.

— И млъкни ти, изрева Караджата, и дружината крачеше уморена изъ водата, която вече се намаляваше и изгледваше, че скоро ще видимъ краятъ ѝ.

Нѣмаше пука да бжде чловѣкъ фаталистъ, като Спиро, за да прѣдскаже, че ние сме прѣдприели едно дѣло, което може да поиска и нашиятъ животъ. На свадба не бѣхме трѣгнали, а къмъ гробницата.

Най-сетѣ, въ тъмни зори, излѣзохме на сухо, на една височинка. Първиятъ отъ насъ, що вървѣше на прѣдъ, щомъ стигна на височината, сѣднѣ, а слѣдъ него и ние насѣдахме, безъ никаква команда. Слѣдъ малка една почивка, истискахме водата, поочистихме калъта отъ дрѣхигѣ си и се приготвихме за пътъ, понеже не бѣше благоразумно да стоимъ тамъ повече врѣме. Двамата войводи поотдаличиха се малко на страна и повикаха при себе си двадесетина по-видни момчета, между които бѣхъ и азъ. Това бѣше съвѣтъ, който рѣши: 1-о да се не дига народътъ на въстание, защото неможахме да се промъкнемъ незабѣлѣзано въ балкантъ; въставанieto въ такъвъ случай на народътъ ще изгуби голѣма частъ отъ своето значение, понеже ще се отдаде на вънкашни влияния, на чужда намѣса, а не на народно българско дѣло, на чисто вътрѣшни национални и патриотически причини, могиви и побуждения; освѣтъ туй, като нѣмаме възможностъ да организираме населението, понеже турската власть знае вече за нашего прѣминаване, можеше населението твърдѣ много да пострада, безъ никакъвъ добръ резултатъ за бждщата му участь; 2-о да се развижтъ знамената и да поджчимъ да дѣйствуваме сами и на свой рискъ, като се стараемъ часъ по скоро да стигнемъ балкантъ, за да се обезпечимъ отъ къмъ възможни и опасни нападения; и 3-о да се скъса телеграфната жица и по тоя начинъ да се затрудни сношението на властта между Свищовъ и Русчукъ. Засѣданieto на съвѣтътъ трая не повече отъ половина часъ и никой не прѣлагаше друго нѣщо, а всички се съгласихме съ тия прѣдложения на войводигѣ. Прѣди да трѣгнемъ, Караджата каза една речъ, съ която още веднажъ ни обясни голѣмото значение на нашето дѣло и ни окуражи, като ни казваше, че всички мъчпотии и нещастия трѣбва мъжественно да понасяме, за да се покажемъ достойни за народниятъ идеалъ, за посетели на който се бѣхме обявили. Когато

Караджата обяви на момчетата рѣшението на свѣтътъ, знамената се развиха и тържествено потеглихме напредъ.

Още не бѣше ни огрѣло слънцето, когато стигнахме до телеграфната жица, която трѣбваше, съгласно рѣшението, да скъсаве. За нѣколко минути повалихме два три директа, отрѣзахме жицата и я завлѣкохме и скрихме на далечъ по друго едно направление отъ онова, по което ние щѣхме да вървимъ. Сѣмна се, но ние продължавахме пътътъ си. Не много далечъ отъ насъ, въ една ливада, видѣхме четирма турци, които още рано бѣха захваждали да косятъ ливатата. Щомъ ни съгледаха хукнаха да бѣгатъ и се не видѣха. Мпозина отъ нашитѣ свалиха пушки и поискаха позволение да убиятъ тия турци, но Хаджията не даде да се убиватъ хора мирни, които нищо зло не сж ни сторили и не сж ни прѣдизвикали. Турцитѣ ни направиха единъ сюрприсъ съ това, дѣто се уплашиха отъ насъ и избѣгаха, а ние, възгордени отъ силата, що прѣдставлявахме, която въ тоя случай констатирахме, вървихме напредъ, приказвахме съ гласъ и даже пѣхме.

Въ това врѣме, не много на далечъ, съгледахме едно множество хора, които идѣха къмъ насъ. Познахме трима турци, възсѣднали на конѣ, придружаваха множеството, което се състоеше отъ българи мъже, жени и дѣца. Понеже тоя денъ бѣше недѣля, сѣтихмe се, че това е ангария за жетва; почти всички възнегодувахме и поискахме да накажемъ тоя турчинъ звѣръ, който мъчи и тѣй измъченото население. Нашата яростъ бѣше толковъ голѣма, щото войводитѣ отстъпиха, но съ условие, че кръвъ нѣма да се пролива. Веднага се наредихме да заобиколимъ множеството и да изловимъ турцитѣ. Но единъ отъ тѣхъ ни съгледалъ, види се, порано и се усъмнилъ въ нашата миссия, та шибна коньтъ и избѣга. Другитѣ бѣха принудени да останатъ съ множеството и да ни прѣсрѣщнатъ. Нашето въ тоя случай прѣдположение излѣзе истинно: самитѣ турци расправиха, че боятъ ги билъ прашалъ да живятъ днесъ, но не цѣлъ денъ, а само до пладнѣ. Разбира се, че турцитѣ ни познаха какви хора сме ние и за туй мируваха. Повърнахме назадъ множеството, опѣтихмe се за селото Сарж-Яръ, гдѣто бѣше боятъ, като потѣтрихмe съ себе си и двамата турци.

Боятъ намѣрихмe въ една стая, въ която се влизаше, като се слѣзне по двѣ-три стѣпала въ земята. Той сѣдѣше на подьтъ по турски и пушеше спокойно. Караджата влѣзна.

при беятъ заедно съ турцитѣ и се спрѣ при вратата, безъ да му каже нѣщо, а десетина момчета, между които бѣхъ и азъ, обърнѣхме пушкитѣ къмъ беятъ и чакахме заповѣдта на Караджата. Туй бѣше тактиката на всички ония, които навлизатъ въ чужда къща и искатъ да обезоружжатъ и направятъ безопасенъ противникътъ си. Бейтъ се смути. Той неможеше да си необясни, що значи униформата, въ която бѣхме облечени и какво можатъ да направятъ гърлата на нашитѣ пушки. При все това, той се помъчи да скрие смущението си и моментално се обърнѣ къмъ двамата турци, негови распоредители или чиновници, които Караджата тикаше напредъ си.

— Защо се връщате, каза той, безъ да мърднете отъ мѣстото и подгълташе слюнката си?

Турцитѣ, които се бѣха вече окопитили отъ новитѣ за тѣхъ условия, едва се не изсмѣха на беятъ.

— Не виждашъ ли? Върнѣха ни комититѣ, отговори единиятъ отъ тѣхъ и завърнѣ глава та посочи на насъ.

Бейтъ се обърнѣ почтително къмъ Караджата, който го укоряваше за това, че мъчи българското население и го кара да му работи и празнични дни, когато то трѣбва да си почива. Бейтъ се извиняваше съ това, че пратилъ да поработятъ само часъ-два и увѣряваше Караджата, че той се отнася твърдѣ добръ съ българитѣ, като казваше, че той гани самитѣ селяни да удостовѣржатъ това. И наистина, распитахме нѣколко селени, които се намѣриха тогава тамъ, и се указа, че беятъ въобще не билъ лошъ турчинъ; но Караджата още тогава го накара да се закълне въ своята вѣра, че още веднажъ ангария нѣма да дига отъ селото.

Веднага слѣдъ туй бейтъ разбра, че е вънъ отъ всѣка опасностъ за себе си и припнѣ да дава заповѣди, за да ни дадатъ туй-онуй, каквото искахме и отъ каквото имавме нужда. Хаджията му казваше да не се бои вече и го покани да излѣзне и разгледа момчетата, което бейтъ прибърза да стори, като ни хвалеше за всичко, разбира се, прѣсторено. Самъ Хаджията прѣдложи на беятъ да му даде два коня и нѣколко кола, за да си товаримъ нѣщата. Той на турски му разправяше кой отъ конѣтѣ му обичалъ и искаше да му даде. Бейтъ не се въспротиви, като казваше, че конѣтѣ харизва доброволно, а за колата, ако ни станатъ не нуждни, молеше да му ги върнемъ назадъ. Нѣкои отъ момчетата бѣха

опредѣлени за стража и пазеха вънъ отъ селото, а другитѣ бѣха се прѣснѣли да дирижѣтъ хлѣбъ и други нужди за четата принадлежности. Когато всичко бѣше готово и ние трѣбваше да трѣгнемъ, Хаджията извика на Караджата, съ доста високъ гласъ, за да го чуе и бейтъ, да побърза и да трѣгнемъ, защото другата чета била вече минала. Съ това Хаджията искаше косвенно, ужъ случайпо, безъ да иска, да каже на бейтъ, че не сме само ние и че числото на бунтовницитѣ е голѣмо. А това бѣше въ наша полза, защото бейтъ ще раскаже на властѣта всичко, щото е видѣлъ и чулъ, безъ да пропусне и послѣдната заповѣдъ на войводата, та властѣта повече ще се стрѣсне и уплаши.

Въ Караисенскитѣ лозя.

Отиванieto и бавението въ Сарж-Яръ. — Вървимъ напредъ. — Потерата се появява. — Нашата позиция и нашата тактика. — Караджата — душата на дружината. — Първитѣ жертви: Арсо Мартиновъ и Александръ Василиевъ. — Избиване на черкезитѣ. — Раняването на Никола Ивановъ. — Несчастната случка съ Стефанъ Попо. — Резултатътъ на първата битка — Напускане Караисенскитѣ лозя.

Приготвихме се да тръгнемъ. Между коньетѣ, що бѣхме взели, имаше и единъ конь на единъ българинъ; Хаджиията, щомъ узна това, повърнъ му веднага коньтъ. Колкото и да бързахме да излѣземъ по-скоро отъ селото, ние при все това тамъ се маяхме доста врѣме. И днесъ азъ немогъ да си обяснъ, що ни е трѣбвало да се спираме толкозъ много врѣме въ това село, да плашиме беятъ и да продаваме чалъмъ: наша ли работа бѣше да ходимъ да намѣримъ беятъ и да го убѣждаваме или заплашваме съ смъртъ, ако и занапредъ карацѣло село на ангария да му работи и то въ празниченъ день? Трѣбваше и по-добръ щѣше да бѣде, ако бѣхме вървѣли напредъ, а само нѣколцина отъ насъ да бѣха се върнали въ селото, да вземжтъ хлѣбъ и други пѣкои нуждни намъ прѣдмети, че да приицжтъ и да ни стигнжтъ. По тоя начинъ щѣхме да спечелимъ врѣмето, което прѣстояхме въ селото и участъта ни, може би, нѣмаше да бѣде такава, каквато излѣзж. Но ние, упоени отъ единъ идеалъ, въодушевени отъ абсолютната правда и жаждущи да прѣмахнемъ всѣка несправедливостъ, възнегодувахме отъ първата неправда, колкото и да бѣше малка тя въ сравнение съ общата участъ на напиятъ народъ. Съ това ние нарушихме едно отъ рѣшенията на съвѣтътъ, което ни прѣдписваше, че нашето спасение ще бѣде балкантъ, кждѣто по-скоро трѣбва да стигнемъ.

Тръгнѣхме: войводитѣ на конѣ, а ние пѣшкомъ, като си стоварихме шейветѣ въ колата. Нѣкои отъ момчетата се накачиха и на колата. Но понеже между момчетата имаше нѣкои, които се бѣха доста уморили и, като непривикнали, неможаха да вървятъ, войводитѣ слѣзоха отъ конѣтъ и ги отстъпиха на тия момчета. Помниж твърдѣ добръ, че първиятъ бѣше Мжнзовъ, който се качи на единъ отъ конѣтъ. Той бѣше твърдѣ деликатенъ чловѣкъ и съвсѣмъ негоденъ за работата, за която се бѣше наелъ, защото той неможеше да понесе лишенията, които естествено ни прѣслѣдваха.

Вървимъ, но постоянно се озъртаме назадъ, разгледваме на всички четири страни и слѣдимъ да видимъ да-ли не е тръгнала нѣкоя потеря противъ насъ. Незнаимъ колко часа вървѣхме, когато съгледахме нѣщо слѣдъ насъ, което се чернѣе и се движи по направлението, гдѣто ходимъ и ние. Нѣмаше нужда да ни подсѣща нѣкой, че това е потеря. Отъ минута на минута потерата се поприближаваше къмъ насъ и войводитѣ рѣшиха да се спрѣмъ на нѣкое удобно мѣсто, да хванемъ позицията. Прѣдъ насъ вече бѣха Караисенскитѣ лозя, когато потерата ни настигна. Ние прибързахме и се нахвърлихме въ лозята, които прѣдставляваха една прѣкрасна за насъ позиция, понеже мѣстото бѣше една височинка, която се намираше между два дола. Войводитѣ искараха сабитѣ и припнѣха да ни нареждатъ. Отъ окуражавания и други наставления пѣмаше вече нужда, защото повечето знаехме военното учение още отъ Бѣлградъ, а мнозина отъ насъ бѣха калени хайдутѣ, тъй че знаехме какъ се стрѣли и върти ножъ. Като за насъ хора бѣше трудното до като дойдемъ до тукъ и до като видимъ опасността, слѣдъ туй всѣки отъ насъ струва, колкото за сто турци. Войводитѣ, както и ние сами окуражавахме онии отъ неопитнитѣ си другари, които за първъ пътъ взимаха оружѣе въ ръка и се срѣщаха да се биятъ съ бѣковниятъ ни народенъ тиранинъ.

Потерата се състоеше отъ около хилядо души башибозуци (черкези, турци, татари), размѣсена съ редовна войска. Тя ни прѣгради пътятъ, като забиколи, излѣзѣмъ напредъ ни и се спрѣ въ една нива, единиятъ край на която достигаше до лозята. Въ нивата, по-близо до насъ, бѣха наредени кръсци. Главатарътъ на потерата направи распорѣждане и цѣлата потеря се приготви за сражение. Въ това врѣме

ние бѣхме готови и можѣхме да ги биемъ, но Хаджията не-
даваше първо ние да захванемъ. И ние чакахме първо поте-
рата да ни поздрави съ нѣкой куршумъ. Трѣбваше да споменѣ
и това, че ние носѣхме съ себѣ си и малки лопатки, съ които
си служѣхме за окопване, гдѣто имаше нужда. Потерата, щомъ
се спрѣ, захванѣ да гърми срѣщу насъ. Това бѣше кждѣ
пладнѣ. Захванѣхме и ние да стрѣлимъ по команда, всѣки
единъ десетникъ съ момчетата си отдѣлно. Караджата, който
бѣше душата на четата, ни бѣше наредилъ на номера и всѣки
единъ номеръ (десетникъ съ момчетата си) стрѣляше по ко-
манда и когато трѣбваше. Заповѣдъ имаше всѣки единъ огъ
насъ да се нишанимъ и напраздно да не хвърляме куршумъ.
Тактиката отъ наша страна бѣше доста умѣла и поразяваше
неприятельтъ. Покуражи ли се и понапрѣдне ли отъ нѣкъдѣ
потерата, веднага Караджата даваше заповѣдъ, надлежниятъ
номеръ пускаше огъня и потерата се разбиваше, като оставяше
по нѣколцина мъртви.

Караджата не се спираше на едно мѣсто, а припикаше
при момчетата, даваше наставления и държеше общата команда.
Но и всички момчета се биха мъжественно. Едно отдѣление
отъ потерата, около 30 души турци, нападна яросно на насъ
и рѣшително настѣпваше къмъ единиятъ край на четата, гдѣто
бѣха Арсо Мариновъ отъ Велешко и Александръ Василевъ
отъ Цлоещъ. Тѣ посрѣщаха мъжки това отдѣление, отблъсваха
го и се държахъ въ позициитѣ си. Борбата вървѣше така
разярено, щото всички очаквахме и вѣрвахме, че на оня край
ще стане нѣкое сериозно нападение. По едно врѣме това от-
дѣление на потерата се по-приближи още повече и единъ залпъ
отъ наша страна свали около половината. Арсо и Александръ
слизаха пълзешката малко по-малко все по-близо и по-близо
до потерата и така распалено се биеха и така рисковано,
щото Караджата нѣколко пѣти ги забиколи, прѣдупрѣждаваше
ги да напѣтѣ позициитѣ си и да не се излагатъ. Разбира се,
че тѣ бѣха принудени непрѣстанно да стрѣлжтъ, защото най-
големиятъ напоръ бѣше отъ къмъ тѣхна страна. Но разярени
и распалени хшове слушатъ ли прѣдупрѣждения. Тѣ излѣзоха
отъ позициитѣ си открито и припѣхъ къмъ потерата, съ цѣль
да се поприближжтъ до послѣдната на друга по-близка пози-
ция. Тѣ и двамата бѣха твърдѣ богато, раскошно облѣчени.
Тѣ се спрѣхъ тъкмо подъ една круша, безъ да подозиратъ,

че могатъ отъ другадѣ да бѣдѣтъ обстрѣлвани. На близо до тѣхъ, въ друга позиция, имало 7—8 души черкези, които, като видѣли двамата въстаници, изгърмѣли изведнажъ сръбцу имъ и убили и двамата подъ крушата. Андрей Марковъ отъ Шуменъ бѣше свидѣтель на тая жалостна сцена. Вѣднѣга се разнесе слухъ изъ позивнитѣ на въстаницитѣ за трагическата тая случка. Никола Ивановъ отъ Прилѣпъ, който е билъ съученикъ на Арсо въ Вѣлградъ и твърдѣ интименъ приятель, заплака отъ жалъ за добриятъ си другаръ. Черкезитѣ, като убиха двамата и като имаха, види се, прѣдъ видъ, че сж твърдѣ далечъ отъ нашитѣ позиции, полакомени за дрѣхитѣ, часовницитѣ и други прѣдмети на падналитѣ, дойдоха до послѣднитѣ, отрѣзаха имъ главитѣ и почнаха да ги събличатъ и растърсватъ. Яростта и отмъщението закипнаха у нашитѣ. Но прѣдложение на Иванъ Пѣевъ, пѣкон отъ момчетата на бързо се здумаха и съгласиха да отмъстятъ на тия черкези и лавашката се спуснахъ къмъ тѣхъ. Черкезитѣ, които бързаха да съблѣчатъ убититѣ ни другари, всоборѣцахъ внимание на това, което за тѣхъ се кроеше. Щомъ нашитѣ се поприблизиха, пушнаха единъ залпъ и черкезитѣ се заключиха въсь дрѣхитѣ и тѣлата на своитѣ жертви. Ние бѣхме съ това удовлетворени, но не вапълно: загубата на двамата наши другари, които бѣха отъ най-рѣшителнитѣ, бѣше за насъ особено чувствителна.

Единъ два часа слѣдъ убиванieto на Арсо и Александръ, раниха Никола Ивановъ отъ Прилѣпъ, единствено чедо на своитѣ родители. Той бѣше ученикъ въ Вѣлградъ и напусна учевнето, за да си изпълни дългътъ къмъ отечеството. Той се рани много злѣ: единъ куршумъ провиза и двата му крака, въ дебѣлитѣ мѣса отъ задѣ. Караджата веднага пригърза ранитѣ му и Никола Ивановъ остана да продължава борбата. Раната му неизглеждаше опасна, но имаше нужда отъ спокойствие, за да заздравѣе; нашата чета пакъ неможеше да стои вече на едно мѣсто, трѣбваше да върви, да търпи лишения и да се бие, а това трѣбваше да прави и Никола Ивановъ.

Той ми бѣше познатъ още отъ Вѣлградъ и азъ другарувахъ съ него така добръ, щото безъ повече прикаски азъ му подадохъ ржка и му се обѣцахъ, че съ рискъ на животътъ си ще го подпомагамъ да слѣдва четата, макаръ здра-

витѣ и силни крака и да бѣха най-сѣщественно условие за да може единѣ човѣкъ да ни придружава въ нашето извънредно трудно прѣдприятие.

Битката трая чакъ до вечерята. Три-четири пѣти турцитѣ ни нападнаха съ юрушъ, но ги отблъсвахме сполучливо. Ние се биехме отчаяно, а на една страна, сѣднѣлъ въ позицията си, викаше и се дереше другарѣтъ ни Стефанъ Попо: „удрайте“ и псуваше турцитѣ. Отъ устата му излизаше пѣвна, като на полудѣлъ човѣкъ. Караджата страшно се ядосваше съ него. Трѣбва да е полудѣлъ, казваше той, но никой не смѣеше да напусне позицията си и да отиде да го види. Стефанъ Попо бѣше юнакъ човѣкъ и не страхливъ-това всички го знаехме и се удивлявахме на положението му. Вечерята, когато битката прѣстанѣ, нѣкои отъ момчетата принаха да приберѣтъ и заровиѣтъ главитѣ на Арсо и Александръ, а други отидоха да видѣтъ нещастниятъ Попо. Едни викаха, че е подлудѣлъ, други — че билъ пиянъ, а отъ устата му течеше пѣвна и той непрѣставаше да вика: „удрайте“. Азъ неможахъ да го гледамъ испаднѣлъ въ такъво положение. Като се приготвихме да трѣгнемъ, слѣдъ като се стѣмни добръ, Стеф на Попо бѣхме принудени да оставимъ. Искане да го вдигнемъ, но може ли да се носи такъвъ голѣмъ човѣкъ, какъвто бѣше той? За спасение на четата, рискувахме Стефана. Той останѣ въ лозята, въ позицията си, както бѣше сѣднѣлъ отъ началото на сражението, безъ да продума нѣщо противъ насъ, а само викаше „удрайте“ и псуваше турцитѣ. Съ съкрушено сърдце го оставихме тамъ. Огнотъ се научихъ, че турцитѣ сѣ го намѣрили тамъ, заклали го като овца и сѣ викали майка му да види главата на чедото си. Горкиятъ Стефанъ! Богъ да го прости!

И така, на първото сражение въ Караисенскитѣ лозии имавме всичко три жертви: Арсения Мартиновъ отъ Велешко, Александръ Василевъ отъ Пловъцъ и Стефанъ П. Мешовъ (Попо) отъ Русчукъ, и единъ раненъ: Никола Ивановъ отъ Прилѣпъ. Турцитѣ изгубиха повече, защото ние бѣхме въ добри позиции, а тѣ трѣбваше да ни нападѣтъ. Мнѣ се струва, че турцитѣ трѣбва да сѣ изгубили 40—50 души мъртви.

По распоряжение на Караджата ние се сбрахме на едно мѣсто и се приготвихме да оставимъ караисепскитѣ лозя, които ни бѣха дали гостопримство да направимъ първото сражение съ вѣковния тиранинъ, което сражение, въ сравнение съ послѣдующитѣ, бѣше едно отъ най-сполучливитѣ.

Въ Карапановата кория.

Жажда вода не избира. — Пътуване цѣла нощъ. — Избиране позиции. — Българинътъ съ воловетъ. — Появяване на потерата. — Убиване на юзбашиятъ. — Пристигането на рдовна войска. — Запалване снопетъ и събаряние бинбашиятъ. — Печалната случка съ Пано Х Певевъ и неговото погиване. — Избѣгването отъ обсадата. — Резултата на втората битка.

Бѣхме ожеднѣли до прѣмиране Вървимъ по направление къмъ балканътъ, но навсѣкждѣ се озъртахме и дирѣхме вода за пиене. Най-послѣ съгледахме наблизо едно биволско блато и припнжхме да утолимъ жаждата си. Макаръ водата и да не бѣше толкози чиста, но ние, жедни до нетърпимостъ, необръщаме внимание на това; не бѣше врѣме да се грижимъ за хигиената. Слѣдъ като пихме вода, ние се посвзехме и поосвѣжихме. Вървѣхме цѣлата нощъ непрѣстанно. Рано сутринътъ се намѣрихме въ едни лозя, които и отъ тритѣ страни бѣха заобиколени съ гола поляна. Спрѣхме се и раз жждавахме да-ли не трѣбва тукъ да прѣкараме денътъ и да посрѣщнемъ нападението на потерата, което сигурно трѣбваше да очакваме. Слѣдъ дълги разсждения намѣри се, че ще бждѣ по добрѣ и по-удобно за четата, ако се спрѣ въ малката кория, която наблизо се виждаше. И още прѣди хубаво да се съмие, ние се намѣрихме въ Карапановата кория, която обемаше едно пространство отъ 10—20 декара. Отъ тритѣ страни на тая кория бѣше гола полянка, а отъ четвъртата страна имаше една долина, която естествено укрѣпляваше нашитѣ нови позиции. Отъ тая долина пататкъъ захващаше друга една кория, която била тогава притѣжане на нѣкой си Хуршидъ бей, но тя по положението си не бѣше толкозъ удобна за насъ, пакъ нито можеше да служи на турцитѣ

противъ насъ, по тая причина се спрѣхме въ Карапановата кория, която ни се виждаше да има прѣимущество въ стратегическо отношение за насъ.

Щомъ пристигнахме въ поменѣтата по-горѣ кория, войводитѣ дадохъ заповѣдь за почивка. Слѣдъ пѣколко минути ние всички захъркахме като заклани. Само Караджата не мигна, а постоянно е ходилъ изъ малката кория, разгледвалъ мѣстата и дърветата, кроилъ е планове и избиралъ позиции за всѣкого отъ насъ. Спахме доста, около 4 5 часа и се усѣпахме доста отпочивали.

Като се събудихме, войводитѣ заповѣдаха да прѣгледаме пушките си и да сме готови. И ние се разпавяхме изъ корията. Въ това врѣме единъ българинъ, който пасеше воловетѣ си не много далечъ отъ нашитѣ позиции, покара ги къмъ насъ съ цѣлъ, види се, да ги вкара въ корията на сѣнка. Той, разумѣва се, нищо неподозираше, та щомъ съгледа да се свѣтватъ пушки изъ корията, той се сеникъ и веднага обърна гърбъ и избѣга.

Още гледахме българинътъ да бѣга нататъкъ, когато чухме гърмежи отъ пушки. Гората не бѣше гѣста, нито пакъ голѣма, за да можеше да се позатулимъ и се позакриемъ отъ потерата, която сигурно насъ търсеше и къмъ насъ пристѣпваше. Войводитѣ, щомъ чухъ гърмежитѣ, измъкнаха саблитѣ си и почнаха да ни нареждатъ и распоредятъ. Караджата на всѣкого отъ насъ показваше мѣстото му, като ни раздѣляше пакъ на групи съ команда.

— Не бойте се, стрѣляйте на мѣсо и се държете яката, казваше той. Като ги смачкаме сега, послѣ за едно денонощие ще хванемъ балканътъ, добавяше той, съ една поразителна увѣреностъ въ думитѣ си, като че съ конь и по равни и гладки улици ще пѣтуваме.

Ние, естествено, не губѣхме куражъ и повече отъ Караджата вѣрвахме, че здраво и живо ще стигнемъ непроходимиятъ балканъ, гдѣто виждахме вече нашето спасение. Ние се бѣхме окопали вече, когато битката се захванъ съ голѣмо ожесточение. Ние, които бѣхме вече останали 125 души, имахме на срѣщу си една зганъ отъ 2000 души, т. е. два пѣти повече, отъ колкото бѣше ти на първата битка. Ние всички се пишанихме и слѣдъ всѣко грѣмване виждахме да падатъ хора, а нашитѣ неприятели стрѣляха кой както за-

върне, безъ редъ и безъ сериозенъ планъ. Нашето малцинство ги окуражаваше и ги нападаха съ кучешко остървенение. Особено единъ жандармерийски юзбашия отчаянно налиташе върху насъ. Той бѣше на конь и дохаждаше твърдѣ близо до нашитѣ позиции, но колкото и да се мъчихме, неможахме да го съборимъ. Това налитание отъ негова страна окуражаваше още повече зганѣта, та куршуми се сипѣха като градушка надъ главитѣ ни. Тогава Караджата взе пушката на едно отъ момчетата, повика при себе си Спиро Георгиевъ, Христо Пеневъ и Паню Пеневъ и, по съвѣтитѣ на Спиро, рѣшиха да теглижъ и четирмата двѣ педи прѣдъ конѣтъ на юзбашиятъ, за да може да го убижъ. Щомъ четирмата гръмнѣха, юзбашиятъ веднага паднѣ като снопъ, а конѣтъ му подскочнѣ, като прободенъ, разрипа се и се гвъртънѣ прѣзъ глава на десетина метра далечъ отъ господарѣтъ си. Радосни викове се чуха изъ нашитѣ позиции, а неприятельтъ усили напорѣтъ си и умножи гърмежѣтъ си. Юзбашията останѣ на слѣнце да вечерѣта, защото нито ние можахме да го забиколимъ и му вземемъ оржанието, нито пакъ турцитѣ можаха да го прибержъ — мѣстото се обстрѣлваше. Петъ-шестъ пкти турцитѣ се опитаха да ни нападнѣтъ съ юрушъ, но безъ успѣхъ. Ние бѣхме добрѣ окопани, запазени отъ дърветата на малката кория, нашитѣ куршуми падаха на месо и неприятельтъ се връщаше пораженъ, като оставяше мнозина мъртви тъкмо прѣдъ нашитѣ позиции.

По едно врѣме пристигнѣ редовна войска съ единъ бинбашия на чело. Нападнѣха ни и тѣ. Като дойде войската, бинбашиятъ се оттеглиха и увѣренъ съмъ съ пълна вѣра въ това, че ще бждемъ уловени живи или всички ще бждемъ избити. Като видѣ бинбашиятъ, че по методата на потерата не ще може да ни надвие и излови, намисли друго срѣдство. Малко на страна, но доста близо до нашитѣ позиции, имаше една нива, въ която бѣха наредени снопе на малки кръсци и която трѣбва да е била на нѣкой българинъ. Бинбашиятъ, съ нѣколцина още низами, се поприближи къмъ снопето и почна да копае шанси. Нашитѣ, щомъ забѣлѣжиха това и видѣха опасността отъ тия распорѣждания на бинбашиятъ, прибрзаха и нѣколцина се спустнѣха пълзишката, запалиха снопето и по такъвъ начинъ бинбашиятъ останѣ на отворено. Единъ залпъ отъ наша страна събори тамъ самиятъ бинбашия

и нѣколцина войници. Турцитѣ тогава се разяриха и ни нападнѣха отчаянно.

Между менѣ и Спиро Георгеви, въ позициитѣ, бѣше Паню х. Пеневъ отъ Стара Загора, който се викаше още и Тошооглу. По едно врѣме той се обръща къмъ Спиро и му казва, че му се спи и че отъ сънъ неможе да се държи вече. Спиро му каза хайдушкото сръдство за разсънване: да разрови малко прѣстѣта прѣдъ себе си, да доближи челото си до влажната прѣстѣ и ще му прѣмине. Турцитѣ продължаваха да стрѣлятъ едно слѣдъ друго. Тошооглу направи това. До като държеше главата си тѣй, единъ неприятелски куршумъ удари въ едно дърво така, щото куршумътъ се исплъскалъ нѣкакъ и съ слаба сила, разбира се, отиде надолу и паднѣ на слѣпнитѣ очи на горкиятъ Тошооглу. Куршумътъ неможе да се забие и влѣзне въ главата му, а останѣ тѣй отъ горѣ, щото едва се държеше. Никой отъ насъ, разумѣва се, не видѣхме това какъ станѣ, но отпослѣ си обяснихме работата. Слѣдъ туй Тошооглу захванѣ страшно и доста високо да хърка, почнѣ да прѣта съ ржцѣ и крака. Мнозина отъ момчетата се обърнѣха съ съжаление да го гледатъ и се трѣвожѣха отъ тая трагична сцена. Азъ съ Спиро го разгледахме, съ ржка извадихме куршумътъ отъ главата му и го задържвахме да не рита и дига шумъ. Колко малка бѣше раната му, Боже мой, и колко лоша отъ друга страна. Караджата, който ходеше непрѣстанно при всѣкиго, за да дава наставления и да окуражава момчетата, щомъ съгледа движението на наша страна и веднага втаса. Той разгледваше раната му, когато Тошооглу бѣше вече въ агония.

— Спиро, каза тихо Караджата, отрѣжи му главата, за да се не мѣчи и да не смущава другитѣ момчета, па го замѣкни на вѣтрѣ

Щомъ направи туй распорѣждане, Караджата се върнѣ назадъ и подкачи командата. Нищо го не смущаваше и често пѣти казваше, че единъ отъ нашитѣ другари, живѣ и здравъ, струва неопѣвимо много, но щомъ се злѣ рани или умрѣ, той не струва ни лула тютюнъ и е най-голѣмъ товаръ и най-тѣжка грижа за четата.

Спиро тутакси скокнѣ отъ позицията си и се приготи да изпълни заповѣдта на войводата, въ която заповѣдъ, колкото жестока и да се виждаше за прѣвъ погледъ къмъ единъ

другаръ, имаше нѣщо юначеско, нѣщо такъво, което възвишаваше нашата главна нѣль, дѣто не се церемонеше съ животътъ на момчетата. Какво да се прави — жертвувахме се за свободата на България. Воднага Сниро замъкнѣ Тошооглу малко по-навѣтрѣ въ горицата, искара саблята и му отрѣза главата (той бѣше вече мъртавъ): слѣдъ туй, вѣрепъ на хайдунското правило, зарове главата му въ земята, за да я непамѣри неприятелътъ и да я излага на поругание, а тѣлото му остави да се нахранѣтъ отъ него птицитѣ и червеитѣ, и си зае огново старата позиция близо при менъ. Подобно погрѣбение се считаше даже за голѣма честь и всички български чети съ се старали, при случай, да не лишѣтъ другаритѣ отъ такъво тържественно погрѣбение.

Между това боятъ още продължаваше и едва чакъ вечерта прѣстана. Въ цѣлото туй сражение четата ни изгуби само Тошооглу, а убититѣ и раненитѣ отъ къмъ страната на турцитѣ бѣха много. Тѣ ни нападаха петъ-шестъ пѣти на юрунъ и всекога се връщаха съ по 10—15 души убити, а ние, окопани, юнашки се вардехме и подъ команда стрѣляхме. И въ това сражение, както и въ първото, единственното нѣщо, което ни бъркане и ни мъчеше, то бѣше жаждата за вода, къмъ които се притурѣше и нуждата отъ сѣнъ и човѣшка почивка. Щомъ се стъмни и пушкитѣ прѣстанаха, ние останѣхме на мѣстото си и се отморявахме, но въ сѣщното врѣме чакахме заповѣдь да вървимъ. Балканътъ още много далечъ, а турцитѣ не ни даватъ да вървимъ и ни гонѣтъ отчаянно. Положението ни, както вече всѣки отъ насъ го разбираше, не бѣше розово. Скоро обаче войводитѣ ни събраха въ купъ и ни казаха да сме готови, защото на това мѣсто не бива вече да се стои, а трѣбва прѣзъ пощѣта да вървимъ, за да избѣгнемъ едно възможно опасно нападение и за да намалимъ пътѣтъ си до балканътъ. Ние похапихме малко и чакахме заповѣдь. Понесже бѣхме заобиколени, войводитѣ рѣшиха да ударимъ въ атака и да си пробиемъ пътъ. Пристъпѣтъ почвѣхме не безъ голѣмъ рискъ, но другъ изходъ нѣмаше. Въ това врѣме отъ къмъ турцитѣ се чу нѣкаква глъчка, викание и слѣдъ малко пропукаха пушки, но не срѣщну насъ, а въ въздухътъ.

— Отварѣтъ ни пътъ, каза Караджата, вървѣте напредъ.

И ние трѣгнихме направо къмъ балканътъ, разбира се,

прѣзъ ниви и ливади, безъ пѣтъ. Защо ни отвориха пѣтъ турцитѣ, азъ немогъ да разберъ. Тѣ бѣха ни заобиколили отъ всички четири страни и ако бѣха имали смѣлостта и умѣнието, тѣ можѣха да ни съсишѣтъ на това мѣсто, където, по нѣмание главно на вода, по никакъвъ начинъ неможеме да останемъ за по-дълго врѣме. Още не бѣхме се отделили на 50—100 раскрачи, когато Петръ Кънчевъ (Златарчето) отъ Търново припнѣ назадъ, за да си вземе чаптата, която билъ забравилъ въ позицията, гдето се сракавахме, но не се върнѣ и неможахме да го видимъ вече.

И така ние вървѣхме къмъ балкантъ на брой 123 души, като подкрѣпвахме двама отъ другаритѣ си, които имаха нужда отъ чужда помощъ, а именно: Никола Ивановъ отъ Прилѣпъ, койго бѣше раненъ, както знае читателтъ, още въ първото сражение, и Димитра Мъжзовъ отъ Браила, комуго краката бѣха набити и неможеме да върви.

Второго сражение на болгарских востанших под предводительством на воеводины: Х. Димитров и Ст. Караджов
съ турци, въ Куриата на д-ла Пана Войнова, 1/2 часть дачей отъ Рушица-беловата Куриат.
8 Юний 1868

На Вишовъ-градъ.

Неуловимата яка. — Мъчително изгнаниецѣла нощ. — Значението на Караджата въ четата. — Необяснимиятъ шумъ. — При изворътъ. — Въ турското село. — Омарътъ съ четата. — Улавянето на въоръжени турци. — Отчаяното заявление на Д. Мамзовъ. — Появяването на потерата. — Раняване на Караджата и на Дръновски. — Отравянето на поствѣднитъ. — Новитѣ позиции и болятъ съ банибозуцитѣ. — Пристигане на редовна войска. — Съсичане на двадесетима низами. — Резултатътъ на третата битка. — Тръгване къмъ балканътъ.

Уморени и утрѣнани отъ непрѣкъснатото това сражение, ние вървѣхме безъ пактъ, разбира се, като се озъртахме на всички четири страни за вода. Стѣдъ нѣколко минути прѣдъ насъ се изпрѣчи едно биволско блато, водата на което бѣше много нечиста, защото миринеше отвратително. Макаръ и не чиста, но момчетата всички пиха, та се посъживиха и окопитиха. Тръгнахме значи съ подновени сили, ако може да се каже, че такава блатлива вода може да съживи единъ човекъ. Остави туй, но ние пѣмахме врѣме да помислимъ и да поопѣдимъ нѣкакъ водата, а трѣбваше да се наведемъ и да пиемъ като добичета. Положението ни диктуваше да вървимъ по-скоро, една минута по-рано да хванемъ балканътъ, но ние бѣхме тѣй изнурени и тѣй измѣчени отъ безсъние, лишения и неспокойствия, щото струваше ни се, че ако се продължава това още денъ-два, ние сме изгубени. Пакъ това можеше да ни докара до отчаяние. Въ такива минути на разочарование Караджата бѣше неоцѣнимъ. Колкото тактиченъ, масторъ, рѣшителенъ и смѣлъ бѣше той въ врѣме на сражение, толкова пѣженъ и ободрителенъ биваше тогава, когато всички ние имахме нужда отъ насърчение, отъ окуражаване, отъ състрадание, отъ блага дума и отъ припом-

нювание величието на нашето дѣло, което немилостиво искаше отъ насъ такива страдания и такива жертви.

Не бѣхме измнѣли много, когато зачухме нѣкакъвъ необиснимъ шумъ. Разбира се, че това не ни стрѣскаше много, защото бѣхме прѣбъртъгнали на това, и друго, защото бѣше вече нощъ и сражение не бѣше възможно. Хаджията подслушване, лѣгаше на земята и най-послѣ ни обиспи, че тоя шумъ е на конница. Спрѣхме се веднага въ единъ тѣрпакъ, палѣгахме тамъ и чакахме заповѣдта на войводитѣ. Отъ минута на минута шумътъ ставаше все по-ясенъ и по-ясенъ. Когато чухме вече прѣщението на копѣетѣ, Караджата тихичко ни каза да приготвимъ пункиѣ си. Конницата вървѣше право къмъ насъ. По едно врѣме ти се спрѣ на едно четвърдѣ далечно разстояние отъ насъ, може да имаше до хилядо метра. Войницитѣ, безъ да слѣзватъ отъ копѣетѣ си, захвапѣха да си говорѣтъ нѣщо и отъ прикаскитѣ имъ само отдѣлни звуковѣ долѣтяваха до насъ въ тая ноща тишина. Отъ къмъ наша страва гробно мълчание. Виждаше се, че това сѣ турски войници, които бѣха излѣзли да хванатъ дирата ни и да ни прѣбижатъ на другия денъ. Слѣдъ туй конницата възви назадъ и се изгуби отъ прѣдъ считѣ ни. Увѣренъ съмъ, че тия турски солдати не сѣ ни слѣдѣдали и че тѣхното тамъ спираше бѣше случайно или же повече за малка почивка на копѣетѣ, които яздеха. Постояхме още малко, колкото трѣбваше, за да си отминемъ конницата и слѣдъ туй отново трѣгнахме, разбира се, безъ шумъ, съ авангарда и арьергарда. Вървѣхме и сегисъ-тогизъ се спирахме, за да чакаме ескон отъ момчетата, които неможаха да вървятъ.

Жаждата отново ни замѣчи. Ще изгоримъ за вода и не може да вървимъ, толкозъ бѣхме ожадняли. Най-сетнѣ врѣхлѣтохмѣ на едно второ биволско блато, много по-гнусно отъ първото и уталожихмѣ жаждата си съ миризлива и жабурлива вода. Не слѣдъ много врѣме намѣрихмѣ единъ изворъ, гдѣто пихмѣ хубава студена вода. Да види българинъ изворъ и да не се спрѣ при него — това е невъзможно. Цѣлата дружина насѣда около изворътъ, сладката вода подѣйствува успокоително на нервитѣ ни и ние за минута се намѣрихмѣ щастливи прѣдъ тоя изворъ и при шуртението на водата му, като забравихмѣ своето грозно положение.

Слѣдъ една малка почивка ние трѣбваше отново да по-

теглимъ на пѣтъ. Тамъ не бѣше възможно да се спрѣмъ, защото мѣстото не ни харесваше и неможеше да ни запази добръ отъ нападението, което очаквахме на заранѣта, безъ да се съмняваме вече въ това. Миняхме на близо до едно турско село и се спрѣхме при едни овчарски колиби, не далечъ отъ това село. Отъ тия колиби взехме млѣко и прѣсно сирене и трѣгнахме да вървимъ и да диримъ мѣсто за позиции за прѣвъ денѣтъ. Завлѣкохме съ себѣ си и единъ отъ овчаритѣ съ нѣколко агнета, които мислѣхме да опечемъ въ гората и да се нахравимъ човѣшки. Зазориваше се. Кой не обича денѣтъ, свѣтлината! Но ние, въ това положение, въ което се намѣрвахме, мразѣхме денѣтъ, необичахме свѣтлината, защото тѣ служѣха на неприятелѣтъ противъ насъ. Нощта бѣше спасителна за насъ, но не зависеше отъ насъ да имаме една по-дълга нощъ, поне отъ 3 — 4 дена, до като стигнемъ и хванемъ балканѣтъ.

Непосредно се показаха прѣдъ четата ни 15—20 души турци, въоръжени отъ главата до петитѣ. Караджата, който тогава вървѣше на прѣдъ, се распорѣди и турцитѣ засбиколехме и хваняхме. Тѣ се прѣдадоха безъ съпротивление. Тѣ бѣха толковъ наивни, щото на запитванието отъ страна на Караджата, тѣ отговориха:

— Пратени сме да вардимъ.

Караджата разгледа имъ оръжието, а ние се приготвяхме да колимъ. Както Караджата, тѣй и всички ние исказахме мисль, че тѣ трѣбва да се умъртвятъ; само Хаджията не се съгласяваше и не позволяваше.

— Не е голѣмъ мурафетъ, казваше той, ако вземемъ да ги избиемъ, но нѣма да ги свършимъ, пакъ това и не е кавалерство.

Ние измѣчени, утрѣпани отъ лишения, прѣслѣдвани и убивани отъ турцитѣ, искахме отмѣщение; но щомъ Хаджията не даде, ние се стрѣсахме и го осждахме въ разговоритѣ си: артакъ го прѣкалява, шушнѣхме си помежду си. Разбира се, че турцитѣ сж били пратени отъ потерата да ни намѣри и съобщи въ турския станъ. Когато слѣдъ туй почнахме да се биемъ, азъ съмъ увѣренъ, че и тия освободени отъ насъ турци сж стрѣляли противъ насъ. И Караджата се подчини на рѣшението на Хаджията, пусна турцитѣ да си идятъ, като наивно имъ порѣчваше да не взиматъ участие въ потерата противъ насъ.

Слѣдъ туй продължихме пътятъ си. Прѣкарахме прѣрѣката Росица Никола Иванова, който бѣше рченъ още въ първата битка, а също и Д. Мѣнзова, комуто краката се бѣха надули и неможеше да върви, а той самъ омършавѣлъ и опанѣлъ, като десетъ години въ болница да е болѣдувалъ. Щогото прѣкарахме отъ вѣдъ рѣката, Мѣнзовъ заяви, че не исече вече да върви. Той бѣше деликатна натура и не бѣше челвѣкъ за такъва тѣжка работа. Азъ бѣхъ тогава ариергаръ, заедно съ десетина други момчета и между другото трѣбваше да се грижѣ за събиранieto и неизгубването на момчетата. Припнѣхъ да съобщѣ на Хаджията отказътъ на Мѣнзова да получи заповѣдъ какво да прави.

— Бракъ шупу холамъ, извика на срѣща ми Хаджията, и виждашъ ли, че не можемъ да му помогнемъ? . . . Какъ иска, остави го и хайде.

И го оставихме, а ние заловихме височинитѣ въ планината, а именно въ мѣстността, ако помнѣмъ добрѣ, Вишовъ Градъ. Тамъ имаше едно гористо мѣсто, гдѣто мислѣхме, че спрѣмъ на по-дълга почивка, да опечемъ ягнетата и да се гостимъ хубаво. Караджата вървѣше слѣдъ стражата, разгледваше мѣстността, а ние се стоварихме на почивка, се облизвахме приятно около ягнетата, които овчарѣтъ и приготвяха да заколи и опече. Още не бѣхме сѣднѣли, когато стражата ни извѣсти, че потерата пакъ ни е намѣрила. Едва що-токо бѣше съмнѣло и потерата се задържа въ по-големата и по-гъстата гора, не много далечъ отъ наше почивалище и захванѣ да стрѣля срѣщу ни.

— Овчарко, хайде да си идемъ сега ти, каза Караджата, и веднага распореди да посрѣцнемъ нападението.

Овчарѣтъ не почака да му се каже втори пътъ, спусна се надолу и се изгуби отъ прѣдъ очитѣ ни. Захванѣхме да стрѣляме и ние, но съ тактика и съ економия, защото фишецитѣ бѣхме прѣполовили. Понеже мѣстото, гдѣто се бѣхме спрѣли, не бѣше угодно за насъ и не можеше да запази, прѣдстоеше ни да отидемъ съ отворени грѣди срѣщу потерата и да хванемъ мѣсто въ по-гъстата и по-големата гора. Още въ началото на сражението Караджата бѣше рченъ въ рѣката, но твърдѣ леко, така щото това бѣше безчувствителна нѣкаква врѣда за четата, на която той бѣше душата. По-опасно се рани обаче Дрѣновски. То бѣше оп

прѣди пладѣѣ. Него раниха и той сѣднѣ на едно мѣсто и неискаше вече да стане. Караджата втаса при него, съ цѣль да види какво е станѣло и да помогне на другарѣтъ. Щомъ го съгледа, Дрѣновски се обърнѣ къмъ него и съ единъ умилителенъ гласъ молише му се да му не отказва на просбата.

— Какво, какво искашъ, кажи по скоро, се обади Караджата, който ни гледаше като майка.

— Ако си ми братъ, дай ми малко отрова, за да турѣ край на мѣкитѣ си.

Дрѣновски бѣше доста интелигентенъ мѣжъ, и като е видѣлъ, види се, че нѣма да живѣе още дълго врѣме отъ раната, искаше самъ да се отрови. Той асѣ и неможеше да върви, та рискуваше да понадне въ рѣцѣтъ на турцитѣ, които сигурно щѣха да го съсѣкнѣтъ.

— Сега ще те познаѣ. да ли си мой братъ и истински другаръ, допълваше наивно Дрѣновски.

Караджата, разбира се, не му даваше и не се съгласяваше да даде отрова на единъ добръ свой другаръ. Колкото повече Караджата отказваше, толкова повече, по умилно, по настоятелно Дрѣновски повтаряше страшната си молба. Картина бѣше грозна и азъ неможахъ да стоимъ, а заминахъ нанепрѣдъ, като оставихъ Караджата да се расправи съ Дрѣновски. Какво станѣ по-нататѣкъ — незнаѣ. Мѣжду това четата вървѣше напредъ, втаса тутакси и Караджата. Вървѣхме и се биехме, искахме да хванемъ гѣститѣ гори между Вишовъ-градъ и Гѣбенъ, гдѣто се бѣше спрѣла потерата и гдѣто, вѣроятно, се надѣваше да ни намѣри. За наше удивление потерата захванѣ да отегѣва отъ нашитѣ нападения, и ние безъ жертви почти, (ако не считаме жертва Дрѣновски), изгонихме я отъ тамъ и взехме добри позиции.

Неприятельтъ ни не спѣше. Чуваха се викания, команди, военна трѣба и всичко това бѣше доста, за да разберемъ, че нападение скоро ще има и че това сражение на вѣрно ще бѣде по ожесточено отъ всички досегашни. Войводитѣ ни распрѣдѣлиха на двѣ отдѣления, на чело на които се поставиха. Чакахме нападение, по по право никакъ го не желяехме, защото ние имяхме ужасна пужда за почивка и сънъ. Не слѣдъ дълго врѣме потерата се приближи до насъ и болятъ се захванѣ. Тя ни нападна, по страховито и прѣдпазливо, а ние и отблѣсвахме винаги сполучливо и безъ никакви жертви,

Слѣдъ туй продължихме пътятъ си. Прѣкарахме прѣз рѣката Росица Никола Иванова, който бѣше рченъ още в първата битка, а сжщо и Д. Мжизова, комуто краката се бѣх надули и неможеше да върви, а той самъ омършавѣлъ и опадналъ, като десетъ години въ болница да е болѣдувалъ. Цѣм го прѣкарахме отъ вѣдъ рѣката, Мжизовъ заяви, че не иска вече да върви. Той бѣше деликатна натура и не бѣше челъ вѣкъ за такъва тѣжка работа. Азъ бѣхъ тогава арьергардъ заедно съ десетина други момчета и между другото трѣбвашъ да се грижѣ за събиранieto и неизгубването на момчетата. Припнжхъ да съобщѣ на Хаджията отказътъ на Мжизова да получи заповѣдъ какво да прави.

— Бракъ шупу холамъ, извика на срѣща ми Хаджията, и виждашъ ли, че не можемъ да му помогнемъ? . . . Катиска, остави го и хайде.

И го оставихме, а ние заловихме височинитѣ въ планината, а именно въ мѣстността, ако помнѣхъ добръ, Вишовъ Градъ. Тамъ имаше едно гористо мѣсто, гдѣто мислѣхме да се спрѣмъ на по-дълга почивка, да опечемъ ягнетата и да се гостимъ хубаво. Караджата вървѣше слѣдъ стражата разгледваше мѣстността, а ние се стоварихме на почивка се облизвахме приятно около ягнетата, които овчарѣтъ с приготвяване да заколи и опече. Още не бѣхме сѣднали когато стражата ни извѣсти, че потерата пакъ ни е намѣрила. Едва що-токо бѣше съмнѣло и потерата се задържа въ по-големата и по-гъстата гора, не много далечъ отъ нашия почивалище и захванж да стрѣля срѣщу ни.

— Овчарко, хайде да си идешъ сега ти, каза Караджата, и веднага распореди да посрѣщнемъ нападението.

Овчарѣтъ не почака да му се каже втори пътъ, спусна се надолу и се изгуби отъ прѣдъ очитѣ ни. Захванжме да стрѣляме и ние, но съ тактика и съ економия, защото фишецитѣ бѣхме прѣполовили. Понеже мѣстото, гдѣто се бѣхме спрѣли, не бѣше угодно за насъ и не можеше да ни запази, прѣдстоеше ни да отидемъ съ отворени гръди срѣщъ потерата и да хванемъ мѣсто въ по-гъстата и по-големата гора. Още въ началото на сражението Караджата бѣше раненъ въ рѣката, но твърдѣ леко, така щото това бѣше безчувствителна нѣкаква врѣда за четата, на която той бѣше душата. По-опасно се рани обаче Дръновски. То бѣше още

прѣди пладиѣ. Него раниха и той сѣднѣ на едно мѣсто и неискаше вече да стане. Караджата втаса при него, съ цѣль да види какво е станало и да помогне на другарѣтъ. Щомъ го съгледа, Дрѣновски се обърнѣ къмъ него и съ единѣ умилителенъ гласъ молѣше му се да му не отказва на просбата.

— Какво, какво искашъ, кажи по скоро, се обади Караджата, който ни гледаше като майка.

— Ако си ми братъ, дай ми малко отрова, за да турѣмъ край на мѣжитѣ си.

Дрѣновски бѣше доста интелигентенъ мѣжъ, и като е видѣлъ, види се, че пѣма да живѣе още дълго врѣме отъ раната, искаше самъ да се отрови. Той асѣ и неможеше да върви, та рискуваше да попадне въ рѣцѣтъ на турцитѣ, които сигурно щѣха да го съсѣкнѣтъ.

— Сега ще те познаѣмъ, да ли си мой братъ и истински другаръ, допѣлваше наивно Дрѣновски.

Караджата, разбира се, не му даваше и не се съгласяваше да даде отрова на единѣ добръ свой другаръ. Колкото повече Караджата отказваше, толкова повече, по-умилно, по-настоятелно Дрѣновски повтаряше страшната си молба. Картина бѣше грозна и азъ неможахъ да стоимъ, а заминѣхъ нанаврѣдъ, като оставихъ Караджата да се расправя съ Дрѣновски. Какво станѣ по-нататѣкъ — незнаѣмъ. Мѣжду това четата вървѣше напредъ, втаса тутакси и Караджата. Вървѣхме и се биехме, искахме да хванемъ гѣститѣ гори между Вишовъ-градъ и Гѣбенъ, гдѣто се бѣше спрѣла потерата и гдѣто, въроятно, се надѣваше да ни намѣри. За наше удивление потерата захванѣ да отстъпва отъ нашитѣ нападения, и ние безъ жертви почти, (ако не считаме жертва Дрѣновски), изгонихме я отъ тамъ и взехме добри позиции.

Неприятелѣтъ ни не спѣше. Чуваха се викания, команди, военна трѣба и всичко това бѣше доста, за да разберемъ, че нападение скоро ще има и че това сражение на върно ще бѣде по-ожесточено отъ всички досегашни. Войводитѣ ни распрѣдѣлиха на двѣ отдѣления, на чело на които се поставиха. Чакахме нападение, но по право никакъ го не желаехме, защото ние имяхме ужасна нужда за почивка и сѣнъ. Не слѣдъ дълго врѣме потерата се приближи до насъ и боятъ се захванѣ. Тя ни нападаше, но страховито и прѣдпазливо, а ние я отблъсвахме винаги сполучливо и безъ никакви жертви,

защото държяхме отбранително положение, нѣкъ имавме добри позиции. Потерата се състоеше отъ башибозуци, които много неумѣло грѣмѣха срѣщу насъ. Това, разбира се, радваше и ни даваше надѣжда за една по-голѣма сигурност за нашата кожа. Но тая наша своеобразна радостъ не тръгна за дълго врѣме, тъй като скоро се зададе отъ далечъ турска редовна войска, фесоветѣ на която се червѣяха, като грѣчарски пазарѣ и покриваха едно почтително пространство. Войската бѣше многобройна, и нашиятъ войводи взеха да съвѣщаватъ нѣщо. Слѣдъ около единъ часъ врѣме, турската войска приближи до нашиятъ позиции и ние се приготвиха за по-сериозенъ и много по-опасенъ бой. Да се биемъ с башибозуци не ни се виждаше толкова рисковано, но да биемъ съ редовна войска, съ едно дисциплинирано множество което не гледа никакви опасности, а се движи по команда и където мине поражаватъ — това не бѣше лесна работа. Ние хубаво го чувствувахме това, давахме си куражъ и се бирахме сили да посрѣщнемъ нападението, като вѣрвахме даже, че и тукъ ще излѣземъ и се избавимъ съ малко жертви.

Щомъ пристигна войската, потерата отъ башибозуци жандарми се оттегли на сграна и останя да бѣде зрител на бѣдѣщата наша участъ. Войската захвана по команда да се движи и приготвя за бой. Тя подкачи да грѣми, и като видѣ, види се, че по тоя начинъ не ще може за скоръ врѣме да ни истрѣби, или пакъ като е имала намѣрение да ни излови тутакси, впусна се на юрушъ противъ насъ. Ние се държахме мъжки, но и войската не се шегуваше. Нашиятъ позиции бѣха твърдѣ добри: дебѣли джбови дървета, камаги и окопи служѣха за наше прикритие. Особено се мъчиха да въсприпятъствуваме на войската да мине рѣката, но при всичката храбростъ, съ която се бихме тукъ всички, не можахме да прѣдолѣемъ на неприятелската сила, защото бѣше много голѣма. Двама отъ момчетата, които бѣха поставени в една позиция, бидоха съсѣчени отъ едно отдѣление отъ войската, която ту нападнаше, ту се връщаше назадъ. Това бѣше слѣдъ пладнѣ. Щомъ съгледа туй, Караджата, заедно съ нѣколко момчета, се спусна насрѣщу туй отдѣление войска разпрѣсна го и се върна назадъ съ една нова рана въ кръжтъ. Макаръ раната и да не изглеждаше особено опасна, но можеше да стане отпослѣ такава и за това всички с

наскърбихме. Караджата не обръщаше внимание и на новата си рана, само привърза я завчасъ и зае отново командата на своето отдѣление.

Тутакси слѣдъ това къмъ насъ се опъти да ни нападне едно друго отдѣление турски солдати и изглеждаше, като че искаше да ни излови живи, толкозъ рисковано бързаше. Пакъ Караджата излѣзих на сцената: само съ нѣколко души той имъ загради пътятъ и слѣдъ като изгърмѣха по веднѣжъ по дважъ, измѣкнаха сабли и се захванъ отчаянъ бой. Турцитѣ бѣха до стотина души, но веднага се прѣснѣха и зеха да се отдалечаватъ. Но до двадесетина солдати бѣха загащени. Тая дързостна постѣпка неможеше да остане незабѣлѣзана въ турскиятъ станъ, отъ гдѣто всичко слѣдѣха и вижчаха: тѣ взеха да ни нападатъ по често и по-ожесточено. Но скоро се стѣмни и сражението прѣстанъ. Кой кждѣто бѣше въ позицитѣ, така и останъ да почива, като налагахме сухаритѣ и почнахме да хранимъ душа. Обаче за вода ще умрѣмъ. Турцитѣ прибраха раненитѣ и убититѣ, а ние, по заповѣдъ на войводитѣ, се събрахме на едно мѣсто и като се прѣбро- лхме, намѣрихме, че отъ 121 души, що бѣхме прѣди да се захване тая трета битка, сме останали само 85 души, значи третата битка завлече 36 — мина отъ нашитѣ другари: паднали мъртви, злѣ ранени (които останѣха на бойното мѣсто) и хванати живи отъ турцитѣ. Турскитѣ жертви бѣха 3—4 пѣти по-голѣми, това бѣше очевидно, понеже тѣ биваха принудени да прѣкративатъ нападенията си срѣщу насъ само за това, защото трѣбваше да дигатъ своитѣ убити и ранени, за да бжде пътятъ имъ къмъ насъ свободенъ и да могатъ по-удобно да дѣйствуватъ.

И така, бѣхме останали само 85 души, но трѣбва да кажъ и да се похваля тукъ, че при всички тия голѣми отъ наша страна жертви, ние никакъ не се обезкуражавахме; даже, напротивъ, повече се ожесточавахме и събирахме сили за отмѣщение въ бждѣще, като разбира се вървахме, може би наивно, че ще хванемъ балкантъ и тогава тѣжко и горко на всичко ще е турско! Войводитѣ отрѣдиха авангардъ и арниергардъ, както всѣкога правѣхме това, и слѣдъ около единъ часъ врѣме, употребено за свѣти, комбинации и избирание пунктове, тръгнахме да вървимъ за къмъ нашата цѣль — балкантъ. Леко раненитѣ ни придружиха,

вървѣше съ мене и Никола Ивановъ отъ Прилепъ, ранитѣ на когото отъ часъ на часъ ставаха по-опасни и не даваха никаква надѣжда за оздравяване. Азъ и сега се удивлявамъ, какъ можеше толкозъ врѣме да върви съ насъ това момче. Здрава натура бѣше то. Сжщо и Караджата, който имаше нѣколко рани по тѣлото си, не напускаше командата и длъжността си, която бѣше най-тѣжка: той избираше стратегическия за дружината ни мѣста, нареждаше защитата и нападенията, съ една рѣчь—той бѣше офицеринътъ въ тоя ни походъ.

При Глбени.

Нашето положение. — Кучешки лай. — Появяването и сгромолясването на черкесингът. — Потерата ни нападнѣ и обсади. — Прѣдпазителни мѣрки отъ наша страна. — Налитане въ станътъ на неприятельтъ. — Улавянето на Караджата. — Нашето положение безъ него. — Пробиване обсадата. — Резултатитѣ отъ четвъртата битка. —

Първата ни грижа бѣше да намѣримъ вода и да утолимъ петърчимата си жажда. Не слѣдѣ дълго врѣме въ пѣтѣтъ си намѣрихме една малка рѣчица, гдѣто се спрѣхме да приемъ, поомиемъ и поосвѣжимъ. Но може ли да се освѣжатъ хора, които сѣ почти убити отъ уморяване, отъ безсѣние и които отъ толкозъ дѣня насамъ — денемъ се сражаватъ, а пощемъ непрѣстапно пѣтуватъ и пѣтуватъ безъ пѣтъ, но не безъ рискъ? Вървѣхме цѣла нощъ, като почивахме на много мѣста. Това нощно пѣтуване сега ми се виждаше още по-трудно, още по-уморително, защото вървѣхме по една съвършено неравна мѣстност и главно, защото бѣхме вече капнажли отъ всички тия нечеловѣчески страдания до тоя часъ. Пакъ имахме сега и повече ранени, които трѣбваше да се подпомагатъ; не можахме да вѣрвимъ по бързо, хайдушки, а бѣхме принудени да се съобразяваме съ маршрутѣтъ на раненитѣ. И разбира се, че ние не можахме да изминемъ едно по-големо пространство и да се отдалечимъ отъ потерата. Независимо отъ това ние трѣбваше да се услужваме по пѣтѣтъ си и да внимаваме, да не попаднемъ пенадѣйно въ нѣкоя нощна позиция на потерата и по тоя начинъ да бждемъ всички избити. Нощта бѣше доста тъмна, а мѣсецѣтъ не се лѣвяваше, като да прѣдсказваше съ това за нашата бѣдѣща зла участъ. Когато взе да се зазорява, ние рѣшихме да се спрѣмъ въ единъ горски гжсталакъ и тамъ да чакаме

нападението на потерата. Това мѣсто се казвало Гжбени, споредъ както обясняваха нѣкои отъ момчетата. Веднага поставихме нуждната стража, а другитѣ налѣгахме. Стражата се мѣняваше и по тоя начинъ изрѣждахме се да спимъ всички на редъ. По едно врѣме азъ отидохъ на стража. Стояхъ азъ тамъ и се заслушвахъ да не би да бѣдемъ ненадѣйно нападнати. Чувамъ кучешки лай. Да събудямъ момчетата можѣхъ, но пакъ трѣбваше за това да напуснѣ постѣтъ си, а пакъ то не биваше; трѣбваше да узнамъ първо въ що се състои опасността и тогава да обаждамъ и да събудямъ уморената дружина. Освѣнѣ туй ние всички мислѣхме, че сме на много хубаво прикрито мѣсто и не вѣрвахме, че може да бѣдемъ намѣрени отъ потерата. И не можахъ да си обяснѣ, какво дири тукъ това псе. Трѣбваше да бѣджъ твърдѣ наивенъ за да помислѣ и повѣрвамъ, че то е куче на ловджии; въ такова размирно врѣме едва ли можеше единъ ловджия да рискува съ животѣтъ си за единъ капризъ. Така разсѣждавахъ азъ и слѣдѣхъ лаятъ на кучето, който се разлѣваше изъ горската пустотия и самотия. Лаятъ на кучето ту се приближаваше, ту се отдалечаваше отъ мѣстото, гдѣто се намирахъ азъ, а слѣдователно и дружината.

По едно врѣме захванѣ да шуми нѣщо изъ гжсталакътъ. Устрѣмилъ погледъ на тая страна — видѣхъ единъ коной, който продължаваше да лае и се приближава къмъ насъ. Веднага припнѣхъ къмъ дружината, сригахъ нѣколцина съ кракъ, а други мушнахъ съ пушката и имъ показахъ съ ржка направлението, отъ гдѣто можеше да очакваме опасностъ. Казахъ имъ тихичко: нападнати сме и веднага припнѣхъ на постѣтъ си. Проклѣтото псе се спускаше вече на дою и отдалечаваше отъ насъ. Охъ слава Богу, казахъ успокоително на себе си и продължавахъ да се заслушвамъ въ лаятъ на кучето. Но не се изминѣ нито петъ минути отъ това, когато прѣдъ мене се испрѣчи, на стотина метра далечъ, единъ черкезинъ, който право къмъ менъ вървѣше. Не знамъ да ли ме бѣше видѣлъ той. Безъ да губѣ вече нито минута, дигнахъ пушката и я испразнихъ срѣщу черкезинѣтъ. Гората екнѣ отъ гърмежѣтъ на моята пушка, а слѣдъ това черкезина изрева нѣщо на своятъ языкъ и се стовари на мѣстото си. Нашиятъ момчета, като чухъ гърмежѣтъ на пушката, искочихъ веднага и полусънливи почнаха да взиматъ позиции за за-

щата. Следъ черкезинтъ, когото убихъ, се подадоха турски войници и вървѣха къмъ мѣстото, гдѣто се бѣхме установили. Караджата направи всички распорѣждания, като тичаше на всички четири страни да ни нарѣжда и ни дава упътвания за прѣдстоящото сражение. Ние се бѣхме вече приготвили, когато войската ни съгледа и захванѣ да стрѣля. Борбата бѣше отчаяна: турцитѣ — войска и бишибозуци — налитаха върху насъ, а ние въ добри позиции, бравихме се юнашки. И въ нашитѣ позиции падаха ранени и убити, но въ станътъ на турцитѣ тѣ бѣха въ твърдѣ голѣмо количество. Слънцето припичаше твърдѣ силно. Като видѣха турцитѣ, че по тоя начинъ не ще могатъ така лесно да ни избиятъ или хванатъ живи, отеглиха се на почивка. Почивахме и ние, но Караджата постоянно ходеше да разгледва мѣстото.

Следъ една доста дълга почивка турцитѣ отново подкачиха боятъ, като взеха мѣрки да ни обкръжатъ. Щомъ видѣхме тактиката на турцитѣ, ние също взехме съответствующи мѣрки, но изглеждаше обаче, че сражението ще бѣде сериозно. Войводитѣ се посвѣтвяха, като посочваха съ ржцѣ по разни направления и дадоха заповѣдъ да се раздѣлимъ на двѣ отдѣления. Безъ да става дума кой отъ кои чета е, раздѣлихме се на двѣ половини, едната отъ които взе подъ своя команда Караджата, другата Хаджи Димитръ. И за да не попаднемъ въ обсада, едното отдѣление трѣбваше да излѣзне отъ позициитѣ си и да отиде далечъ срѣщу турцитѣ, а второто да подпомага първото и да не допуска обсадата отъ другата страна.

Бѣше привечеръ, едва ли имаше още единъ часъ до мръкване. Следъ като испразднихме по нѣколко пѣти пушкитѣ си изъ позициитѣ и понеже турцитѣ настѣпваха рѣшително къмъ насъ, ние искочихме изъ позициитѣ си и се впуснахме срѣщу неприятельтъ. Боятъ бѣше ужасенъ, защото не ни оставяше друго, освѣнъ да извадимъ сабитѣ и да се биемъ съ хладно оръжие. Като всѣки началникъ, Караджата вървѣше напредъ толкозъ рѣшително, като че излиза на сцената въ нѣкой Парижки театръ. Така захласнахти Караджата навѣнзе въ станътъ на неприятельтъ. Но турска сганъ многочисленна! Едни отъ турцитѣ се разбѣгаха, други се впуснаха да се биятъ съ нашитѣ, а трети взеха мѣрки да обкръжатъ цѣлото отдѣление на Караджата и да ни изловятъ. Никогашъ не

съмъ видвалъ по-грозно и по-рисковано сражение. Само гласътъ на сабитъ се чуваше. Офицеринтъ, който командуваше, падна убитъ, а турцитъ още повече се разриха. Войската се биеше също рѣшително и въ скоро врѣме сполучи да ни обсади отъ тритъ страни. Оставаше ни свободенъ само тилтъ, отъ гдѣто другото отдѣление ни вардеше колко годъ и се биеше на другата страна съ друга войска и башибозуци. Веднага взехме да отсѣпваме, за да избѣгнемъ обсадата. Само Караджата неможа да отстѣпи на врѣме, защото бѣше вече толковъ пронизанъ и нашаренъ отъ коршуми, щото неможеше да се бие и да върви. Солдатитъ се спустихъ върху му и го завлѣкоха въ стантъ си. Уловиха единъ полумъртавъ чловѣкъ. Това станъ прѣдъ очитъ на всички ни, но нѣмаше какъ да му помогнемъ. И турцитъ разбраха, че хванъха единъ отъ войводитъ ни и прѣставъха нападенията си срѣщу насъ, но взеха мѣрки да ни задържатъ въ обсада. Нашето положение ставаше критическо, за туй рѣшихме, че е нужно часъ по-скоро да си пробиемъ пътъ, за да не бъдемъ изловени на другиятъ денъ като врабци.

Скоро се стѣмни, а ние се събрахме и се приготвихме за пътъ. Понеже Георги Черневъ, който носеше знамето на четата отъ Караджата, падна убитъ въ това сражение, азъ бѣхъ опрѣдѣленъ за знаменосецъ на това знаме. Нѣма нужда да казвамъ тукъ, че всички ние бѣхме не само крайно наскърбени за изгубването на Караджата — офицерътъ, тѣй да кажъ въ нашата дружина, — но и обезкуражени. Слѣдъ това ние всички бѣхме въ душата си увѣрени, че не ще можемъ да направимъ вече сериозно сражение и че безъ помощта на Караджата, ние сме обрѣчени на гибель. Нашето дѣло имаше нужда отъ единъ вѣщъ и опитенъ распорѣждачъ, а у Караджата имаше и умѣние, и опитностъ, и смѣлостъ, и всичко друго, що бѣше нужно за избѣгване на нашето окончателно поражение. Самъ Хаджията се навѣси, се умисли, ужасно се наскърби, но като нѣмаше какво да прави — самъ пое върху си всичкитъ грижи за бъдещето на четата. Хаджията, разбира се, не бѣше по-малко юнакъ отъ Караджата, но незнамъ защо ние го смѣтахме повече за уменъ чловѣкъ, отъ колкото за такъвъ, който ще съумѣе по-добъръ отъ Караджата да нареди една позиция, да избере едно удобно мѣсто за това, да искара едно сражение и да се изба-

вимъ отъ такъво сражение съ малки жертви, като нанесемъ голѣми пакости на неприятеля и му избиемъ много хора. Нѣма съмнѣние, че това наше убѣждение не бѣше досущъ вѣрно, защото Хаджията съ пълно умѣние и рѣшителностъ прѣводителятвуваше четата, и както ще видимъ по-долу, масторски я криеше отъ потерата.

Нашиятъ пѣтъ бѣше къмъ Стара Планина. Незвѣстно защо, тъкмо на пѣгѣтъ, прѣзъ дѣто ни прѣдстоеше да минемъ, турцитѣ бѣха поставили башибозуци, когато отъ всички други страни имаше редовна турска войска. Хаджията веднага опрѣдѣли, че ние трѣбва да си пробиемъ пѣтъ прѣзъ гѣститѣ редове на башибозуцитѣ, което бѣше за прѣдпочитание, отъ колкото прѣзъ редовната войска, защото башибозуцитѣ сж безъ команда и съ по-малко рискъ и жертви ще ни пуснатъ да минемъ. При всичко това трѣбваше около единъ часъ да се биемъ, за да пробиемъ башибозуцитѣ. Тѣ сжщо ни нападаха ожесточено, но защото бѣше станжло вече тъмно, тѣ се принудиха да ни даджѣтъ пѣтъ. Здравитѣ и читавитѣ прѣминахмѣ слѣдъ раненитѣ, които бѣха около 10—15 души. Слѣдъ избѣгване на опасността ние отново се спрѣхмѣ, прѣброихмѣ се и се указа, че четата ни се състои всичко отъ 58 души, значи четвъртата битка е завлѣкла въ гробѣтъ 27-ма отъ нашитѣ другари. Загубитѣ на турцитѣ въ това сражение незнаж колко бѣха, но въ всѣки случай тѣ сж били сигурно два-три пѣти по-голѣми отъ нашитѣ. Тръгнахмѣ въ нощната тая тъмнина. И ние бѣгахмѣ отъ денѣтъ, отъ свѣтлината и видѣлината, като бухали, защото въ нощта, въ мракѣтъ ние бивахмѣ повече сигурни за кожата си, неприятельтъ не смѣеше, или не можеше, или пакъ не намираше за удобно да ни напада, понеже въ мракѣтъ еднакво съ насъ ще бжде изложенъ на неизвѣстността и неопрѣдѣлестъта, на фаталниятъ случай да спечели или да изгуби. И турцитѣ нѣмаше причина да ни нападатъ нощно врѣме, когато денемъ тѣ можѣха да сторжѣтъ това съ по-голѣма сигурностъ за себе си.

На високата канара.

Вѣчната жажда. — Нашето прѣдпазване. — Воденицата. — Трудността на пътуването. — Тъкмено за потерата — приготвено за дружината. — Нѣма скривалище. — Неподозрителната канара. — Потерата ни приближава, но не съгледва. — Нетърпимостта на слънчевиятъ пекъ и нажеженитѣ камани. — Въодушевлението и радостта ни нѣмаха край. — Сбогомъ канаро. —

Полуубити, гладни, а главно жедни, ние тръгнахме, разбира се, къмъ балкантъ и всѣки за себе си мислѣше и скърбѣше за падналитѣ другари, а най-вече за бѣдната участъ на живитѣ, които изглеждаше до тукъ, а сега вече ставаше дѣйствително мъченическа, грозна, неизвѣстна. Но кораво сърдце не се прѣдава лесно на отчаяние! При всички тия несгоди, неволи, мъки и страдания, които не ни оставаха нито една минута, достатъчно бѣше да намѣримъ нѣкой изворъ или рѣкичка съ студена вода, каквато се намира изобилно въ милата България, за да се поосвѣжимъ и покуражимъ. При всичката неизвѣстностъ, въ която се намѣрваше дружината, ние все вѣрвахме въ душата си, че ще се доберем. вече до непристъпниятъ балканъ и, ако не туримъ край на гладтъ, жаждата и всички други лишения, то поне ще поосигуримъ и позавардимъ животътъ си. Хаджията, който разбираше твърдѣ добръ своето положение като войвода на цѣлѣдна чета, като прѣдѣляваше прѣкрасно нравствената отговорностъ, която тѣжѣше вече върху него само, стараше се особено да избѣгва всѣка срѣща съ потерата и всѣкакъ ни насърчаваше, за да стигнемъ по-скоро до желаниятъ пунктъ въ балкантъ. И той самъ вѣрваше, че тамъ ще намѣримъ ние спасение. Разбира се, че Хаджията правилно разсъждаваше: можѣхме ли ние, които бѣхме вече окапали като гнили круши, да се биемъ съ сто пѣти по-многочислена.

станъ, която ни гонеше при най благоприятни за себе си обстоятелства, които не търпеше никакви лишения и която имаше всички прѣимущества прѣдъ насъ! Всички казвахме, че трѣбва да се спасяваме, а това спасение ни чакаше, споредъ нашето убѣждение, въ балканътъ, гдѣто нашитѣ гонители не би могли, така опасно и рисковано за насъ, да ни прѣслѣдватъ или, по-добрѣ, ние би намѣрили по-добри закрития, непристъпни урви, непроходими гори, гдѣто ще можемъ да се закриемъ и завардимъ.

Вървѣхме цѣла нощъ безъ пътъ и почти безъ почивка, ако не смѣтаме почивка врѣмето отъ 15—20 минута, което прѣкарахме при една балканска рѣчица. Водата едва къдѣ полунощъ намѣрихме и за това пътуванието ни до тогазъ бѣше уморително и почти невъзможно. И то станъ случайно. Чуваме нѣкакъвъ шумъ и авангардътъ на дружината спира. Нѣкои отъ по-опитнитѣ момчета обясниха, че тоя шумъ е на воденица. Щомъ това потвърдиха нѣколцина, цѣлата чета се спусна на долу къмъ рѣката. Тамъ не можеше да се стои дълго врѣме, безъ да се гледа на това, че раненитѣ, които мѣкнѣхме съ насъ, имаха голѣма нужда отъ почивка. А раненитѣ прѣдставляваха жална картина. Ранитѣ имъ не оздравяваха и нѣмаше надѣжда, при това имъ положение, да заздравѣятъ, слѣдователно положението на нашитѣ тия другари бѣше съвсѣмъ лошо. Колкото и да скърбѣше за тѣхъ, Хаджията не можеше да спрѣ дружината край рѣката и въ такъво лошо мѣсто, та да изложи на погибелъ цѣлата дружина. Макаръ да нежелаше твърдѣ жестоко по отношение къмъ раненитѣ, но всички други бѣхме съгласни да вървимъ. И тръгнахме. Утрѣпахме се да вървимъ прѣзъ тая неравна мѣстность. Краката ни прѣмалели, подхлъзгахме се, падахме, разбира се не по наша воля, но все вървѣхме и економически гризѣхме сухари, които се намираха въ чантитѣ ни още отъ Румъния и които до тогава старателно и непокътнато пазехме. Тутакси слѣдъ туй намѣрихме единъ овчаръ, който бѣше приготвилъ единъ овець, опеченъ хубаво, хлѣбъ достатъчно и чакаше турцитѣ отъ потерата, които сж му поръчали тая госба. Овчарътъ ни сложи доброволно приготвеното, като казваше, че не знае, какъ ще се оправдае прѣдъ турцитѣ.

— А бе кажи, че на сила сме взели всичко и толкозъ, каза Хаджията и раздаде по мръвка на всѣкиго отъ насъ.

Скоро излѣзохме отъ горската мѣстность, изъ която вървѣхме и взехме пътятъ по една рѣтина. Захващъ вече да се зазорява, когато ние се намѣрвахме още изъ тая рѣтина и на свършено голо мѣсто. Понеже неможѣхме да върваме, че потерата не ще ни нападне на слѣдующиятъ день, за туй трѣбваше една минута по-скоро да намѣримъ удобно за позиция мѣсто и тамъ да чакаме потерата. Такъво гористо мѣсто обаче нѣмаше на близо, а да се ходи надалечъ нѣмаше време, защото потерата можеше не само да ни виждѣ, но и да ни загази и избие. Опасността бѣше очевидна, нѣмаше удобно мѣсто — и свършено. Но Хаджията не се отчайваше. Прѣдъ насъ стѣрчѣше на горѣ, на една почти телна височина, една гола канара, въсклѣването на която изглеждаше доста трудно и въобще канарата изглеждаше като непристъпна крѣпость; но зарадъ насъ, разбира се, тя бѣше неудобна, защото турцитѣ можѣха да ни забиюжатъ отъ четири страни и, безъ да се гледа на това, че не щѣхъ да можѣтъ да ни избиятъ, до като имаме патрони, можѣха повечето отъ насъ да изловѣжатъ най-сетѣ, когато испускаме патронитѣ си и бждемъ принудени, отъ гладъ и жажда, да минемъ изъ гѣститѣ редове на потерата. Съ една рѣчь канарата не бѣше стратегическо мѣсто, но като нѣмаше другъ изходъ, Хаджията каза по-скоро да се качимъ на тая канара и тамъ да се скриемъ. То се знае, че и Хаджията не считаше тая канара удобно мѣсто за четата, но прѣдпочете нея, отъ колкото да вървимъ напредъ или върнемъ назадъ въ срѣдъ бѣлъ день и по тоя начинъ да изложимъ на явна опасность цѣлата чета. Нѣкои отъ момчетата даже поискаха да възразѣтъ на Хаджията, че канарата ще бжде и гробница на дружината, но Хаджията нетѣрпѣливо каза:

— Тукъ, тукъ, качвайте се; другъ изходъ нѣма, пакъ и по малко подозрителна мѣстность отъ тая канара — смѣло нѣма. Вървѣте.

И наистина, както видѣхме отпослѣ, канарата ни спаси отъ нападението на потерата съ своята неподозрителность. Когато се качихме на тая канара вече се раздени. Поставихме неизбѣжната стража малко по-долу отъ връхѣтъ, а всички други, здрави и ранени, налѣгахме на голитѣ камъни да поспимъ и починемъ. Прѣлѣстенъ бѣше изгледътъ отъ тая канара на цѣлата околность, а погледътъ се губѣше въ

мъглата чакъ къмъ Севлиево. Почивахме безъ да приказваме, безъ да шавнемъ; никой не смѣше да се искашля или да дигне пушката си горѣ, за да не се лъсне и бждемъ забѣлѣзани отъ нѣкого. Нѣкои отъ насъ веднага заспаха и спокойно хръкаха, а други потъваха сами за себе си въ размишления за миналото и бъдещето на четата. Прѣди пладнѣ още потерата сновеше изъ околнитѣ гористи мѣста и ни търсеше, а ние гледаме и отъ височината на канарата, слѣдимъ всички нейни движения и дѣйствия и се потаваме не безъ самодоволна усмивка на уста. По едно врѣме потерата доближи до канарата. Нашата стража грабнѣ тихо пушкитѣ си и безъ шумъ, безъ никакъвъ гласъ задъ закритието си чакаше да види повѣдението на потерата, за да опрѣдѣли какво трѣбва да прави. Ние сжщо. Слѣдъ едно минутно и неопрѣдѣлено зяпане изъ канарата — може да се любуваме на височината ѝ, но може и насъ да търсеше — тя се отдалечи и се запилѣ на нѣкъдѣ. Ние се успокоихме, оставихме пушкитѣ си на свобода и отново се прѣдадохме на мечтания и хръкания.

Слънцето печеше немилостиво и до пладнѣ, до когато камънитѣ не бѣха се нажежили, дѣйствително приятно се мечтаеше и хръкаше; но слѣдъ пладнѣ жегата бѣше нетърпима. Здравитѣ отъ насъ, какъ и да е, варѣхме се въ потѣтъ си и търпѣхме безъ ронгание, но положението на раненитѣ бѣше ужасно. Отъ жажда прѣмираха и разбира се, не безъ нѣкои тихи изохвания, макаръ това и да бѣше забранено отъ самото положение, въ което се намирахме. Раненитѣ турихме подъ сѣнка, но каква полза отъ тая сѣнка, когато слънцето е запалило цѣлиятъ камъкъ и топлината изхвърча изъ камъка като пламъкъ изъ фурня. Потерата обаче цѣлъ денъ сновеше изъ гжсталацитѣ въ гората и ни търсеше тамъ, гдѣто ни нѣмаше, а ние цѣлъ денъ се печехме въ каманитѣ сжщо като гуцери и се радвахме, че тоя денъ поне ще избѣгнемъ нападението на потерата, макаръ и да се намѣрвахме въ такива неблагоприятни условия.

Какъ и да е прѣкарахме цѣлиятъ денъ безъ никакво приключение и безъ да дадемъ нѣкаква жертва прѣзъ тоя денъ. Привечерь, когато слънцето, наклонено къмъ западъ, бързаше да се скрие, духнѣ единъ хладенъ балкански вѣтрецъ на високата наша канара и каманитѣ взеха да истиватъ. Ка-

кто бѣхме отпочинѣли, тоя вѣтрецъ ни съживи и ние се усѣщахме достатъчно бодри, за да трѣгнемъ на пѣтъ. Ичакахме съ нетърпѣние да се стѣмни и да хванемъ вече балканѣтъ, величественитѣ върхове на който се чернѣха съвсѣмъ близо до насъ. Това още повече ни ободряваше и съживяваше. Слѣдъ толкозъ скитания, слѣдъ толкозъ прѣмѣждия, сражения и лишения, ние сега сигурно бѣхме убѣдени, че тая нощъ непрѣменно ще успѣемъ да хванемъ балканѣтъ и слѣдъ туй ще си отдѣхнемъ по-свободно, по-безгрижно, по-сигурно. Това наше желание сега, слѣдъ всичко що до тукъ ни постигна, бѣше толкозъ голѣмо, щото искаше ни се за една минута, за единъ скокъ да го постигнемъ. Въодушевлението и радостта ни нѣмаха край. Ние се радвахме, че скоро ще стигнемъ балканѣтъ тѣй, както би се радвала майка, когато види изгубениятъ си синъ. Когато се стѣмни до толкозъ, щото въ нощната тая тъмнина балканскитѣ върхове не можѣха да се различаватъ, а се сливаха въ едно, Хаджията заповѣда да се приготвимъ и слѣзнемъ отъ канарата.

— Само тихо и безъ шумъ, прибави войводата и трѣгнѣ напѣдъ.

Раненитѣ подкрѣпвахме и подпомагахме въ слизанieto, както това направихме и когато се качвахме на тая гостолубива канара. Ранениятъ Никола Ивановъ бѣше постоянно съ менъ. Щомъ слѣзохме при подножието на канарата, ние всички инстинктивно дигнахме глави нагорѣ, да изгледаме за послѣденъ пѣтъ тая канара, която ни даде такъво сигурно прибѣжище, каквото се надѣвахме да намѣримъ само въ Стара-Планина. Поклонихме се на тая величествена каменна скала и я оставихме да крие за вѣчни врѣмена нашитѣ до тукъ страдания и мъки, които умствено всѣки отъ насъ приповтаряше между камѣнитѣ, нашитѣ желания, нашитѣ мечти, нашата любовъ къмъ отечеството, които пълнѣха сърдцата и които тая канара сигурно усѣщаше и проумѣваше.

— Сбогомъ любезна канаро, сбогомъ наше скривалище!
— казаха мнозина отъ насъ, и трѣгнахме.

На Бузлуджа.

Въ балкантъ. — Знамето на Караджовата дружина. — Балканскитѣ прѣлести и хубости. — Готовността на околнитѣ села да се вдигнатъ. — Безъ хлѣбъ по-страшно и отъ потерата. — Овчарчето и напата нетактичностъ. — Въ Дебѣли-Дѣлъ. — Потерата отъ далечъ. — Тримата българи. — Колибаринцътъ и гозбата на потерата. — На мандрата и братътъ на Хаджията. — Почивка и гладъ. — Несъгласие въ четата. — Избѣгването на 14-тѣ души. — Случката съ киселото млѣко. — Нахранване на дружината. — Двама въ Шипка за хлѣбъ. — Мѣсто за почивка. — Дълбокиятъ сънъ. — Ненадѣйното ни нападение отъ потерата. — Отчаяното положение на четата. — Нашето поражение. — Нашето избѣгване ранени. — Къмъ Мжглищъ. — Щастливата срѣща съ селянинътъ. — Къмъ върхътъ „Св Никола“. — Силенъ дъждъ и вѣтръ. — Кой ни прѣдде.

Слѣдъ два-три часа пѣтуване изъ ноцната тъмнина и тишина, хваняхме политѣ на балкантъ и подохме на горѣ по балканскитѣ висини, като вървяхме изъ гѣсталактъ. Още при подножието на балкантъ ние намѣрихме студена вода, гдѣто не пропуснахме да се спрѣмъ малко повечко, за да утолимъ жаждата си, да оплакнемъ ранитѣ си, да се поомиемъ и поосвѣжимъ. А величественитѣ балканъ стѣрчѣше надъ насъ, върховетѣ на който се губѣха горѣ въ ноцната тъмнина. Единъ тихъ, хладенъ и приятенъ вѣтрецъ подухваше и разнасяше тѣгитѣ ни изъ гѣсталактъ по цѣло българско. Раненитѣ, безъ охкания и ахкания, чистѣха рапитѣ си и перѣха омирисалитѣ парцали, а водата завличаше засирената и нечиста кръвъ долу по течението си, като бързаше да занесе на измѣнениятъ народъ сърдеченъ поздравъ отъ синоветѣ му, които въ името на народната свобода, сж излѣзли да пролѣжатъ кръвта си, и да сложатъ коститѣ си изъ балканскитѣ урви. Всичко наоколо бѣше тихо и прѣдставляваше, въ ноцната тая глухотия, нѣщо тайнствено, небесно. Само дружината бѣше будна, наслаждаваше се на

райската тая мѣстностъ, любуваше се на грандиознитѣ балкански върхове, почиваше спокойно отъ своитѣ досегашни трудове и страдания. Всѣки за себе си мечтаеше и всѣки за себе си прѣкарваше прѣзъ умѣтъ си станѣлото до тукъ, оглеждаше настоящето си положение и обсъждаше бѣдѣщата си участъ. Само Хаджията, който носеше нравственната отговорностъ и честта на дружината, трѣбваше да мисли за всички ни.

— Не прѣминаватъ тия пуцини, Христо, тѣ ще ме уморятъ, — казваше тихичко за ранитѣ си Никола Ивановъ, който постоянно бѣше съ менъ и до менъ.

Той бѣше измършавѣлъ вече, ранитѣ му миришеха ужасно и, при нѣманието възможностъ да се цѣри, участта му бѣше извѣстна, опрѣдѣлена. Но той бѣше корава натура: нито охкаше, нито се оплакваше нѣкому, нито пакъ искаше да остави дружината.

— Ще вървѣж до послѣдната минута, оставете ме да ви придружѣж до край, отговаряше той на ония отъ другаритѣ, които, отъ състрадание, му прѣдлагаха да остане при нѣкои мандри.

Краката му силни, той ходеше наравно съ здравитѣ. Имаше нужда отъ подкрѣпване само при прѣминаването на нѣкои хендеци, рѣки и много стрѣмни урви, а тая длъжностъ азъ изпълнявахъ още отъ първата битка добросъвѣстно.

Но на това мѣсто неможахме да останемъ дълго врѣме, за туй Хаджията даде заповѣдъ да вървимъ. Съ насъ носѣхме и двѣтѣ знамена, разбира се, не развити, понеже сега считаме себе си за разбити. Хаджията, който отъ всички по-добрѣ уцѣняваше загубата на Караджата, не можеше да гледа знамето му, което азъ носѣхъ и което на всички припомняваше за злата участъ на вториятъ войвода (Караджата) и за нашето лошо положение безъ него, когато той можеше да ни бѣде най-полезенъ, когато неговото отсъствие бѣше чувствително за цѣлата дружина. За това Хаджията каза да скриемъ Караджовото знаме.

— Сега сме една чета, една участъ ни очаква, и за туй нѣма нужда и отъ двѣ знамена.

Слѣдъ тия думи на войводата, азъ расковахъ знамето отъ дървото, послѣдното захвърлихъ на нѣкъдѣ, а самото знаме

грижливо сгънхъ и шопнхъ въ чантата си. По-долу читателътъ ще види, че съ сжщото това знаме азъ поведохъ друга чета и се бихъ съ турцитъ въ врѣме на сърбско — турската война прѣзъ 1876 година.

Цѣла нощъ пжтувахме или по-право се въскачвахме къмъ върховетъ на балканътъ, при все туй пжтуванието не бѣше толкозъ трудно, защото тукъ вече бѣше доста хладно и нѣмаше полската жегга, която не ни даваше леко да вървимъ, която ни потеше, уморяваше и задуваше отъ жажда. Вървѣхме цѣла нощъ, съ почивание на много мѣста, като търсѣхме за прѣзъ денътъ по-удобни като за насъ хора закрития, които въ сжщото врѣме да ни служатъ и за скривалище и за позиция въ случай на нужда. А въ балканътъ такива мѣста има въ изобилие. Тукъ вече ние се покуражихме, защото се намирахме на по-сигурно мѣсто, което съвсѣмъ не благоприятствува за една коя да е потеря. Всички прѣимущества бѣха на наша страна, оставяше една единствена грижа — грижата за хлѣбъ, доставянието на който не бѣше съвсемъ лесна работа.

На другиятъ денъ ние почивахме въ една райска планинска мѣстность. И въ балканътъ има такива очарователни и прѣлѣстни мѣста, които е не възможно да се опишѣтъ. При видѣтъ имъ те обзема едно неописуемо чувство на удивление, прѣдъ очитъ ти стои една природна картина, която по-рано, прѣди да имашъ случай да я съзрѣшъ, не може и да си я прѣдставишъ. Гледашъ мѣстностьта, но видишъ само нейниятъ очарователенъ общъ изгледъ, а не нейнитъ отдѣлни дрѣбни пейзажи, удивлявашъ се на тая хубава и красива природа, въображението ти отъ минута на минута се усилява и те занаси малко по-горѣ отъ облацитъ, гдѣто нѣма човѣшкитъ грижи и разнородни страдания. И сърдцетоти се стиска нѣкакъ отъ тъга ли, отъ удивление ли или отъ друго нѣкое чувство, което се прѣдставлява неуловимо, непонятно, неясно и неопрѣдѣлено. Още прѣзъ денѣтъ тръгнахме да вървимъ къмъ по-непристъпнитъ мѣста. На едно мѣсто ненадѣйно испрѣчиха се прѣдъ насъ двама селяни българи. Още щомъ ги съгледахме, че идѣтъ право при насъ, взехме мѣрки да разгледаме всичко наоколо и да не би тѣ да сж шпиони и слѣдъ тѣхъ да върви потерата. Нѣкои отъ нашитъ искаха съмнѣние, да не би да сж помаци, но Хаджиита позволи да дойдѣтъ тѣ при дружината. Единиятъ отъ

тѣхъ каза, че билъ отъ Ново-село, а другиятъ — отъ друго едно село въ Севлиевско, името на което немогъ да си припомнимъ сега. Тѣ съобщиха на войводата, че насъ дирѣтъ и че сж били готови да се вдигнатъ и да ни послѣдватъ. За да се даде рѣшителенъ отговоръ на тия хора, Хаджията постъпи по конституционно: свика нѣколцина отъ по-първитѣ юнаци, обмислиха и обсъдиха въпросътъ, и най-сетнѣ рѣшиха, да се каже на двамата, че трѣбва да мирунатъ и да не се вдигатъ. Но кои съображения се взе подобно рѣшение азъ сега не си спомнямъ, но нѣма много да събракамъ ако кажъ, че пай-важно съображение бѣше туй, че нашата дружина бѣше съвършено поражена и неспособна за по нататъшна борба. Освѣнъ туй ние по-рано бѣхме рѣшили и опрѣдѣлили своята дѣятелностъ, като бѣхме отсѣкли окончателно, че слѣдъ четвъртата битка ние сме поражени и че не ни оставя, освѣнъ да се спасяваме. Хаджията имъ събщи рѣшението на дружината и ги распита за околнитѣ мѣстности и за всичко друго, що можеше да ни интересува. Двамата българи оставиха хлѣбътъ, що носѣха съ себе си, размѣниха здравитѣ си цървули, навуца и пр. съ наши испокѣсани и испродрани, взеха си сѣгома и си отидоха. Азъ и днеска вѣрвамъ, че тия двамина сж били истински българи, които сж съчувствували на нашето прѣдприятие и сж се въодушевлявали отъ сжщитѣ „народни“ желанія и стрѣмления, които и насъ тогава движѣха.

Но скоро балканскитѣ хубости и прѣлѣсти взеха да ни ставатъ омразни — хлѣбъ нѣмахме, пакъ липсата на хлѣбъ бѣше за насъ по-страшна и отъ потера. А намиранieto на хлѣбъ не бѣше лесна работа, като за насъ хора. На всѣкъдѣ по пъттѣ хранѣхме се съ киселецъ и други такива, но това не ни поддържаше. Имахме нужда отъ човѣшка храна, поне отъ хлѣбъ. Почивахме на едно мѣсто, когато стражата улови едно малко овчарче и го дотѣтри при войводата. Поръчахме му да каже на баща си зарадъ нашата дружина, като имаме слабостта да вѣрваме, че всички знайтъ за насъ, за нашата цѣль и за свѣтостта на тая цѣль, като му казахме, че ще му платимъ десеторно да ни донесе хлѣбъ и друго каквото може да има за ядение. Овчарчето се обѣща, а ние пустнахме го и то завчазъ станъ невидимо. Вмѣсто да трѣгне нѣкой отъ насъ съ овчарчето и вземе хлѣбъ, ние се довършихме на едно дѣте, бащата на което можеше да не повѣрва

и по разни причини да хване пѣтътъ на „благоразумието“, отъ колкото да се излага на възможна опасност. Не взехме даже въ съображение и това обстоятелство, че бащата на овчарчето може да се случи нѣкой простъ човѣчекъ, който не ще може да разбере както трѣбва синътъ си, а ще ни вземе за разбойници и ще благодари провидѣнието, за дѣто момчето му се е избавило живо и здраво отъ ржѣтъ ни. Имахме още по нѣколко парчета сухари, но никой не смѣше да прибѣгне къмъ тѣхъ, за да не умира ситѣ отъ гладъ, а чекаше да прави това, което ще върпи цѣлата дружина. Дълго врѣме ние чакахме овчарчето или баща му на опрѣдѣленото мѣсто, по на пусто. Забикаляхме изъ далечъ, слушахме се — никой не се обади и никой не дойде да ни донесе хлѣбъ.

Късно вечерта ние тръгнахме на пѣтъ, като рѣшихме, че напуста ще чакаме бащата на овчарчето. Вървѣхме цѣла нощъ все на горѣ и на сутринята се намѣрихме на единъ величественъ върхъ, при политѣ на който се виждаше селото Дебѣли-Дѣлъ. Щомъ видѣхме селото, цѣлата дружина едногласно рѣши да навлѣземъ въ него и насилствено да вземемъ хлѣбъ и друго каквото намѣримъ и отъ каквото имаме нужда. И нѣмаше другъ пѣтъ, защото напето съществуване бѣше немислимо безъ храна. Отъ друга страна, отъ върхътъ, гдѣто бѣхме, селото ни се виждаше доста близо и по тая причина тръгнахме още заранѣта всички, заедно съ раненитѣ. Спускахме се надолу отъ върхътъ и съ падания, подлъзгвания и охкания стигнахме въ селото едва на пладнѣ. Селенитѣ, добри българи, разбраха ни добръ и ни проумѣха хубаво: завчасъ приготвиха всичко и сѣднѣхме да ядемъ. Нѣмаше нужда отъ хрѣнъ и други прѣдговори за добра охота — одавна ни се бѣше отворилъ апетитътъ и ние не ядѣхме, а глѣтахме. Разбира се, че вѣнъ отъ селото оставихме стража за всѣки случай. Въ тая стража попаднахъ и азъ. Скоро слѣдъ туй нагърбихме хлѣбътъ, други госби и разни прѣдмети, отъ каквото имаме нужда и отново се опжтихме за насрѣщниятъ върхъ съ двама селяни отъ селото, които нарочно взехме съ себе си до като изминемъ селото и хванемъ гората. Но ние не отивахме по пѣтътъ, по който тръгнахме съ селянитѣ; щомъ пуснемъ селянитѣ да се върнатъ назадъ, ние веднага възвивахме на съвсѣмъ противо-

положна страна, за да изгубимъ дирята, та въ случай ако селянитѣ бѣдѣтъ принудени да кажатъ на кѣдѣ сме трѣгнѣли, турцитѣ да ни дирятъ тамъ, гдѣто ни нѣма. Това тъй вършихме на всѣкъдѣ, когато срѣщяхме хора или отивахме и минавахме прѣзъ нѣкое село. Слѣдъ нѣколко часа пакъ, трѣбваше да си отпочинемъ. Избра се мѣстото и цѣлата дружина се прострѣ на земята, като поставихме и неизбѣжната стража. Още не бѣхме сѣднѣли добрѣ, когато стражата ни съобщи, че се показала потерата. Веднага се дигнахме отъ тамъ, шавнахме въ гѣстата гора и се скрихме отъ потерата, която неможа и да ни види. Но това бѣше достатъчно за да знаемъ, че властѣта продължава да ни дири и прѣслѣдва. Изъ гѣстата и непроходяща гора вървихме безъ пакъ, разбира се, и попсже ни хванѣ дѣждъ, та се измокрихме и истудихме, спрѣхме се на едно по-затулено мѣсто, гдѣто запалихме огънь, за да се посгрѣемъ, по-стоимъ и изсушимъ. Слѣдъ нѣколко часа трима селени се показаха и момчетата веднага ги заградиха и спрѣха. Тѣ уплашено обисниха отъ кѣдѣ дохаждатъ и за гдѣ отиватъ, но ние прибързахме да имъ се обадимъ кои сме и що сме, а това ги успокои, та свободно подирѣ отговаряха на всички наши въпроси. Спорѣдъ тѣхнитѣ обяснения Габрово се било намѣрвало нѣколко часа далѣчъ отъ това мѣсто. Ние поехме пакъ, който водѣше къмъ Казанлъжскитѣ планини. Незнакъ колко врѣме ходихме, когато дойдохме до едно мѣсто, косто отъ всички четири страни бѣше планини, а въ срѣдата течеше шумно и лудо една рѣчица. Глухотия и самотия ужасна, но за насъ то бѣше една прѣлестна градина, за туй рѣшихме тукъ да се спрѣмъ и починемъ. За единъ мигъ всички ние се пахвъргахме край рѣчицата: едни да се миютъ, други да си чистятъ раницѣ, трети да перятъ парцали и пр.

Незнакъ колко врѣме почивахме въ тая долина, когато стражата бѣше хванѣла единъ българинъ, колибаръ, доста младъ человекъ, който идеше отъ долу по рѣката. Той ни расправи, че потерата продължава да ни прѣслѣдва, че трѣбва винаги да сме на шрекъ и готови да я посрѣщнемъ. Той не скри отъ насъ, че въ колебата му се памира едно друго за ядение, пригответо за потерата. Ние това и чакахме. нѣколцина отъ нашитѣ юнаци отидоха на колибата, прибраха всичката пригответа за турцитѣ храна и се гостихме хубаво.

Отъ колибарътъ взехме нужнитѣ свѣденія за мѣстността и се опѣтихме по онова направление, което той ни посочи, но скоро възвихме назадъ и отидохме къмъ Казанлъшкитѣ мандри, за да се скриемъ отъ потерата, която сновеше вече и по върховетѣ.

И трѣгнѣхме тутакси. Вървѣхме къмъ това направление и едва на другиятъ денъ заранѣта стигнѣхме на едно мѣсто, гдѣто намѣрихме една мандра. Овчаритѣ, българи, които пасеха беглишки овци, се оказаха добри хора, приеха ни любезно и припнѣха да ни услужатъ и нахранятъ съ „каквото далъ Господъ“, а Господъ бѣше далъ мѣсо, хлѣбъ, млѣко и сирене. Нощта прѣкарахме около тая мандра и незнаехме какъ да поблагодаримъ за гостоприемството на добритѣ овчари, които ни дадоха много пуждни намъ свѣденія за потерата, та видѣхме, че на това мѣсто нѣма да се спрѣме за по-дълго, а ще трѣбва да вървимъ на по-безопасни мѣста. За туй рѣшихме да се върнемъ отново назадъ къмъ Шипка и трѣгнѣхме. Прѣди това бай Хаджията рѣши да остави тукъ брата си Тодоръ, който бѣше раненъ опасно и не замо не можеше да ходи, но вече бѣше принуденъ да ни остави. Той не можеше вече да живѣе повече отъ единъ-два дена още. Хаджията се прости съ брата си и това прощаване бѣше твърдѣ трогателно. Ужасна сцѣна! Да оставишъ родниятъ си братъ и да знаешъ, че той ще умира слѣдъ денъ-два! Ние неможехме да гледаме. Освѣнъ Тодора, отъ тамъ изгубихме и Ачо отъ Сопотъ; той ни остави нарочно, защото Сопотъ бѣше близо. Съ него отпослѣ се намѣрихъ въ мушията на Стефанъ Беронъ на Молдова, Румѣния, та другарувахме нѣколко години. Вървѣхме цѣлъ денъ, като почивахме и спахме на много мѣста и прѣзъ нощта излѣзохме на едно мѣсто, което не бѣше твърдѣ далечъ — Шипка бѣше на нѣколко часа разстояние. На заранѣта стигнѣхме на други едни мандри, гдѣто се сдобихме съ малко храна и слѣдъ малко почивка трѣгнѣхме пакъ, защото това мѣсто бѣше свѣрталище на потерата, т. е., послѣдната тамъ се прибираше да спи. Прѣзъ нощта вървѣхме все къмъ Шипка, като се отбивахме на много мѣста за почивка. На другиятъ денъ почивахме цѣлъ денъ на едно мѣсто, гдѣто по-рано бѣхме видѣли да мине потерата. Това правѣхме нарочно, защото щомъ е минѣла веднѣжъ потерата мѣстото се считаше за безопасно и ние по-

чивахме спокойно. И това направихме нѣколко пѣти и никакъ не се излѣгвахме. Вечеръта трѣбваше да трѣгнемъ пакъ да вървимъ, но прѣди да потеглимъ за напредъ, ние рѣшихме, че трѣбва да се сдобиемъ съ хлѣбъ, защото бѣхме отново огладнѣли и за толкова мнозина, гдѣто бѣхме, по мандритѣ (ходихме още на много мандри) едва успѣхме да се наядемъ веднѣжъ, а не и да помѣкнемъ хлѣбъ въ резерва съ себе си. Освѣнъ туй при тоя чистъ въздухъ и студена вода ядохме безобразно много.

По едно врѣме въ нашата дружина се яви едно недоразумѣние, едно несъгласие. Димитръ Зааралията възразяваше сърдито на Хаджията, за дѣто не билъ избралъ добръ пѣтъ и въобще, за дѣто не сме били трѣгнали по направление къмъ Сливенъ. Слѣдъ нашето поражение всѣкакви кавги и недоразумѣния можеха да се явѣтъ. И чудното е, че минѣхме само съ едно спорѣкване. Хаджията се мъчеше да се обисни тихичко съ Зааралията, който бѣше единъ отъ рѣшителнитѣ юнаци, и койго водѣше дружината напредъ, като се ръководѣше по звѣздитѣ, но като видѣ, че не ще може, забѣлѣжи му, че той, както всички други, трѣбва да се покорява. Зааралията захванъ още по-ядосано да възразява и да укорява Хаджията, че мѣстото не било добро, че щѣли да ни избиѣтъ, че трѣбвало да се обмисли по-добръ по-пнататѣшното наше положение. Хаджията се указа въ тоя случай твърдѣ мекъ човекъ, какъвто си бѣше и въ дѣйствителностъ. Да бѣше Караджата, кое съ убѣдителни думи, кое съ авторитета, що имаше между момчетата, като юнакъ и опитенъ въ работата, можеше да прѣдварди всѣкакво разногласие въ четата, защото туй разногласие можеше да я съсипе окончателно. Всички други момчета слушахме разговоритѣ и гледахме тая неприятна сцена.

— Що се сърдишъ бе, Димитре, се обади Божилъ отъ Ломъ, — не се ли клѣхме да умрѣмъ? Не е ли се едно, гдѣто и да ни завари смъртъта? Като си искалъ да живѣешъ и рахатувашъ, да си сѣдѣлъ у дома си.

— Прѣстани да бѣбришъ, защото краятъ нѣма да бѣде добръ, прибави Спиро Георгеви.

Божилъ и Спиро бѣха такива юнаци, които не си плюваха на рѣцѣтъ, та Зааралията мѣлѣхъ; съ това инцидента се счете за окончателно свършенъ и ние трѣгнахме.

Нощта бѣше доста тъмна. Бѣше се заоблачило отъ всѣждѣ и съ това вървението ни се затрудняваше още повече. Но скоро загазахме изъ единъ гористъ едъръ гжсталакъ, та тъмнината станъ още по-непроницаема. По едно врѣме рѣшихме да се спрѣмъ и отпочинемъ. Гледаме — нѣма всичкитѣ момчета. Почакахме малко, повърпяхме се малко назадъ, подсвиряхме съ уста, но никой не се обади. Изгубенитѣ бѣха всичко 14 души, между които имаше и ранени. Въ числото на изгубенитѣ влизаше и Зааралията. Дали въ пощната тая тъмнина тия наши другари се изгубиха изъ гжстата гора, та тръгнахъ неволно по друго направление, или пакъ Зааралията ги бѣ поамилъ вслѣдствие спрѣкваниято му съ войводата и се рѣшилъ да тръгне на другадѣ и на свой рискъ, — това немогъ да утвърдижъ положително. Тогава обаче взехме за вѣрно второто прѣдложение и безъ да чакаме повече отъ 5 — 10 минути изгубенитѣ, тръгнахме безъ тѣхъ. Ние останяхме, значи, тогава всичко 44 души. Тръгнахме, но гладътъ, тоя втори нашъ мѣчителъ, не ни оставаше на мира. Нѣкои отъ момчетата посѣгнахъ на послѣднитѣ си сухари — толкозъ неможеха да удържатъ.

— Да става каквото ще — отговаряха тѣ, когато други, по-търпѣливи и по поносливи, имъ бѣлѣжеха да не бързатъ съ сухаритѣ си, защото послѣ работата ще е опасна.

И нѣмаше какво да се прави. При такъвъ чистъ въздухъ и студена вода, при толкозъ скитания и непрѣстанно ходение трѣбваше слѣдъ насъ да върви едно цѣло интенданство, за да можеше да избѣгнемъ гладуванието. На другия денъ почивахме въ гората. При вечеръ азъ, съ още единадесетъ други момчета, сѣхъ авангвардъ. Слѣдъ полунощъ бѣше, когато ненадѣйно врѣхлѣтихме на една мандра. Свѣтнаха ни очитѣ, като на вълци. Момоментално и безъ много прѣдпазвания намѣрихме овчаритѣ, които не считаха за пуждно да се крижтъ отъ насъ и дадохме заповѣдъ да се приготви яденіе за цѣлата ни дружина. Овчаритѣ съ готовность станахъ и взеха да изрѣждатъ, какво иматъ и какво може да се приготви. Прѣдъ очитѣ ни се испрѣчи кисело млѣко и цѣлиятъ авангвардъ, грабяхъ хлѣбъ и за една секунда очистихме киселото млѣко. Знаехме всинца правилото, че каквото и да се намѣри за яденіе, колкото малко и да е то, трѣбва да се запази и раздѣли еднакво на цѣлата чета, но нашиятъ

вълчи гладъ ни накара да нарушимъ съзнателно това правило и да заслужимъ укоритъ на другаритъ си и войводата. Скоро слѣдъ това пристигна войводата съ другитъ момчета и щомъ видѣ, че сме изiali киселото млѣко, кипнах и се разсърди ужасно. Никогажъ не съмъ видѣлъ Хаджията сърдитъ, но тоя пътъ той бѣше неукротимо разсърденъ, че ни надума и испсу улично. Той имаше право, защото еднакво трѣбваше да се грижи за всички и нѣмаше защо на насъ да прави списхождение и прѣдпочтение, когато при туй всички еднакво гладувахме. Като изидохме млѣкото и хлѣбътъ дружината трѣбваше да чака да се приготви нѣщо за яденне, защото готовото ние изидохме. Но незнамъ, да ли и ние бѣхме виновати: останали безъ хлѣбъ повече отъ тридесетъ часа, при туй непрѣстанно пактувание, ни бѣхме изгладнѣли до неопи-суема степенъ. Както и да било, Хаджията веднага се распореди да се турне намѣреното прѣсно млѣко въ единъ казанъ, да се тури въ него брашно, което намѣрихме въ мандрата и по такъвъ начинъ да се приготви яденне за дружината — нѣщо като каша. Нѣкои отъ насъ, виноватитъ, отидоха да пазятъ стража, а други кладѣхме и подпалвахме огнѣтъ, за да втаса гостбата по-скоро. Осъмна вече хубаво, когато нашитъ другари се нагълтаха добръ отъ направената каша и понеже тамъ неможехме да останемъ и овчаритъ не ни спланиха съ потерата, взехме одного отъ тѣхъ съ себе си, да му кажемъ гдѣ именно ще се спрѣмъ, за да ни донесатъ пакъ храна за обѣдъ, каквото бѣхме вече поржчали и можехме да чакаме. Но защото на мандрата нѣмаше достатъчно храна, а можеха да приготвятъ само месо, за туй рѣши войводата да се пратятъ двама за хлѣбъ въ Шипка, понеже бѣше близо. Христо Николовъ и Стефанъ Шипканлий-чето, родомъ отъ Шипка, които познавахъ добръ мѣстността, се съгласихъ да отидятъ въ селото и се въркохъ да донесатъ повече хлѣбъ на опрѣдѣленото мѣсто, гдѣто щѣхме да отидемъ до тѣхното завръщанне. Тѣ отидоха наистина, като си взеха сбогумъ отъ насъ, но и не се върнѣха вече. Мѣстността, която избрахме за почивка, се казва Бузлуджа на Шипченски Проходъ. Овчарѣтъ се върнѣ назадъ, а момчетата, слѣдъ като се постави отъ всички четири страни стража, понеже мѣстото не бѣше толкова удобно, гората бѣше тукъ сѣчена, рѣдка и тукъ тамъ имаше дебѣли дървета, па-гягаха да почиватъ.

Азъ бѣхъ, заедно съ други нѣколцина, стража на една страна. По едно врѣме забѣлѣзваме движение отъ потерата. Бѣше около пладнѣ. Мнозина отъ стражата припнѣхме къмъ дружината, да обадимъ на войводата, за да се вземѣтъ мѣрки за отбрана, но какво да видимъ: цѣлата дружина заспала дълбоко. Развикахме се, дигнѣ се Хаджията и като му съобщихме, че потерата настѣпва къмъ насъ, и той почнѣ да вика съ насъ, като луди, но момчетата не можѣтъ да станѣтъ. Дигнѣтъ глава слѣдъ нашия викъ и пакъ паднѣтъ, като пилви. Найсетнѣ, кое съ мушkanie, кое съ викание, тѣ се събудиха, но се изгуби за това повѣче отъ единъ часъ врѣме. Приближи потерата. Понеже нѣмаше врѣме да шавнемъ на другадѣ и да изберемъ по-добро мѣсто, ние рѣшихме тамъ да се укрѣпимъ и още сънливи се приготвихме за бой. Шестъ дѣня ходихме относително свободно изъ балканѣтъ, но седмиятъ дѣнь изглеждаше печалѣвъ. Турцитѣ бѣха успѣли да ни обкрѣжатъ вече отъ всички четири страни и нашето положение бѣше вече критическо. Това нѣщо усѣтахме всички, но нѣмаше какъ да си помогнемъ. Оставяше да се надѣваме на войводата, който тичаше като изгубѣвъ да ни нарежда на опрѣделени мѣста и да ни дава наставления за юнашко държение. Врѣмето, като нарочно, отъ вчера насамъ не бѣше толкозъ добро. Черни и мрачни облаци стоеха надъ главитѣ ни и общаваха дѣждъ силенъ, пороенъ. Турцитѣ яросно ни нападнахъ. Тѣ бѣха редовна войска и башибозуци въ голѣмо количество. Куршуми полѣтѣха върху насъ отъ всички четири страни и отъ нашитѣ зеа да падатъ като окапали круши. И ние стрѣляхме, но на кждѣ по-напрѣдъ. Наистина, ние бѣхме раздѣлени на групи и при закрития, каквито имаше и които успѣхме и съобразихме да завземемъ, стрѣляхме очаянно. Падаха и отъ неприятельтъ, но нашитѣ редове взеха неочакванно скоро да редчѣжѣтъ, а турцитѣ вървѣжѣтъ отъ всички страни право срѣщу насъ и, както се виждаше, яката ни държѣха въ своето коло и имаха намѣрение окончателно да свършѣтъ съ насъ. Немогъ да опрѣдѣлѣмъ сега, колко врѣме трая сражението, когато неприятельтъ се доближи на стотина разкрачи до насъ и му оставяше да прострѣ ржка и да ни хване. Ние всички стрѣляхме безъ почивка; турцитѣ сѣщо. Още единъ — два залпа и три четвърти отъ нашитѣ момчета бѣха избити. Тогава едно отдѣление солдати, удари на юрушъ и нападна първо онова мѣсто, гдѣто

се намираше войводата. Хаджията съ револверътъ въ ръка се защитава, но падна убитъ. Другитъ турци последваха примѣрътъ на редовната войска, нападнаха очаянно другитъ наши групи. Едно отдѣление башибозуди идеше право къмъ насъ. Ние се приготвихме, но не знаехъ по чие прѣдложение, още прѣди башибозудитъ да направихъ нѣколко крачки, рѣшихме да станемъ и ние първи да нападнемъ неприятелтъ, който идеше върху насъ. Това прѣдложение се направи и веднага се прие. Не само се прие, ами за единъ мигъ като прободени скокнахме отъ позицитъ си, гръмнахме срѣщу башибозудитъ и спуснахме се върху тѣхъ, за да си пробиемъ пътъ и да избѣгнемъ отъ тая печална за насъ обсада. Бѣхме 13 души. Още прѣди да скокнемъ, ранениятъ Никола Ивановъ, който всѣкога бѣше съ менъ, като видѣ нашето рѣшение и като имаше прѣдъ своето немошно положение, обърна се къмъ менъ, изгледа ме умилително и съ единъ тѣжовенъ, скърбенъ и пѣленъ съ отчаяние гласъ ми каза:

— Христо, оставашъ ли ме вече? Моля те, помогни ми и тоя пътъ.

— Върви съ насъ, казахъ му азъ; ако не щешъ, Богъ да ти помогне — и тръгнахме срѣщу башибозудитъ,

Щомъ испразнихме пушкитъ си и тичешкомъ, но разярено се хвърлихме върху нападателитъ, последнитъ тоже изгрмѣха върху насъ и мнозина отъ другаритъ ни паднаха така геройски. Ние ги отмиахме и моментално се намѣрихме въ редоветъ на своитъ нападатели, които не сполучиха да гръмнатъ втори пътъ, пакъ и неможеха да гръмнатъ, защото щѣха да избиятъ редовната войска, която се намѣрваше на срѣщу имъ, а се прѣскача на една страна, направиха ни пътъ и ние се премѣнахме. Още когато доближавахме до тѣхъ, чувахме да се вика „не дѣйте стрѣли, педѣйте стрѣля, дайте имъ пътъ“, казано на турски, вѣроятно отъ началникътъ на потерата. Той имаше право, защото щомъ се доближихме до тѣхъ, тѣхнитъ куршуми можѣха да убиятъ други турци отъ това потераджийско каре. Слѣдъ като миахъме низъ редоветъ на потерата, прѣдъ насъ се изпрѣчи една долчинка, слѣзохме по нея и хваняхме малкъ единъ гжсталакъ. Потерата изгрми още веднажъ слѣдъ насъ, но ние бѣхме отминжли доста далечъ и не можа да убие нѣкого отъ насъ. Послѣ, долината бѣше така расположена, та щомъ ги отминяхме на 2—3 разкрача,

спуснахме се на долу, прѣхвърлихме една висина и се изгубихме отъ прѣдъ очитѣ имъ. За да би могли да грѣмнатъ вгори пѣтъ подиръ насъ, турцитѣ трѣбваше да развалятъ карето и да ни погнатъ, а това не можѣха да направятъ, защото искаха да ограбятъ и довършатъ другаритѣ ни. Насъ ни оставиха.

Бѣгаме съ ужасна бързина и кждѣто върви първиятъ, тамъ прикатъ и другитѣ. Но като се поспрѣхме малко на едно мѣсто, виждаме, че тримата отъ насъ сме ранени: Пенчо Стояновъ една рана въ дебѣлинитѣ, азъ ударенъ съ два куршума въ дѣсниятъ кракъ къмъ краятъ, а Андрей Марковъ една дълбока рана въ гърдитѣ. Не бѣше раненъ само Илиа Николовъ. Но опасна бѣше само раната на Андрея и когато се спрѣхме, това направихме повече за него, защото той не можеше да ни стигне, мѣчеше го раната и бѣше останалъ твърдѣ назадъ. Спиранieto ни бѣше за една минута и слѣдъ туй отново потѣглихме. Вървимъ ние на нѣкждѣ, но безъ да знаемъ на кждѣ. Бѣше вече късно и скоро щѣше да падне мракъ. По едно врѣме излѣзохме на една височинка, отъ кждѣто съгледахъ е татѣкъ на долу едно село, и понеже бѣхме гладни, прѣбити отъ уморяване и главно ранени, рѣшихме да отидемъ въ селото и тамъ вече каквото даде Господъ — селото трѣбва да е българско, ще разкажемъ халтѣ си, добритѣ хора ще ни нахранятъ, ще ни напожатъ, а най-важното ще прѣвѣржимъ ранитѣ си съ нѣкакъвъ цѣръ и слѣдъ туй ще хванемъ отново гората. Вървимъ ние право въ селото, безъ да му мислимъ повече, като че сж ни калесали, като че въ селото само зарадъ насъ мислятъ и насъ чакатъ. Накъ и нѣмаше какво друго да правимъ. Въ това врѣме съглеждаме единъ човекъ, въ селски дрѣхи облѣченъ, право къмъ насъ върви. Той ни видѣ само тогава, когато се намираше между четири пушки, готови да му смачкатъ главата. Уплаши се, но спрѣ и ни позна какви сме хора веднага.

— Отъ тукъ бѣгайте, каза селининътъ, като посочи съ рѣка на една страна, защото това село е турско, а низамитѣ ви гонятъ и ще ви избиятъ.

Селото, което видѣхме и кждѣто искахме да отидемъ, се казвало Мѣглишъ. Много селяни отъ околнитѣ села, спорѣдъ разказътъ на селининътъ, щомъ чули да се грѣми толковъ много, припнажи да видятъ какво е туй и изъ козитѣ планински пѣтеки, които на тѣхъ сж доста извѣстни, трѣг-

нѣли и отдалечъ гледали сражението. Мислили сѣ тѣ да видѣтъ поражението на турцитѣ и макаръ пеналѣйно па- паднѣти, тѣ въ душата си вѣрвали, че ние ще надвиѣмъ или поне ще избѣгнемъ сполучливо поражението. По ония врѣ- мена единъ хѣшъ струваше повече отъ сто турци, единъ български народенъ челоуѣкъ бѣше по юнакъ отъ Голията. Но щомъ видѣли, че безбройната турска зганъ ще надвие, че отъ нашата страна падатъ повече, тѣ свили мѣлчаливо вратъ и хванѣли тѣснитѣ нѣтеки да се върнѣтъ у дома и да не ставатъ неканени свидѣтели на тая грозна сцена — на нашето пѣлно поражение, което е било въ сѣщото врѣме поражение на всички българи.

Слѣдъ туй, като взехме отъ селяништѣ пѣкои и други указания, за мѣстността и ближнитѣ села, миѣхмѣ къмъ страната, гдѣто бѣше турската войска, възвихмѣ малко и хванѣхмѣ височинитѣ къмъ „Св. Никола“. Слѣдъ едно около получасово бѣгане, ние се спрѣхмѣ въ единъ гжсталакъ, да си отпочинѣмъ малко, да прѣвържемъ ранитѣ си, да се по- стѣѣтваме и да рѣшимъ какво трѣбва да правимъ и въобще да опрѣдѣлимъ нашето бѣдѣще положение. Тутаѣси взе да се свѣтка, загърми, затрѣщя и облацитѣ, които цѣлъ денъ висѣха надъ главитѣ на дружината, като зли прокобници на участѣта ѣ, изсипаха се въ едъръ балкански дѣждъ. Заедно съ дѣждѣтъ силѣнъ вѣтрѣъ запиѣа и гласѣтъ му грозно се разнасяше изъ гората. Слѣдъ десетина минути отъ дѣждов- ната вода се образова порой, който слизаше отъ горѣ, отъ върхѣтъ на гората, съ такава бързина, щото ние бѣхмѣ при- нудени да се приберѣмъ при едни вѣковни дървета и да се държимъ, за да ни не отвлече. А вѣтрѣтъ надъ главитѣ ни прави опустошения: по-слабитѣ клонѣе чуѣи и хвърля върху насъ. Ние, сгущени и свити на двѣ, държимъ се яката и понасяма търпѣливо тая стихийна неприятность, която бѣше нищо слѣдъ едно такѣво поражение на нашата чета. Понеже имахмѣ кѣсичѣи мушамѣи, ние не се измокрихмѣ освѣнъ краката, но вѣтрѣтъ пронизваше ни убийствѣнно. При все това ние благодарихмѣ на дѣждѣтъ и вѣтрѣтъ за на- шето спасѣние, защото тоя дѣждъ измокри и истуди потерата, която, очевидно принудѣна отъ това, гледахмѣ ѣ да слиза на долу и да се връща подъ покривъ; тя се задоволи значи съ да- денитѣ ни жертви, а насъ остави на мира за сега. Това

разбрахме доста добръ и се ползувахме отъ случаятъ да пообмислимъ какво ни прѣдстои да направимъ, за да се спасимъ и избавимъ живи.

Кой ни прѣдаде, какъ станж всичко това, та ни избиха така ненадѣйно, защо бѣхме заспали така дълбоко, да ли всичко, що ядохме на послѣднитѣ мандри, не бѣше нарочно размѣсено съ употелни и отровни медикаменти, да ли мнимитѣ овчари не бѣха прѣоблѣчени турци — такива и на тѣхъ подобни въпроси си задавахме единъ на други, безъ да можемъ обаче да си отговоримъ или да прѣдположимъ нѣкой по-вѣроятенъ и по-правдоподобенъ отговоръ. Отъ 13 души, що бѣхме тръгнали отъ позициитѣ противъ башибозуцитѣ, бѣхме останали още четирма, които отчаянно се държехме за дърветата и така противостояхме на силниятъ устрѣмъ на пороятъ и вѣтърътъ. Военна трѣба засвири и ние продължавахме да слѣдимъ какъ потерата се прибира и смича на долу, да занесе нашето поражение и избивание, да събере лаври, бакшиши и въсхваления, и да прѣдстави главитѣ на всичкитѣ наши убити другари. Когато избавенитѣ тръгнахме да се спасяваме по гори и планини, добритѣ българи, които ни услужваха, храниха и пазиха, казваха и увѣряваха ни, че овчаритѣ на послѣднитѣ мандри, гдѣто яде послѣденъ пѣтъ цѣлата дружина, трѣбва сигурно да сж били прѣоблѣчени помаци, поставени нарочно отъ властѣта, и че тѣ трѣбва да сж турили, по порѣка на послѣдната, афионъ или друго нѣщо подобно въ брашното или млѣкото, прѣдначено нарочно зарадъ насъ. Азъ и сега вѣрвамъ, че туй дѣло е било на турската властъ, защото нищо друго не можеше да ни накара да заспимъ, като заклани, сънъ дълбокъ, мъртвешки.

Слѣдъ поражението.

Нещастната смъртъ на Андрѣи. — Въ стругарницата. — Въ Габровеницѣтѣ планини, а сѣтъ неканени гости въ Габрово. — Прѣдстелството на единъ Хаджи. — Цѣната на едно издѣлване. — При комунизацийницата. — Добриятъ старецъ и неговитѣ раскази — Излишно недоуѣрие — При една мандра хора отъ нашата черга. — Нашето повторно рѣшеніе.

Но стихийната страхотия, балканската тай буря, потребността всѣки внимателно и яката да се държи, за да не бѣде завлѣченъ нѣгдѣ поврага отъ силниятъ вѣтеръ и безумниятъ порой — всичко това ни накара да сирѣмъ тихиятъ разговоръ и да се оставимъ въ цѣлна неизвѣстность до тогава, до когато бѣде възможно да се пътува. Не помнѣмъ сега колко врѣме стоиме въ такъво положение, когато прѣстапъ да вали и казахме да трѣгнемъ на пѣхъдѣ. Азъ първи станяхъ, опитахъ се да вървѣмъ, но кракътъ ме боли ужасно. Стана Пенчо, схъщо и Или, и почнахме да се стѣгаме за пѣхъ. Виждаме Андрѣи — той стои на първото си мѣсто и отчаяно още се държи за дървото, макаръ бурята да бѣше отъ одавна прѣстанѣла. Извикахъ му полегичка, но се не обади.

— Андрѣй бе, Андрѣй; ставай да вървимъ вече, че ще истинемъ и помръзнемъ.

Но той не мръдва. Иѣкакъ уплашено се погледнахме тримата и припнѣхме къмъ Андрѣи. Хванахме го, откопчахме му рѣцѣтъ отъ дървото и го прострѣхме на земята. Читателътъ разбира вече, че Андрѣй не бѣше вече между живитѣ. Устата му нѣмѣхъ, но раната, която посѣше на гърдитѣ си, говорѣше краспорѣчиво за услугата, която съ своята смъртъ принасяше на отечеството. Сега си обяснихме ние защо той все мълчеше. Щомъ сѣднѣхъ до дървото, хва-

нхлѣ се за него добръ, но кръвта му истекла и той . . . той умрѣ за отечеството. Не чухме нито да изохка, нито да поиска нѣщо, нито пакъ да се оплаче — такива бѣха героитѣ патриоти отъ оная епоха. Ние останѣхме покъртени на мѣстото нѣколко минути и мълчаливо гледахме нашиятъ другаръ, който така тихо и безшумно ни остави. Той си бѣше изпълнилъ длѣгътъ и почиваше спокойно. Вземме барутътъ му, сухаритѣ, пушката и други негови прѣдмети, които не му бѣха вече потрѣбни, но отъ които ние имахме нужда, и трѣгнахме, а заедно съ това забравихме и Андрѣя, когото оставихме на горскитѣ звѣрове и ноцнитѣ самодиви, да изѣждтѣ тѣлото му и да разнесжтѣ духътъ му.

Турската войска, подъ гласътъ на военната музика, отиваше къмъ Шипка. Прѣзъ ноцта ние се упѣтихме по направление къмъ Габровскиятъ манастиръ, заминахме възъ другата страна на планината и стигнахме на близо тамъ въ една стругарница. Влѣзохме вѣтрѣ, единъ добъръ българинъ ни посрѣщна братски, обадихме му се, а той ни нахрани хубаво, изсушихме се, прѣвързахме ранитѣ си и понеже въ стругарницата имаше добри и удобни скривалища, съ позволения на ступанинътъ, рѣшихме да прѣкараме тая ноцъ подъ покривъ. Пакъ Пенчо и азъ не можахме да вървимъ отъ ранитѣ, които трѣбваше да се лѣкуватъ, за да не гангренасятъ. На сутрешната рано шавнахме въ планината, но защото имаше силна потеря и трѣбваше на всѣки раскрачъ да се излагаме на смъртъ, рѣшихме да се върнемъ пакъ въ стругарницата и по тоя начинъ да позаплѣтемъ дирята. Скрихме се отново въ стругарницата. Не се минѣ дълго врѣме и потерата пристигна слѣдъ насъ, влѣзна въ сѣщата сграда, гдѣто бѣхме се скрили, захванѣ да яде, пие и пѣе, а ние се потавахме въ скривалищата си. Можеше ли да върва потерата, или даже да подозира, че бунтовницитѣ, които гонеше толкозъ старателно, се намиратъ надъ главата ѝ. Ние се потаваме въ дупкитѣ, слушаме разговорътъ на потерата и стоимъ на щрекъ за всѣки случай. Щомъ се махна потерата, слѣдъ нея извлѣзохме и ние и се упѣтихме за къмъ Габровскиятъ манастиръ, като взехме достатъчно хлѣбъ съ себе си. Стигнахме много близо до манастирътъ, но не смѣхме да влѣзнемъ, защото заблѣзахме необикновено движение на около му; вѣроятно друга потеря бѣ окупираа манастирътъ,

както ни уфриване по-рано българинът въ стругарицата. Понеже неможахме да вървимъ отъ болни Пенчо и азъ, десетина дни прѣсѣдѣхме изъ Габровскитѣ планини, до като заздравѣхъ ранитѣ ни, като се хранехме съ „каквото даѣ Господъ“ въ планината (киселецъ и други такива) и като економисвахме сухаритѣ си. Какъ сме прѣкарали тия десетина дни — азъ самъ сега неможа да опиша. Крихме се въ мечи дупки и гладувахме на вересия.

По трѣбваше вече да намѣримъ хлѣбъ, па ако ще би и за голѣма цѣна. Затова единъ денъ трѣгнахме и право за Габрово. „Не го приематъ въ село, а той пита за поповата къща“. Такава бѣше и нашата работа: балканътъ не ни стѣбра, пакъ сме трѣгнали да идемъ въ градъ. Алисъ — трѣгнала лисица на пазаръ. Колкото немислено и глупаво да изглежда сега това наше рѣшение и желание, по то бѣше оправдано отъ обстоятелствата. Въ Габровскитѣ манастиръ не бѣше възможно да се иде, въ стругарицата неможеше да се върнемъ, потерата остѣрвено ни дири, па всѣки раскратъ рискуваме да станемъ жертва, а пакъ гладътъ не знае никакъвъ прѣдѣлъ, не приема никакви извинения, той е немолимъ, неукротимъ, дивъ звѣрь — той е изворъ на много злини, на много нещастия. Ето че единствениятъ исходъ изъ това положение бѣше рискътъ къмъ Габрово.

Единъ денъ по мръкнало слѣзохме и тримата къмъ Габрово и, безъ да му мислимъ много, влѣзохме въ първата сламеница (къща), която се испрѣчи прѣдъ насъ и която бѣше най-крайната къща въ тоя градецъ. Домовладиката, съжалявамъ гдѣто не помня името му, стрѣсна се като ни видѣ, по щомъ се обяснихме кои сме и какви сме, той се поуспокои и ни каза да се расположимъ и небоимъ.

— Расположете се като у дома си, казваше той, тукъ нѣма кой да ви дири, пакъ и за туй оставете азъ да помисля.

Ние се прѣдадохме веднага на спокойствие, като чухме сериознитѣ увѣщания и увѣрения да се не боимъ и че не сме попаднали въ лоша къща. Отъ само себе си се разбира, че първото нѣщо, което поискахме, щомъ влѣзохме въ бѣдната къща, бѣше хлѣбътъ. Домовладиката се оказа дѣйстви-телно добръ българинъ — патриотъ. Той правялъ абаджилжкъ въ Брусса. Прие ни той братски въ къщата си, на софрата му се хранѣхме заедно съ него и домочадието му, съ

една речъ прѣкарахме нѣколко дена като свадбари или царски пратеници. Той ни запозна още на вториятъ денъ съ други негови приятели, добри патриоти, които тоже принасяха по вѣщо за идение, разумѣва се, тайно. Слѣдъ като си отпочивахме добрѣ и се нахранихме още по-добрѣ, ние рѣшихме, че трѣбва да напуснемъ кѣщата на гостолобивиятъ нашъ Габровчанинъ, да го избавимъ отъ възможна и очевидна опасностъ, и да се прѣдадемъ отново на гладъ и лишения. Кракътъ ми още не бѣше оздравѣлъ, но можехъ вече по свободно да ходѣхъ. Помежду си и тримата опрѣдѣлихме и рѣшихме, че трѣбва да правиме и да струваме, по да се доберемъ до Рила, а отъ тамъ къмъ св. Гора да диримъ спасение. Мѣстното бѣше за насъ тогава да дойдемъ къмъ Казанлъшко, а отъ тамъ на татѣкъ мѣстата ни сѣ познати, ще стумѣемъ и да се затулимъ, и храна да си намѣримъ и, въобще, положението ни щѣше да се подобри. Освѣнъ туй въ Рила имавме дѣда Данаила, който мислѣхме си, ще ни приеме съ отворени обятия, ще ни испроводи безопасно къмъ Св. Гора, а отъ тамъ работата се улѣснява. Дадохме си кѣтва, че и тримата ще вървиме до край заедно, пѣма да се дѣлимъ. Отъ като ни дадоха добритѣ Габровчани царвули, хлѣбъ и други прѣдмети, отъ каквито имавме нужда, напуснахме Габрово съ най-добри спомѣни за братското посрѣщане, за гостолобието, за участието въ нашитѣ страдания, за човѣципата, които намѣрихме въ тая най-крайна кѣщица. Самъ домакинятъ ни расправи всичко, каквото се е говорило въ градътъ, кѣдѣ има потери и кѣдѣ не, и ни показа пътятъ за къмъ Казанлъшко и Карловско. И сега, слѣдъ тридесетъ години, като си припомняхъ, иска ми се да виджъ тоя добръ човѣкъ и искрено, отъ душа и сърдце да му поблагодаря.

Като излѣзахме отъ Габрово ние се вървахме пакъ назадъ на Червентъ-Брѣгъ съ цѣль да изгубимъ дирята и да поздравѣе раната на кракътъ ми. Тамъ на другия денъ намѣрихме стотина брави, пасеше ги единъ, който билъ баща на ханджията, що имаше ханъ отъ долу. Ханджията ни съгледа и дойде при насъ, а ние, полѣскапи отъ добротата на Габровчанина, рѣшихме и нему да се обадимъ, пакъ и неможахме да се кримъ. Слѣдъ като се расправихме на бързо, поискахме му хлѣбъ, а той ни изгледа нѣкакъ подозрително, крѣвнишки, но обща да ни даде.

Влѣзте въ моята кория, защото навсѣкадѣ другадѣ има турци, чакайте тамъ, не бойте се отъ вицо, каза ни той и се върнѣ въ ханѣтъ.

Полѣскани отъ тия мазни думи на ханджията, влѣзохме въ корията му, като въ наша мушия. Но слѣдъ 10—15 минутно почивание въ корията, ние взехме да критикуваме думитѣ на ханджията и ги намирахме, като прибавяхме при тѣхъ и халосаниятъ му погледъ, за твърдѣ съмнителни, не искрепни, не братски. Колкото и да имахме нужда отъ почивка, макаръ и доста уморени, а азъ и раненъ отгорѣ, съмнението ни окуражи и ние скокнахме да бѣгаме далѣч отъ корията на тоя ханджия и отъ неговитѣ добрини, които имахме право, мислѣмъ, да очакваме. Прѣминахме на бързо петъ — шестъ долини, искачихме се горѣ доста на високо и се скрихме въ гъсталакътъ, на близо до единъ изворъ. Спрѣхме се тамъ и лѣгнахме да спимъ, безъ да се пазимъ съ стража, защото мислѣхме, че сме доста далечъ, че сме скрити добръ, пакъ може би, казвахме си, ще се лѣжимъ въ патриотическитѣ и човѣшки чувства на българинѣтъ ханджия, ще се мамимъ въ нашегo съмнѣние спрямо него. И дѣйствително, искаше ни се да се мамимъ, да се лѣжемъ, и щѣхме да извинемъ лониятъ му погледъ, а бѣганието ни да вземемъ като наша вина и като наказание отъ нашата излишна прѣдпазливостъ и съмнѣние. Бѣхме заспали, но азъ, поради раната си, често се събуждахъ. По едно врѣме слушамъ глъчка отъ долу и не твърдѣ далечъ. По отрихъ си очитѣ, услухахъ се по-добрь, но шумѣтъ продължава. Скокнахъ на крака и въ ставанието, като съпливъ, издрѣнкахъ съ оржияето, косто носихъ. Освѣнѣ туй и чаптата съ капзитѣ ми се изсипа, та произведе единъ опасенъ и съвсемъ не на мѣстото си шумъ и дрънканье. Тѣкмо падъ насъ, къмъ върхѣтъ съгледахъ единъ турчинъ, който, щомъ чу издрѣнканieto, спрѣ се и каза на двамата си другари, които трѣбва да сѣ били на близо по-долу отъ него:

—Джангарлади бишеи.

Азъ веднага, но полегичка, събудихъ другаритѣ си, грабнахме пушкитѣ и чакахме появяванието на турцитѣ, обаче безъ да шавнемъ и безъ да излѣзнемъ отъ скривалището си. Тѣкмо въ това врѣме чу се гласѣтъ на военна трѣба и горниятъ турчинъ извика съ високъ гласъ на другаритѣ си войници, които се намираха долу, да се връщатъ, защото трѣбата ги вика. Слѣдъ

туй трима турци войници се спуснаха на долу като свѣтковица, като миняха близо до насъ, безъ да ни забѣлѣжатъ и съгледатъ. Заедно съ шумѣтъ отъ тѣхното слизание, слѣзих и опасността поне тоя денъ да ни намѣрижтъ и убижтъ. Слава Богу, казахме си, и се прострѣхме по-спокойно на земята, като се разговаряхме за кръвожадниятъ ханджия, като благодарихме providenieto, че ни облагоразуми да избѣгваме отъ фаталната кория и като благославяхме случаятъ съ военната трѣба, та не ни намѣриха. Иначе, ако не бѣше трѣбата, турцитѣ вѣроятно щѣха да ни намѣрижтъ и да ни закаратъ тамъ, гдѣто сигурно нѣмаше да ни чакатъ и намѣрижтъ хубости и добрини. Скоро слѣдъ това, подирѣ малка почивка, качихме се още по-нависоко, отъ гдѣто можеше да се вижда, какво става на Червени — Брѣгъ. Това вече направихме повече отъ любопитство, колкото отъ нужда. Отъ тамъ видѣхме, че турцитѣ се сбраха и трѣгнаха за Зелено Дърво, гдѣто и квартируваха. Ние се успокоихме.

Вечерята съгледахме на срѣщниятъ връхъ огънь. Рѣшихме да отидемъ тамъ, защото вѣрвахме, че тамъ ще да намѣримъ българи, добръ приемъ и хлѣбъ, за да се нахранимъ. Огънятъ въ нощната тъмнина ни се виждаше твърдѣ близо, но, за наше удивление, едва кждѣ полунощъ можахме да стигнемъ до него уморени. Още отъ далечъ можахме да видимъ, че това е кюмурджийница. Щомъ приближихме, нѣколко едри кучета се спуснаха отъ горѣ ни, а слѣдъ тѣхъ единъ рѣшителенъ момъкъ, съ пушка, обѣрната срѣщу ни, викаше: ху, ху, ху! Ние го заградихме веднага и му извикахме на български. Момъкътъ моментално повика кучетата назадъ, които спрѣха да лажатъ, и ни покани да заповѣдаме.

— Че що си трѣгналъ срѣщу ни съ пушка, попита го нѣкой отъ насъ.

Добриятъ тоя момъкъ се сконфузи и се извиняваше съ това, че му се сторило, когато кучетата се спуснали отгорѣ ни, да не бѣде нѣкой мечка да е дошла за конѣтъ му, затова грабналъ пушката и припналъ мечка да убива. Както на всѣкъждѣ, тѣй и тукъ, първата наша грижа, слѣдъ обикновеннитѣ поздравления, бѣше да си поискаме хлѣбъ, но той ни каза, че нѣмало при него, но че ще ни заведе при баща си, който ималъ билъ хлѣбъ и не билъ твърдѣ далечъ. Нѣмаше какво да се прави. Думитѣ на момъкътъ бѣха така безхитросни, така искренни и мили, щото ние безъ да се двоумимъ трѣгнахме подирѣ му.

Намѣрихме баща му, който що — токо бѣше пристигналъ. Ние прибѣрзахме съ дѣтинска наивностъ да му се обяснимъ. Бащата се оказа добръ българинъ, прие ни дружески, окуражи ни и ни казваше да се не боимъ отъ тукъ пататъкъ. Такива благи думи не бѣха излишни за насъ, които едва ли не се отчаяхме за нашето положение. Ние гълтахме черния хлѣбъ, когато той ни разказа, че ханджията на Червени-Брѣгъ прѣдалъ нѣколко момчета и че 100—150 души турска войска сж трѣгнали да ги дирятъ изъ гората, но като не намѣрили нищо върнали се назадъ, хванали ханджията, били го, вѣзѣдали го и го мѣчили, за дѣто ги е излъгалъ. Колко се радваше старецътъ, когато му казахме, по какъвъ начинъ сме се спасили отъ това прѣдателство! Проклинаше ханджията и състрадаваше насъ.

Забравихъ да кажа по-горѣ, че старецътъ, щомъ ни видѣ въ нашия кайфетъ, захванъ да плаче. Ние, които бѣхме дѣйствиелно за оплакване, но които никога не се сѣцахме да плачемъ, защото това въ нищо не ни помагаше, погледнахме се единъ-други и почти изъ едно гърло попитахме старецътъ защо плаче, като го увѣрявахме, че нѣма защо да се бои отъ насъ. Сълзитъ на старецътъ обаче имали други мотиви. Той билъ отъ Габровско, ходилъ съ кюмуръ въ Казанлъкъ и на връщане видѣлъ, когато Шипченчани заравили убититъ отъ нашата чета въ послѣдното злополучно сражение. Убититъ сж били всички обезглавени, само едно младо момче, което имало по една стара рана и на двата крака отзадъ, било съ главата. Ние си припомнихме за Никола Ивановъ отъ Прилѣпъ.

— То бѣше, продължаваше старецътъ, много младо момче, безъ мустаци, всички Шипченчани го цалуняха, пакъ и азъ не останяхъ по-долу. Богъ да ги прости, вѣчна имъ память!

А ние, покъртени въ душата отъ разказитъ на тоя старецъ, леденѣхме на мѣстата си и не знаехме какво да кажемъ. Слѣдъ туй старецътъ станъ да иде да приготвява хлѣбъ и ние (Боже какви сж хората!), винаги и въ всѣкиго усмивявапи, забравихме трогателнитъ разкази на старецътъ и съ полусърдце, ужъ на смѣхъ, казахме му: ама да не ни прѣдадешъ и ти като ханджията. На старецътъ станъ тѣжко за прѣдателската роля, която незаслужено му окачихме.

Той ни погледнѣ така умилно, щото ние се раскаяхме за думитѣ си.

— Вземете синѣтъ ми, вържете го, при васъ го държете и, ако видите нѣкакво прѣдательство, убийте го; това е единственната гаранция, която мож да ви дамъ, каза старецѣтъ и припнѣ да приготвява хлѣбъ.

И дѣйствително синъ му останѣ при насъ до завръщанieto на баща му. Огпочипнѣхме си прѣзъ нощта доста добрѣ и спокойно. На заранѣта старецѣтъ ни даде повече хлѣбъ, единъ катъ селски кюмурджийски вѣхти дрѣхи и една торба, за да се прѣобличаме съ тѣхъ, ако ни стане нужда. Тия дрѣхи отпослѣ, както ще види по-долу читателѣтъ, доста ни послужиха. Подиръ поведе ни по едни тѣсни пѣтеки за къмъ Казанлъжкитѣ планини, като ни даде и по петъ гроша пари, за всѣки случай. Ние пакъ му подарихме пушката на Авдрѣя, чифте, съ фишеци. Той останѣ доволенъ, но ние още повече. За да не стоимъ повече на едно и също мѣсто, ние, по свѣтитѣ на добриятъ тоя старецъ, рѣшихме да се приберемъ на другадѣ. Той самъ ни заведе на една мандра съ царски овци, като вървѣхме прѣзъ цѣлиятъ денъ изъ тѣсни пѣтеки и като забикаляхме и избѣгвахме всѣка опасностъ, защото стареца знаеше кждѣ има потеря и прѣзъ гдѣ може да се мине безопасно. Като наближихме до мандрата, той ни остави въ гората на едно по-затулено мѣсто, а той самъ отиде въ мандрата, да види какво има, като ни каза да не се обаждаме и явяваме, до като не ни повика. Слѣдъ 10—15 минути старецѣтъ се върнѣ при насъ, то бѣше вече на мръкване, и ни заведе като сватове въ кошарата, гдѣто ние отивахме безъ страхъ и сигурни отъ всѣко приключение и прѣмѣждие. Тамъ намѣрихме нѣколко чобани, които ни приеха братски и ни гостиха царски. Сжщитѣ тия чобани, както ни увѣряваха, прѣкарали минѣлата година Иванъ Шопа, родомъ изъ Пиротскитѣ села, отъ четата на Филипъ Тотю, който се избавилъ при битката на Върбовка и сполучилъ да достигне до тия мандри. Ние си въздъхнахме малко по-свободно и се възрадвахме, за дѣто попаднахме между хора отъ нашата черга. Процентитѣ за нашето спасение се увеличиха, свѣтнѣ прѣдъ очитѣ ни надѣждата за нашето избавление. Съкрушени и духомъ отпаднажи отъ послѣдното сражение на четата, ние намѣрихме утѣха и насьрдчение въ обществото на тия планински хора, гѣлтахме разумнитѣ на-

ставления и уназвания на старецът, нацъвахме се на помощта на други добри чобани. И ние се възползувахме отъ добротата на тия българи патриоти. Вълка валѣше ситенъ и тихъ дъждъ, а ние въ кошарата сме будни и приказката се въртѣше все около нашето бъдеще положение. Говорихме безъ страхъ, приказвахме даже съ високъ гласъ безъ стѣснение, защото вънъ отъ кошарата ни вардѣха нѣколко цѣрбера, който още отъ единъ часъ далечъ можеха да познахтъ, че иде човѣкъ и щѣха да залахтъ. Слѣдъ дълги събѣщания ние повторно рѣшихме и отѣкохме, че трѣбва да вървимъ къмъ Рила: първо, защото отъ Сръдна Гора пататѣкъ мѣстата до Рила бѣха ни извѣстни — Сръдна Гора на Пенчо Стоиновъ, а отъ тамъ пататѣкъ менъ; второ, защото по тия страни нѣмаше тогава никакво движение, а слѣдователно и никаква потеря. Послѣ, въ Рилскиятъ манастиръ ние лесно можеме да слѣзнемъ, гдѣто щѣхме да намѣримъ извѣстниятъ постникъ дѣдо Данаида, съ помощта на когото ние щѣхме да се избавимъ, като минемъ за търговци, или манастирски слуги. Мъчнотията бѣше да дойдемъ и хванемъ Сръдна Гора, до гдѣто пътятъ не ни бѣше познатъ, пакъ и най-важното, потеря имаше на всѣки километръ и възможно бѣше да попаднемъ непадѣйно въ ръцѣтъ на пѣколъ отъ тѣхъ и да бъдемъ избити или живи изловени. Слѣдъ като се навечеряхме добръ съ мѣко и друго, какво ни сложиха, лѣгвахме да си отпочинемъ и съберемъ сили за утрѣшното пътувание, що ни прѣдсегоше. Хлѣбътъ, който ни бѣше далъ старецътъ, завардихме за насъ, защото на мандрата нѣмаше повече хлѣбъ.

— Вие спете спокойно и отпочинете си, каза ни старецътъ и чобанитѣ, а ние ще помислимъ прѣзъ гдѣ да ви прѣкараме за къмъ Карлово живи и здрави.

И увѣрявамъ ви, ние заспахме веднага и спяхме твърдѣ спокойно, като отъ нищо да не се страхувахме и като да се намирахме вънъ отъ всѣка опасностъ.

Срѣдня-Гора.

Пакъ на пѣтъ. — Дѣдо Никола. — Прѣоблѣченъ въ гр. Карлово. — Прѣзъ Сопотскитѣ планини къмъ Клисурѣ. — Тримата конници и рѣшението да ги избиемъ зарадъ коньетѣ. — Разговорътъ ни съ одного отъ тримата конници. — Негърсенъ случай съ турчинътъ ловджия. — Въ Копривица. — Мандраджиятъ — братовчедъ на Пенчо. — Прѣдъ Панагюрище. — Пенчовата тѣга. — На беклемето. — Раздѣла съ Пенчовиятъ братовчедъ.

На другиятъ день, слѣдъ като се нахранихме добрѣ, по нареждане на старецътъ, тръгнахъ съ насъ единъ отъ овчаритѣ, за да ни покаже мѣстносттата и ни оправи за къмъ Калоферъ. Бѣше доста мъгливо и овчарътъ върви съ насъ до като се дигнахъ утрѣнната тая мъгла. Най сетнѣ, показа ни върховетѣ, къмъ които трѣбваше да отидемъ, и веднага се върнахъ на назадъ. Слѣдъ като се опростихме съ овчарътъ, ние останахме сами, защото за нѣколко минути той се скри отъ прѣдъ очитѣ ни. Тръгнахме сами, но вече не гладни, съ подновени сили, отпочинахъ доста добрѣ, пакъ и окуражени още повече въ вѣратата за нашето възможно спасение. Мѣстото, гдѣто вървѣхме, бѣше тоста добро, като за насъ хора. Криехме се денемъ, а нощя вървѣхме, спорѣдъ както намѣрвахме за добрѣ. Обикновенно почивахме до икиндия и слѣдъ туй трѣгвахме да вървимъ, та вървѣхме цѣла нощъ, до зори. Щомъ се зазори, ние си избирахме скривалище и се въвирахме и потавахме тамъ. Всичко това имаше си смѣтка. Като трѣгнемъ по икиндия, нѣма голѣма опасностъ и да ни съгледа потера, защото нощъта скоро настѣпва и ние можемъ лесно да се скриемъ или избегнемъ отъ потерата, която не ще може и не ще смѣе прѣзъ нощъта да ни прѣслѣдва и убива.

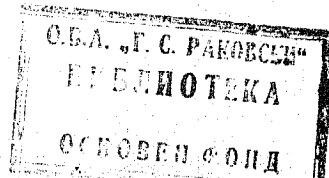
Слѣдъ два три дена пѣтувание, стигнахме благополучно въ Карловскитѣ планини, гдѣто намѣрихме беглишки стада овце.

Щомъ съгледахме овцетѣ, понеже бѣхме огладнѣли, веднага припнѣхме да търсимъ приятелството на овчаритѣ; но послѣ намислихме, че ще бѣде по-благоразумно да не се явяваме и за туй рѣшихме да си послужимъ съ селскитѣ дрѣхи, що бѣхме взели отъ старецѣтъ. То бѣше по-малко опасно, отъ колкото да се явяваме и тримата съ оръжие и въ едно облѣкло, което задаваше страхъ на всѣкиго. Другарѣтъ ни Пенчо, комуто мѣстносттата бѣше вече извѣстна, първъ се облѣче въ тия дрѣхи и се яви прѣдъ овчаритѣ, а ние двамата съ Илия, скрити тамъ нѣгдѣ, назъртаме тайно и слѣдимъ съ погледъ стѣпките на Пенчо, слушаеме внимателно всѣки единъ шумъ, трѣпваме при по-силенъ нѣкой гласъ и готови сме да се притечемъ на помощ на своятъ другаръ при първо повикване. За това бѣхме си дали и знакъ. За наше щастие се оказа, че овчаритѣ сѣ били Панагюрчени, между които и единъ старецъ, въкакъвъ роднина на Пенчо. Прѣгръщания, цалувания, обяснения! Това бѣше доста, за да разберемъ, че ние сме попаднали между свои хора, и за туй се подадохме и ние. Ние бѣхме трѣгнали за къмъ мѣстото на братскитѣ прѣгръщания, когато старецѣтъ дойде при насъ и ни каза да го послѣдваме. Старецѣтъ, който се казваше дѣдо Никола, ни окуражи и ни даде голѣми надѣжди за по-нататъшниятъ пътъ, до нашиятъ идеалъ — Рилскитъ манастиръ. Слѣдъ туй, по искание на старецѣтъ, ние отидохме и се спрѣхме на едно мѣсто, доста далечко отъ мапрдата, гдѣто ни се донасяше всичко за яденіе и пиеніе и гдѣто прѣстояхме единъ-два дена.

Прѣди да трѣгнемъ на напрѣдъ, трѣбваше да се знае, прѣзъ гдѣ е най-безопасно да минемъ. Понеже никой на това мѣсто не можеше да ни даде колко-годѣ точни свѣденія за това, намислихме, че трѣбва да слѣзне нѣкой чакъ въ Карлово и отъ тамъ да узнае, кѣдѣ има потеря и кѣдѣ не, та съобразно съ това да опрѣдѣлимъ и нашиятъ маршрутъ. Освѣнъ туй трѣбваше да си набавимъ цървули и други прѣдмѣти, отъ каквито имяхме неминуема нужда, но които можехме да си купимъ отъ Карлово. Старецѣтъ каза, че ще да отиде той, но поиска и азъ да го придружж. Речено и свършено. Безъ да му мислж много, облѣкохъ върху формата извѣстнитѣ селски дрѣхи, мѣтнѣхъ торбата прѣзъ рамо, вирнѣхъ тояга, грабнѣхъ съ другата си рѣка оглавникѣтъ и

поведохъ кобилата за Карлово, като старъ чобанинъ. Не забравихъ, разбира се, да вземъ и револверътъ си, да се намъри за всъки случай. Старецътъ караше кобилата, и щомъ стигнахме близо къмъ Карлово, захванъ да бѣбре прѣсторено нѣщо на животното и мърмѣше менъ нарочно по селски. Сегнѣ-тогисъ попоглеждахъ старецътъ, като да го питахъ да-ли нѣма нѣкоя опасностъ за прѣдрѣшениятъ. Старецътъ се сѣщаше и ми отговаряше: нѣма нищо — и захващаше да ме гълчи и да ми се кара за ни за що, нарочно. Азъ пакъ ходѣхъ, но очитѣ ми игражктѣ, като на дяволъ, гледамъ на четири страни, услушвамъ се и въ сѣщото врѣме мнѣж се да се прѣсторѣ на простъ и неодѣланъ чобанинъ. До колко съмъ успѣлъ въ това — немогъ да знамъ Най-сетнѣ стигнахме въ Карлово, миняхме прѣзъ градътъ и се спрѣхме въ единъ ханъ край градътъ, близо до гробищата. Щомъ влѣзохме въ ханътъ сѣдняхме и се наядохме. Слѣдъ това излѣзохме веднага да назаруваме солъ, пиперъ, цървули и пр., върнахме се отново въ ханътъ да вземемъ кобилата и се опитимъ назадъ, слѣдъ като старецътъ се срѣщашъ съ нѣкои приятели и познаници, съ които си говореше по-интимничко. Въ градътъ видѣхме въоръжени турци, расхождаха се изъ градътъ, вършѣха половини и продаваха чалмъ на безоръженитѣ и безправни българи. Но тѣ не подозираха, че прѣоблѣченъ комита се намира между тѣхъ. И така въ Карлово узнахме, че по височинитѣ на Сопотската планина имало силна стража и че слѣдователно нашето прѣминуване къмъ Рила се особено затрудняваше. Безъ никакво приключение върнахме се ние на мандрата, гдѣто прѣстояхме още два дена. На третиятъ денъ рано, още въ тъмни зори, старецътъ ни прѣкара прѣзъ по-нискитѣ мѣста на Сопотската планина, подъ каменаци и долини, и скоро и неусѣтно се прѣхвърлихме къмъ Клисурса. Прѣзъ денътъ трѣбваше да се криемъ изъ каманитѣ и гѣсталактѣ, та едва при вечеръ стигнахме тъкмо подъ Клисурса, гдѣто се съединяватъ три рѣкички, поотстранихме се отъ тамъ въ гората, и се стоварихме на земята за почивка, а старецътъ се върнѣ веднага назадъ.

Останахме пакъ сами. Уфъ, тази самотия! Стоимъ въ гората, като диви звѣрове и не смѣемъ да излѣземъ и се подадемъ. Приказваше тихо, трѣпваме и се озѣртаме, като зайци, при всѣки единъ по-силенъ шумъ и гласъ. Бѣхме

стапжали нетърпимо перевозни. Само вѣчно веселиятъ Пенчо разсмиваше ни сегисъ-тогисъ, а той бѣше чудесецъ и даровитъ комикъ. Не бѣхме си отпочинжали още както трѣбва, когато съгледахме недалечъ по пътятъ трима конници, добръ вжоржжени и въ роскошни турски облѣкла. Понеже мѣстността, гдѣто се намирахме, бѣше позната на Пенчо, рѣшихме да се възползуваме отъ коньетѣ на тримата тия турци, за да може да прѣмишемъ, колкото е възможно въ по-краткъ срокъ, прѣзъ Конпришки синоръ въ Панагюрски и отъ тамъ къмъ Рила. И естествено, за да можехме да располагаме съ тия конье, на които стопанитѣ турци сигурно нѣмаше да ни ги отстъпятъ доброволно, трѣбваше да убиемъ тия турци. Нѣмаше нужда да се убѣждаваме въ това: можехме ли да щадимъ трима турци, когато всичкитѣ имъ брати по вѣра ни гонѣтъ, за да ни убиятъ; можехме ли да жалѣмъ животътъ на трима „невѣрници“, слѣдъ толкова скитание, бѣгане, гладуване и при такъво едно неизвѣстно бъдѣще, каквото бѣше нашето? Въ сѣщото врѣме обаче това наше рѣшение бѣше и необмислено, защото съвсѣмъ бѣхме испуснали изъ прѣдъ видъ послѣдствията на тая наша поетжка: можеше да се случи, щото щомъ убиемъ ѣздачитѣ, коньетѣ да избѣгатъ, а слѣдъ туй и потерата можеше да ни намѣри и да припне да ни излови и избие. А ние разсѣдвахме твърдѣ просто: ще убиемъ турцитѣ, ще вземемъ коньетѣ и слѣдъ туй ще хвъркнемъ и кацнемъ на Рила — толкозъ бѣхме утрѣпани вече отъ постоянно ходение, лишени и първо мѣчително напрѣжение, толкозъ ни се нѣще да се намѣримъ на едно сигурно мѣсто и при една почовѣшка обстановка. Само вѣчно веселиятъ Пенчо непрѣставаше да се шегува и да ни развеселява въ горската тая самотия, къмъ която сами припкахме.

Моментално се нарѣдихме на пуссия близо до мѣстото, гдѣто щѣха да минатъ тримата турци, като опрѣдѣлихме кой кого ще убива. Не много далечъ, но тъкмо срѣщу нашитѣ позиции, въ една малка поляна, пътниците спрѣха, слѣзхоа отъ коньетѣ и продължаваха разговорътъ, който очевидно бѣха подкачили по-рано. Нѣкои отдѣлни думи долѣтяха до нашитѣ уши, но какво бѣше нашето удивление, когато чухме и разбрахме, че тѣ си говорѣтъ на български! Взехме единъ другъ да се гледаме.

— Българи сж, пошушвж Пенчо, — и безъ повече думи дръпнжхме пушкитѣ си назадъ и се отказахме отъ намѣренieto си да имаме конѣтѣ. Сетнѣ повече отъ любопитство, пакъ и отъ нуждата да опрѣдѣлимъ, да ли да се явимъ прѣдъ тия хора, останжхме на мѣстата си и слушахме какво ще приказватъ.

— Но нашитѣ трѣбва да сж били до 500 души, каза единиятъ.

— Мнозина обаче докарали въ Търново, рече вториятъ.

— Но десетъ пѣти по много сж свалили отъ поганцитѣ мъртви и ранени, възрази първиятъ.

Съ една речъ, приказка се водѣше върху дневниятъ въпросъ, който нашитѣ чети бѣха създали. Въ това именно врѣме третиятъ отъ пѣтницитъ врѣзваше конѣтъ си за едно дърво, а той самъ потѣна въ гжсталактѣ, очевидно по нужда. Другитѣ двама продължаваха да се разговарятъ, слѣдъ туй, безъ да чакатъ другарѣтъ си, възсѣднжха конѣтѣ и като извикаха на другарѣтъ си „ще ни стигнешъ“, трѣгнжха полегичка по пѣтѣтъ да вървжтъ. Тогава ние бѣхме се собрали на едно мѣсто и конфемирахме какво да правимъ — да излѣзнемъ ли или не. Когато третиятъ пѣтникъ отврѣзваше конѣтъ, за да му се качи и стигне другаритѣ си, ние бѣхме отпрѣдъ му. Изненадахме го. Той се доста уплаши, при все туй туриж ржка на оржжияго си и очевидно мислѣше да се защищава; но щомъ взехме да му говоримъ на български и да го увѣряваме, че не сме лоши хора, той се успокои и ни остави да го приближимъ.

— Иманъ ли хлѣбъ, бе българине, запитахъ го азъ?

— Твърдѣ малко, отговори той — и брѣкнж веднага въ дисагитѣ, искара едно парче хлѣбъ, една половина или цѣла кокошка, нѣколко глави лукъ и ги тури на наше расположение.

Слѣдъ туй ние приятелски се обяснихме и разбрахме. Той изглеждаше доста интелигентенъ чловѣкъ и нѣмаше повече отъ тридесетъ години.

— Що не излѣзохте по-рано, каза той, щѣхте да имате хлѣбѣтъ и на другитѣ ми двама другари.

Безъ да стане дума за пари, той подиръ всички приказки, когато трѣбваше да ни остави, брѣкнж въ пазвата си, извади една кесия, развѣртѣ връвта и прѣдъ насъ свободно и ни даваше по едно бѣло меджидие на всѣкиго отъ насъ.

Пенчо му каза нѣколко пѣти, че ние нѣмаме нужда отъ пари, защото нѣма гдѣ да ги употрѣбимъ, нашето даване — взимане, или по право нашето взимане, ставаше безъ той металъ; но той все настояваше да вземемъ паритѣ, което най-сетнѣ и сторихме. Казахме му и това, че ние бѣхме ги взели за турци и мислѣхме да ги убиемъ, а той се подсмиваше само и повтаряше думитѣ: имали сме щастие, имали сме щастие! Той ни показа, прѣзъ кои върхове трѣбва да минемъ, за да стигнемъ по-скоро къмъ Папагюрскитѣ гори.

— Отъ тукъ, на лѣво, ще минете рѣката, казваше той, ще поемете на горѣ и скоро ще слѣзете въ Копривница; нататкъ, до колкото се знае, нѣма никаква потеря.

Распитахме по послѣ това за туй за онуй, узнахме за състоянието на духоветѣ въ градътъ и се опростихме съ добритѣ българи, като го молихме, да пази да не ни издаде и да не обаждатъ за насъ даже и на другаритѣ си.

— И вие не обаждайте никому за срѣщата и за туй, че съмъ ви далъ пари, каза той, шибнѣ коньтъ и се изгуби отъ прѣдъ очитѣ ни.

— Значи пакъ апостолски ще се върви, обади се шеговито Пенчо и се скрихме на лѣво въ гѣстата гора.

Бѣше се мръкнѣло вече, когато трѣгнахме да вървимъ по показаното направление. Мъгла бѣше наднѣло, пакъ и пѣттѣ бѣше много лошъ, та цѣла нощъ пътувахме безъ да извървимъ много. Бѣхме вече къмъ краятъ на гората, близо до едни голинѣ, гдѣто се намираха Копришки бачии и гдѣто сѣдяхме да прѣкараме денътъ и да си отпочинемъ. Слѣдъ единъ-два часа чуваме кучешки лай. Бѣше още рано. Веднага шавнахме и се скрихме въ гѣсталакътъ. Гласътъ на промлегото псе се доближаваше къмъ насъ, а това ни задаваше страхъ, че може да бждемъ открити. Нѣмаше какво да се прави. Колкото нѣмахме желание и воля да се биемъ и по тоя начинъ да искаваме нашего присѣтствие въ гората, необходимостта ни караше да прибѣгнемъ тоя пътъ къмъ оржие. Скоро кучето се приближи до насъ, а слѣдъ него се подаде и една фигура, въоръжена по турски — съ пищове и пушка. Нѣма нужда да казвамъ, че той бѣше турчинъ, излѣзълъ вѣроятно на ловъ. Ние веднага го заобиколихме и му прѣдложихме да се прѣдаде. Сложи оржие, казахме му, по той ни гледа и мълчи.

— Нерели сжнѣ бе, го запита Пенчо.

— Нерналлии, отговори турчинѣтъ, гледа ни втречено, опнѣ жѣлтия си мустаѣъ и моментално дигнѣ чарѣѣтъ на пушката си.

Но Пенчо го прѣвари. Турчинѣтъ испусѣ пушката, измѣкнѣ пиѣовѣтъ си и го испраздни срѣщу менѣ, безѣ да ме улучи. Грѣмнѣхѣ и азѣ, и турчинѣтъ се захлупи на земята. Слѣдѣ туй на бѣрзо прибрахѣ пушката и паритѣ му (около 180 гроша), а лешѣтъ му завлѣкохѣ въ пѣ-гѣсто и пѣ-загулено мѣсто. Хукнѣхѣ слѣдѣ туй на горѣ-на долу изѣ гората, да видимѣ дали нѣма и други турѣи, и като се увѣрихѣ, че всичко наоколо е тихо и спокойно, скрихѣ се въ гората, гдѣто проклинѣхѣ тоя ненадѣнѣ и нетѣрсенѣ случай. Да продължимѣ пѣтѣтъ си, бѣше невѣзможно, защото бѣше денѣ и неможехѣ, разбира се, да ходимѣ незабѣлѣзано по голитѣ хѣлмове, гдѣто ни прѣдстоеше да вървимѣ.

Едва при-вечерѣ излѣзохѣ изѣ гората, и хванѣхѣ голитѣ за кѣмѣ Копривѣица, гдѣто скоро слѣзохѣ. Градѣето ни оставѣ отѣ дѣсно, и понеже не бѣше още тѣмно, можахѣ да видимѣ Копривѣица. Минѣхѣ прѣвѣз ливадитѣ и поехѣ срѣщнитѣ върхове за кѣмѣ Панагѣорѣице. Тукѣ пѣтувахѣ доста свободно, защото Пенчо знаеше мѣстата. Пѣтувахѣ безѣ примѣждия почти цѣла нощѣ, като почивахѣ на много мѣста и изглеждахѣ великолѣпнитѣ мѣста, които въ ясната нощѣ изглеждаха по-привлѣкателни и по омайни. Рано заранѣта стигнѣхѣ надѣ Панагѣорѣице, близо до една мандра. Не далечѣ отѣ мандрата ние се спрѣхѣ, и тамѣ рѣшихѣ, да се прѣоблѣчѣ азѣ и да отидѣ въ мандрата за хлѣбѣ. Тамѣ памѣрихѣ мандраѣджията самѣ.

— Добрѣ денѣ, извикахѣ азѣ, като се мѣчихѣ и съ позата и съ гласѣтъ си да подражавамѣ на истински чобанинѣ.

— Дай Богѣ добро! Кой си ти приятелю?

— Азѣ съмѣ овчаринѣ.

Мандраѣджиятѣ ме изгледа внимателно и като да се съмнявашѣ, че съмѣ отѣ Панагѣюрско. Азѣ тоже го гледахѣ внимателно и ми се стори, че тоя човѣкъ не ще да е лошѣ и за туй рѣшихѣ да му се откриѣ.

— Отѣ кѣдѣ си родомѣ, попита ме той?

— Отѣ Студена, Дупнишко. Тадѣва съмѣ овчаринѣ.

— Е, какво искашѣ сега? Съдай де.

— Ти отъ Панагюрище ли си.

— Да.

— А бе познавашъ ли Пенча Стояновъ?

— Пенча ли?

— Да.

— Познавамъ го зеръ.

— Да го видишъ можешъ ли да го познаешъ?

— Какъ да не могъ!

— Тогава ела съ менъ, ако искашъ да го видишъ.

— Къдѣ е той?

— Ей, тамъ е, като посочихъ съ ръка къмъ мѣстото, дѣто бѣхъ оставилъ двамата си другари.

— Че защо е дошълъ той тукъ и по каква работа, запита съ любопитство мандраджията?

— Ехъ, защо. !

Мандраджиятъ се сѣти съ какви хора има работа, та ставъ веднага правъ.

— Абе, той ми е братовчедъ, какъ да го не познавамъ, пошушнъ ми той приятелски на ухото и тръгнъ съ менъ.

Слѣдъ петъ минути двамата братовчеди се прѣгръщаха и цалуваха. Не помнъ сега какъ се казваше мандраджиятъ, но той дѣйствително се указа добръ човѣкъ, за какъвто и азъ го прѣцѣнихъ по-рано. Обяснихме се както трѣбва, т. е. и на Пенчовиятъ братовчедъ расправихме нашето патило и поискахме неговата помощъ. По съвѣтитѣ на мандраджиятъ, вие не можехме да остапемъ въ мандрага, а се скрихме въ гората, гдѣто всичко за лдение и пиение ни се донасяше. Ядехме, пиехме, разговаряхме се приятелски и се чувствувахме достатъчно свободни и спокойни, като кроехме планове за нашето спасение и опрѣдѣлявахме маршрута на прѣсоящето ни пътувание. По едно врѣме мандраджиятъ взе да говори на една тема, която менъ се виждаше съвѣтъ не на мѣстото си. Той увѣщаваше Пенча да се съгласи, да го прѣкара до Панагюрище и слѣдъ туй тамъ да си остане. Пенчо, за щастие, не бѣше само комикъ, но и уменъ човѣкъ, отказваше да послуша братовчедтъ си.

— Азъ съмъ далъ дума, че ще ходимъ до Рила заедно, затуй немогъ да оставиъ другаритѣ си. Ако мремъ, нека да мремъ и тримата заедно. Какъ могъ да останъ тукъ и да отидъ въ Панагюрище, когато властта може да узнае за

менѣ, ще ме уловѣтъ и слѣдъ туй ето белла не само на родителитѣ (баща му тогава билъ съ царски овце въ Брусса), но и на цѣлото Панагюрище.

Слѣдъ тия думи на Пенчо азъ се успокоихъ, иначе положението на двама ни не щѣше да бѣде розово, защото Пенчо бѣше юнакъ чловѣкъ, много шеговитъ и неопѣнимъ другаръ, когато третиятъ ни другаръ, Илия Тодоровъ, бѣше простичкъ малко, макаръ и да не му липсваше юначество и слѣпа послушность за всичко. Въобще Пенчо бѣше повече необходимъ.

За да отидемъ на Рила трѣбваше да минемъ на близо до Панагюрище. Понеже мѣстото, прѣзъ дѣто прѣдстоеше да минемъ, бѣше голо, неудобно и небезопасно, мандраджиятъ се задѣлжи да реформира вънкашностьта ни и по тои начинъ да ни прѣкара. На другиятъ денъ рано, слѣдъ като се облѣкохме въ овчарски дрѣхи, качихме се на конѣе и потѣглихме по пѣттѣ за Панагюрище и отъ тамъ за Мечка. Самъ мандраджиятъ патовари на конѣтъ си една цѣдилка съ прѣсно сирене и трѣгнѣхъ напредъ. Ние вървѣхме вече изъ свѣсѣмъ позната на Пенчо мѣстность, а той мълчеше и нищо не говорѣше. Позапитвахъ го за туй за онуй, мѣчихъ се да го прѣдрасположимъ и накарамъ да се расприкаже, но той ми отговаряше виваги съ *да* или *не*, или пакъ само съ една фраза. Отъ чудесенъ комикъ, той стапъ меланхоленъ за една минута. Той вървѣше и погледѣтъ му потѣваше въ хоризонта по направление къмъ Панагюрище, гдѣто се приближавахме и приближавахме. Това промѣнение на Пенчо ми задаваше страхъ, защото нemoжахъ да си отгадамъ отъ що произлиза то. Бояхъ се да не би, като доближимъ до Панагюрище, да се обърне къмъ менъ и да ми каже: Сбогомъ, бай Христо — и да се върне въ родното си мѣсто, а ние съ Илия да останемъ сами, подозирани, гонени и обрѣчени на очевидно погинване. Радвахъ се азъ, че намѣрихме Пенчовиятъ братовчедъ, тоя добръ българинъ, който братски ни посрѣщашъ, закриля и улеснява безбѣдното ни пѣтувание; по много ми докривя на тоя сѣщия братовчедъ, за дѣто не прѣдставаше да подканя и уговаря Пенча, да се върне въ Панагюрище, като му общаваше всѣко съдѣйствие и помощъ. Разумѣва се, че Пенчовиятъ братовчедъ можеше да скрие Пенча или да нареди така, като че иде отъ Цариградъ и се връща

у дома си, или другоаче пък, съ една ръч да прикрие неговото бунтовническо минъло; но какво щехме да правим ние и двамата — азъ и Илия? Да отидемъ въ Панагюрище — това не бѣше възможно. Оставяше ни само бѣгството къмъ Рилскиятъ манастиръ, който бѣше още далечъ и пътятъ свързанъ съ голѣми мъчнотии и приключения, ако не и съ голѣма опасностъ за нашиятъ животъ. Повтаряхъ на умътъ си думитъ на Пенчо въ отговоръ подканването на братовчедътъ му — и се успокоявахъ. Человѣкъ като Пенча, бѣше необходимъ за една компания, каквато ние прѣдставлявахме.

Но Пенчо продължаваше да върви мълчаливъ и замисленъ, а това придаваше на неговата стройна и едра фигура, съ голѣми и дълги мустаци — едно непонятно и страшно изражение. Тѣжко бѣше да гледамъ въ таѣтво положение единъ юнакъ, единъ хѣшъ, вѣстанжлъ противъ тиранията на агата. По-послѣ твърдѣ добръ разумѣхъ азъ това настроение на Пенчо, а именно, когато приближихме до Панагюрище. Кацнажло на една гола неравна мѣстностъ, родното село на Пенча се виждаше почти цѣлото отъ мѣстото, гдѣто ние минавахме. На едно мѣсто, когато бѣхме вече почти до Панагюрище, Пенчо се спрѣ, впи очи въ малкото това градче, спусна и двѣтъ си рацѣ на долу и, подъ натискътъ, вѣроятно, на минжли въспоминания още отъ дѣтинството му, прѣдъ мисльта за майка му, която тогава се намѣрваше въ Панагюрище, за роднинитъ му, за приятелитъ му, за Панагюрище, за роднитъ връхове, за чистиятъ въздухъ, за всичко — извика съ единъ пълненъ съ отчаяние гласъ: Панагюрищееееее! И сълзи потѣкоха отъ очитъ му. То не бѣше извикване — повече приличаше на ревъ, на плачъ. Ние всички нѣмѣхме. Разумѣхме тжгата на другарътъ си и продължавахме полегичка да вървимъ.... Прѣди още да обърнемъ гърбъ на Панагюрище, Пенчо извърна глава да го види още веднѣжъ, за послѣденъ пътъ, извика: сбогомъ Панагюрище — и продължи пътуванието си. Слѣдъ туй той станж по-веселъ.

— Майка ми чака да ѝ донесъ пари отъ Цариградъ за по-добръ животъ, се обади на мой адресъ Пенчо, а пакъ не знае, че може да ѝ занесжтъ мойта глава.

Отъ Панагюрище за къмъ Мечка имаше тогава едно бѣгле, което бѣше мъчно да се измине. Братовчедътъ на Пенчо, заедно съ цѣдилката прѣсно сиренъе, потегли право

на беклемето, а на насъ каза да минемъ по другъ пътъ. Бѣхме вече изминжли отдолу подъ беклемето, когато мандраджиятъ поздрави турската тамъ стража, която се намираше на туй беклеме.

— Какво носишъ бе, се провикнѣ единъ отъ турцитѣ.

— На бюлукбапиятъ носѣ единъ подарѣкъ, отговори Пенчовиятъ братовчедъ.

— Е, какво е, казвай де?

— Отъ мандрата какво друго може да се донесе освѣнъ сиренѣ.

Какво е разговарялъ по-нататѣкъ съ тѣхъ, не се чуваше, но скоро ни стигнѣ и ни каза, да не се боимъ, защото никой нищо не подозиралъ, така щото благополучно ще минемъ. Слѣдъ туй дойдохме до с. Мечка, минѣхме отгорѣ Поибрене мостѣтъ на р. Тополница. Тамъ Пенчовиятъ братовчедъ се опрости съ насъ и се върнѣ назадъ. Ние му подарихме пушката, която бѣхме взели отъ убитиятъ турчинъ, а той даде на Пенчо едно овчарско кебе.

Рила.

Диримъ способъ, за да се промъкнемъ. — Прѣоблѣченъ въ Само-моковъ. — Срѣцата съ заптието. — При говедаритѣ на Кобилино-Бранище. — Потера. — По пъктѣ за манастирътъ. — Ненадѣйно прѣдъ потерата. — Арапиятъ. — Манастирскитѣ пандури. — Дѣдо Данаила не видѣхме. — Отказътъ да ни приематъ въ манастирътъ. — Рѣшението на манастирскитѣ калугерски съвѣтъ. — Колко струва единъ добръ челоуѣкъ.

Тръгнѣхме пакъ сами, но намѣрихме за добръ да прѣстоимъ прѣзъ денѣтъ въ гориститѣ висини. Въ гората намѣрихме круши, сливи и ядохме отъ тѣхъ, разбира се, не като десертъ, а за економия на хлѣбътъ. Щомъ падна мракъ ние излѣзохме изъ дупкитѣ, упжтихме се и като вървѣхме цѣлата нощъ, стигнѣхме благополучно надъ Ихтиманско. На вториятъ денъ прѣстояхме тамъ, но понеже мѣстността бѣше повече гола, видѣха ни мнозина, та за туй още по икиндия тръгнѣхме да вървимъ и да не стоимъ на едно мѣсто. Прѣзъ другата нощъ втасахме до Чамурлия, гдѣто спорѣдъ приетия по необходимостъ рѣдъ трѣбваше да прѣкараме денѣтъ. Тамъ видѣхме овчаре, пасѣхъ овце, които биле на Х. Денко отъ Панагюрище. Веднага се прѣоблѣкохъ и отидохъ при едного отъ тѣхъ. Овчарѣтъ не се усъмни въ нищо и свободно отговаряше на всички мои запитвания. Отъ него узнахъ, че Х. Денковитѣ овце ги били свалили отъ Рилскитѣ планини, а само ергелето останало тамъ, на Кобилино-Бранище. Ние прѣдполагахме да намѣримъ тия овце въ Рила и сетѣ съ тѣхъ, било като овчаре или нѣкакви служители ужъ на Денко, да заминемъ за нѣкъдѣ, та по тоя начинъ да се промъкнемъ въ Румѣния. Слѣдъ това азъ оставихъ добриятъ овчаринъ, като запомнихъ даденитѣ ми отъ него свѣдения за Х. Денковитѣ овце и ергелето.

Но хлѣбътъ се вече привърши и ние се хранѣхме съ разни трѣви и овоции. Като гладни, прѣзъ нощта прѣминахме твърдѣ малко растояние, но слѣдъ полунощъ направихме прѣголъми усилия и още рано стигнахме надъ Самоковъ, гдѣто се стоварихме за почивка. Най-сетнѣ, като нѣмаше другъ способъ, за да се нахранимъ, рѣшихме, че единъ отъ насъ трѣбва да иде въ градътъ и да купи хлѣбъ. Понеже менъ цѣлата мѣстность бѣ отъ по рано извѣстна отъ една страна, а отъ друга — понеже Пенчовата фигура бѣше нѣкакъ по-впуши телна съ дългитѣ мустаци, строгиятъ му погледъ и, като контрастъ на това, твърдѣ деликатнитѣ му рѣцѣ, които можаха да го издадѣтъ на всѣка минута, — рѣшихъ азъ да отидѣ. За третиятъ ни другаръ не ставаше и дума, защото той самъ признаваше, че е некадърень на подобно дѣло. Прѣоблѣкохъ се и трѣгнахъ за градътъ, а двамата ми другари останяха да ме чакатъ въ гората, не далечъ отъ Самоковъ. Въ градътъ отидохъ, купихъ хлѣбъ и потеглихъ за назадъ, безъ да ми се случи нѣщо неприятно. Щомъ излѣзохъ отъ градътъ, ето че на срѣща ми едно заптие, което по прашнитѣ дрѣхи изглеждаше като да се връща отъ далечъ. Да се отбиѣ на страна, неудобно, пакъ и нѣмаше нѣкоя благовидна причина, безъ да се поражда съмнѣние въ заптието. За туй намислихъ да поздравя заптието по обичайтъ и да си отминѣ.

— Добра срѣща, аго, казахъ азъ и скоро-скоро изминяхъ.

Агата ме изгледа на криво, спрѣ се на десетина крачка далечъ отъ менъ и извика слѣдъ менъ.

— Какво носишъ въ торбата бе, шопе?

— Хлѣбъ аго.

— Кждѣ ще го носишъ?

— На Кобилино Бранище; азъ съмъ овчаръ при Х. Денко.

— Ти лъжешъ, пезевенкъ! Кждѣ сѣ Х. Денковитѣ овце сега?

— На Чумурли сѣ тѣ свалени аго, но азъ ходѣ да вземъ ергелията, казахъ азъ и стиснахъ добръ тоягата.

Ако се приближи до менъ и ако рече да ме покара въ Самоковъ, казахъ си азъ, ще го цапна по главата и туй то. Но заптието увѣрено, види се, въ правдивостта на моитѣ

думи, замислих си и ме остави свободенъ и спокоенъ. Моитѣ другари сж гледали всичко това, та като се върнахъ Пенчо шеговито ме запита:

— Цървули ли искаше опова запитие да прави отъ кожата ти, бе Христо?

— Не, подарихъ му животътъ, отговорихъ и азъ шеговито.

Прѣзъ денътъ прѣстояхме въ гората, и надвечеръ потеглихме къмъ Рила, като вървѣхме край рѣката, до Срѣбско, и излѣзохме на Кобилино-Бранище, близо до езерото. Тамъ съгледахме говедари, които пасеха селски говеда; тѣ бѣха запалили огънь и бѣха сѣднали да иджтъ. Ние, не толкова за огънѣтъ, колкото за хлѣбѣтъ, рѣшихме да отидемъ при тѣхъ. Тѣ ни приеха добръ и, безъ много канение, сѣднѣхме да ядемъ и ние съ тѣхъ. Първата ни грижа бѣше, както читателътъ се сѣщи, да побързаеме да загълнемъ добринтъ си апетитъ, та щомъ сѣднѣхме взехме мѣлчинската неваситно да лапаме. Щомъ бѣхме свършили ядението, ето че дойде при насъ едно момче, което расправи, че бѣгало отъ каймакаминѣтъ, който тръгналъ слѣдъ насъ (както казахъ и по-рано — въ Ихтиманско мнозина ни видѣха) съ около 150 души. Слѣдъ туй момчето продължаваше да расказва, че сжщиятъ тоя каймакаминъ го билъ каралъ ангария да му слугува и други подобни, но ние нѣмахме врѣме да слушаме повече, за туй веднага станѣхме и се отдалечихме, безъ да вземемъ хлѣбъ съ себе си, защото и овчаритѣ нѣмаха, като поржчяхме на послѣднитѣ да пажтъ да не ни издаджтъ.

Тръгнѣхме и се скрихме нейдѣ далечъ отъ мѣстото, гдѣто бѣха овчаритѣ, макаръ и да вървахме въ добротата на послѣднитѣ, но въпросътъ за хлѣбъ стоеше откритъ. Слѣдъ дълги съвѣщания най-сетнѣ рѣшихме да търсимъ спасение въ Рилскиятъ манастиръ, гдѣто прѣдполагахме да намѣримъ добринтъ дѣдо Данаилъ. Мечтаѣхме си ние за дѣда Данаила: че ще ни покалугери за една минута, ще ни тури по тоя начинъ вънъ отъ всѣко подозрѣние, ще ни храни и при сгоденъ случай ще ни експедира безопасно вънъ отъ границитѣ на България, за която бѣхме навѣзли да се биемъ и мремъ. На другиятъ денъ рано, съ такива богати надѣжди въ душата, прѣоблѣкохъ се, турнахъ си револверъ въ джобѣтъ и тръг-

нѣхъ самонадѣлно за манастирътъ. Вѣрвахъ, че ще срѣщна нѣкои спънки по пътътъ за манастирътъ, но вѣрвахъ сѣщо, че ще съумѣя да ги прѣдолѣя. Щомъ дойдохъ близо до езерото, гледамъ чаджръ опнѣтъ. На близо до чаджрътъ турци товариа конѣ и азъ разбрахъ, че това трѣбва да е потерата съ каймакаминътъ, който насъ гонеше. Да се връщамъ назадъ не бѣше тактично, за туй гордо продължихъ пътътъ си. Но щомъ ме съгледаха турцитѣ, единъ арапинъ се обърна къмъ менъ и нададе единъ гласъ, като магаре да рече:

— Ела тукъ бе, шопе.

Азъ рѣкохъ — дръжте ме крака сега и хукнахъ да бѣгамъ, но, разбира се, къмъ манастирътъ. Турцитѣ взеха да се смѣятъ и да викатъ слѣдъ менъ. ху, ху! Мойто бѣгание, види се, имъ правеше нѣкакво удоволствие, но въ сѣщото врѣме и азъ бѣхъ доволенъ, само се озѣртахъ да видя, дали нѣкой не тича подирѣ ми. Очевидно, че арапинътъ искаше да ми намѣри работа, да ме накара да помогна това-рарието на копьетѣ, но азъ си казахъ — що търси лисица на пазаръ. Бѣжанова майка бѣло носи.

Слѣдъ това дойде друго. На около единъ километръ далечъ отъ манастирътъ, гледамъ десетина души въоръжени хора, насѣдали на трѣвата, които, щомъ ме видѣха, наскачаха като бѣли и се приготвиха да ме прѣсрѣцнатъ.

— Отъ кѣдѣ си бѣ, шопе?

— Отъ Студена, отговорихъ азъ

— Не видѣ ли нѣйдѣ каймакаминътъ?

Тѣ сж били манастирски пандури и чакали да посрѣцнатъ каймакаминътъ, който, то се знае, е прѣдизвѣстилъ манастирското начелство за своето благоволение, да направи честь на манастирътъ.

Азъ се намѣрихъ прѣдъ черквата, когато раздаваха грозде. По това разбрахъ, че тоя день бѣше 6-и Августъ. Сетнѣ распитахъ и ми казаха, че дѣдо Давайлъ се поминѣлъ. Тогава азъ повѣрвахъ това, но днесъ азъ имахъ случай да се увѣря, че той билъ живъ и че отъ страхъ не сж ми казали истината. Най-сетнѣ при присѣтствието на една голѣма потеравъ манастирътъ, съ каймакаминътъ на чело, не бѣшелесно и безъ рискъ да бждемъ приети и настанени въ манастирътъ. А ето едно доказателство, че дѣдо Данаилъ е билъ тогава живъ. По моя молба, архимандритътъ отъ Рилскитъ манас-

тиръ — Кесария, пише на Юрданъ Дръновски, съ дата 3 Ноемвр. 1896 г., слѣдующето: „Огецъ Данаилъ е мой соврѣменникъ, той бѣше родомъ отъ Самоковъ, простъ самоукъ чловѣкъ и едва ли можеше да си запише името. На младѣ си години е билъ добъръ гаждачъ (иншанджии), ималъ е много приятенъ и шеговитъ разговоръ, държалъ е пѣщо около 20 години постницата „Покровъ Пресвѣтѣи Богородици“, съ него който не се е срѣщалъ, той не се е сприятелѣлъ. Билъ е доста гостолубивъ. У него се е намиралъ прочутиятъ и най хубавъ Рилско-монастирски пелинъ, съ този пелинъ е спечелилъ голѣма пополярность между Габровци и други много — ето таквъ му е било повѣдението. Той се е поминалъ на 1885 година, а не както казвате на 1868. На 1883 год, азъ, като си дохождахъ въ манастиръ, той бѣше живъ, но бѣше боленъ, падналъ бѣше и си бе исклучилъ десниятъ кракъ чакъ горѣ отъ лѣблката (алмаджика)“. Както и да било, тогава попитахъ за економтъ, когото дръпнахъ малко на страна и му се обяснихъ безъ забикалки. Економтъ се уплаши, захванъ да трѣпери и не знаеше какво да прави. Най-сетѣ се посъвзе.

— Почакай ти тукъ малко, азъ ще кажа на егументъ и тогава ще видимъ.

Той отиде да дири егументъ, а азъ останяхъ въ недоумѣние. Такъво хладно посрѣщане разбѣ надѣждата, кръвта замръзнъ въ жилитъ ми. Дохождаше ми да извикамъ въ срѣдъ манастирътъ отчаянно и да прокълнъ немилостивата сѣдба. Но скоро економтъ се подаде и азъ се посърѣдоточихъ.

— Нѣма егументъ, каза економтъ, но при все туй ще ви помогна азъ самъ.

Послѣ ми обясни, че въ манастирътъ е положително невъзможно да си приберемъ, защото Дубнишкиятъ каймакаминъ ни дирилъ съ 150 души и че въобще въ манастирътъ прѣтърсвала често властта. Увѣщанията ми не помагаша. Економтъ захванъ да ми расправя за мѣститъ, които теглили, когато лани дошли тукъ нѣколко момчета отъ четата на Тома Пантелѣвъ отъ Свищовъ. И Левски е дохождалъ въ манастирътъ. Но кой слушаше приказкитъ на економтъ! За менъ бѣше важно да знамъ, ще ли ни се даде сигурно прибѣжище въ манастирътъ, каквото съ пълна увѣреность прѣдполагахме да намѣримъ. Отказътъ ме поразѣ. Нашиятъ идеалъ бѣше

тоя манастиръ, но на сила биваше ли и, главно, можехме ли да се патрапимъ? Хаджи Денковитѣ овци слѣзли и ние не можахме като овчари да се промѣкнемъ и избавимъ; манастирътъ пакъ може би резонно (можеше ли да има за насъ тогава оправдание какъвто и да бѣде резонъ?) ни отказа гостоприемство — какво да се прави? Прѣдстоеше ни, споредъ думитѣ на строгиятъ и неумолимъ економъ, да се криемъ изъ Рилскитѣ планини за нѣкое врѣме, че послѣ ще се дири нѣкое сръдство. Колкото такава една несръдѣленостъ и да бѣше убийственна зарадъ насъ, трѣбваше да се покорѣмъ и подчинѣмъ на распорежданията и заповѣдитѣ на економътъ, който въ тоя случай, безъ съмнѣние, дѣйствуваще тѣй по заповѣдъ на егуменътъ, макаръ и да ми се каза, че го нѣмало било. Слѣдъ туй економътъ ми даде хлѣбъ и цървули въ една торба и ме изведе изъ гората, като ми каза да отидемъ на мѣстността Караюмерица.

Тръгнѣхъ азъ да търсѣмъ другаритѣ си, но съ съкрушено сърдце. Незнаехъ какъ да почнѣмъ и да имъ расправимъ за несполуката и невъзможността да ни приемѣтъ въ манастирътъ. Пенчо ужасно се разсърди, но бѣше мяно и тѣжко на всички ни. Ходихме по горѣ и балкани, търпѣхме всички лишения, като се надѣвахме, че тукъ ще има край на тия наши страдания; но какво разочарование! При все туй, колкото непонатенъ и да ни се виждаше тоя манастирски отказъ, ние се нахранихме добръ и тръгнѣхме да отидемъ на Караюмерица, както ни бѣше порѣчалъ економътъ. Тамъ бѣхъ манастирскитѣ говеда, гдѣто отъ манастирътъ ни пращахъ ядение три — четири дена. Сетнѣ, по заповѣдъ отъ манастирътъ, прѣмѣстихме се на мѣстността Кьорица, гдѣто се намираха манастирскитѣ овци и гдѣто прѣстояхме три дена. Това мѣстение ни се диктуваше, защото каймакаминътъ отивалъ да разгледва всички мѣстности изъ Рила, та да не се намѣримъ тамъ, гдѣто щѣше да дойде каймакаминътъ. Съ други думи манастирътъ ни пазѣше, грижѣше се за нашата безбѣдностъ, а ние тогава, безъ да прѣцѣнимъ добръ лошитѣ условия, въ които можеше да туримъ манастирътъ съ нашето намѣрвание тамъ, сърдѣхме се неоснователно на манастирското началство и го считахме за страховито и не патриотично. Но да се сѣрдимъ имаме малко поне право. Каймакаминътъ прѣстоялъ нѣколко дена въ манастирътъ,

лъ, пилъ и, разумѣва се, нищо не платилъ. Слѣдъ тридневното квартируване на Къорица, съобщиха ни отъ манастирътъ, че трѣбва да си вървимъ вече, кждѣто ни очи виджтъ. То бѣше за насъ втори ударъ. Сега чакъ разбрахме, че ако манастирскиятъ хора по-рано сж се грижили за насъ и сж ни крили, то било повече зарадъ тѣ да не се компрометиратъ. Самъ економътъ дойде при насъ и ни събщи, че манастирскиятъ калугерски съвѣтъ се билъ събиралъ, разисквалъ билъ за насъ и рѣшилъ, че неможно да бждемъ приети въ манастирътъ, за да чакаме и намѣримъ способъ да се промъкнемъ, а трѣвало да се чистимъ по скоро отъ тамъ. Може читателятъ да си прѣдстави нашето негодувание и нашето лошо положение въ тия неблагоприятни обстоятелства!

— Ами, какво да правимъ сега, попита Пенчо?

-- Каквото до сега сте правили, — отговори економътъ.

Но слѣдъ едно минутно мълчание, економътъ счете за нужно да ни посвѣтва, че било най-добро да диримъ Св. Горскиятъ стада въ Разложко, та съ тѣхъ да се промъкнемъ. И дѣйствително съ тоя съвѣтъ той ни извади отъ недоумѣнието, въ което бѣхме паднали. Но и друго *асяж* не ни оставяше. Понеже виждахме, че скоро ще имаме нужда отъ пари, защото като прѣхвърлимъ Разложко, нагазваме въ мѣста, гдѣто нѣма потери, та ще можемъ съ пари да минемъ по-добрѣ и по-лесно, молихме да ни дадѣтъ нѣкоя и друга пара; но калугерскиятъ братя не намѣрихъ за добрѣ да ни дадѣтъ нито по петъ гроша. По тая причина, натирени по такъвъ начинъ, ние сѣ рѣшихме и на ясенъ денъ тръгвахме за Разложко, като се опростихме съ економътъ, но и като не забравихме да кажемъ по нѣколко острички и кисели думици за смѣтка на егуменътъ и неговото калугерско братство.

И така, тоя нѣтъ Рила отказа да ни приеме и ни помогне, както имавме нужда, защото, види си, нѣмаше тамъ постникътъ дѣдо Дапанилъ. Боже, колко струва единъ добръ човекъ!

По пътя за Св. Гора.

Търсимъ овчарска служба. — Прѣоблеченъ въ Мехомия за хлѣбъ. — Парливитѣ чушки. — При Св. Горскитѣ калугеръ и неговата доброта. — Въ Мелнишкия манастиръ. — На Вилушицкия манастиръ и отецъ Никола. — Въ Дойранъ за риба. — Нужда отъ пари. — Срѣщата съ братъ ми Танчо. — Въ метохъ за хлѣбъ. — На границата Св. Горска.

Едва на вториятъ денъ, слѣдъ като оставихме мѣстността Къорица и се опростихме съ намѣрението да се спасяваме въ Рила, стигнахме въ околността на Мехомия. Тия мѣста, както знае вече читателтъ, ми бѣха добри известни, та пътуването ни отъ къмъ тая страна никакъ не се затрудняваше. Прѣхвърляхме и прѣминавахме съвършено познати върхове и ужасно дълбоки долини. Още горѣ, въ висинитѣ надъ Мехомия, съгледахме мандри и понеже имахме нужда отъ хлѣбъ и въобще отъ срѣща съ „обикновенъ“ човекъ, за да научимъ каквото се знае за потери и комити, рѣшихме да отиде единъ отъ насъ на тия мандри. Понеже като се прѣобличахъ, азъ ставахъ неузнаваемъ — толкозъ ме взимаха селскитѣ дрѣхы и толкозъ умѣхъ да имитирамъ и по говоръ, и по движение, и по всичко настоящиятъ овчаринъ — прѣоблѣкохъ се и се прѣдставихъ прѣдъ единъ овчаринъ. Казахъ на послѣдниятъ, че и азъ съмъ отъ неговиятъ еснафъ, т. е. че съмъ овчаринъ, че имамъ и двама другари, които сж съ овцетѣ въ Рилската планина и че искаме да се цѣнимъ като овчари въ стадата на Св. Горскитѣ овци. Овчарътъ се твърдѣ зарадва, защото имали нужда отъ овчари и ми каза да съмъ отишълъ при кехаята, който се билъ намиралъ въ селото Обидимъ. Безъ повече приказки азъ се върнахъ при другаритѣ и понеже имахме нужда отъ хлѣбъ, тръгнахме за въ Мехомия.

Въ Мехомия азъ самъ влѣзохъ прѣблеченъ, купихъ хлѣбъ достатъчно и върнѣхъ се назадъ безъ да ми се случи нищо. Прѣзъ денѣтъ прѣстояхме вънъ отъ градѣтъ и чакъ вечерѣта трѣгнахме за селото Обидимъ, като минѣхме между Мехомия и Банско и се качихме на Пиринъ Планина, къмъ Кресненскитѣ върхове. Тамъ оставихъ другаритѣ си, а азъ трѣгнахъ да търсѣмъ кехаята въ с. Обидимъ. Дохождаше ни на умъ по едно врѣме, да не търсимъ никакви овце, а да вървимъ сами чакъ до Св. Гора, но мъчнотия прѣдвиждахме въ прѣминаването на р. Струма, защото не можеше да се прѣгази и слѣдователно нѣмаше да може да я минемъ, ако мостоветѣ се пазѣтъ отъ стража. А това послѣдното бѣше вѣрно, защото на много мѣста ние позапитахме отъ далечъ за това и всѣкога ни се отговоряше неблагоприятно. Пакъ и не трѣбваше да питаме, защото поставянieto стража по такива мостове се диктуваше отъ самото размирно положение, а турското правителство, отъ страхъ да не се распространи тази размирность по цѣло българско, сигурно е взимало нуждитѣ прѣдпазвателни мѣрки. По тая причина ние рѣшихме да търсимъ кехаята и за форма да се цѣнимъ като овчари, за да минемъ Струма, че отъ тамъ нататѣкъ ще гледаме и ще правиме.

Едва прѣди пладнѣ стигнахъ въ Обидимъ. Лесно намѣрихъ кехаята, но той не бѣше самъ, защото стрижеха овцетѣ. Казахъ му защо съмъ дошълъ, и той се зарадва, защото ималъ нужда отъ двама трима още овчари, но ми каза, че трѣбвало да отидѣ за това при Св.-Горскитѣ калугерѣ. Тоя калугеръ прибиралъ вълната, распоредѣлъ съ млѣкото и сиренето и въобще ималъ мандатъ да се грижи съ паричната и домакинска часть на тия Св.-Горски стада. Въ сѣщото врѣме сѣщиятъ тоя калугеръ билъ и егуменъ на Мелнишкиятъ манастиръ. Навикналъ отъ практика да виждамъ подъ черното расо добра душа, азъ се зарадвахъ и рѣшихъ да му се откриѣ, ако ми се види добръ чловѣкъ, какъвто ми се цѣше да бѣде. Кехаята, отъ радостъ, не ме пусти, а ме задържа да ямъ първо заедно съ него и другитѣ хора, що стрижеха овцетѣ. Сѣднѣхме да ядемъ, сложиха хлѣбъ, а слѣдъ туй и традиционнитѣ чушки, но тѣ бѣха едни люти чушки, като огънъ и азъ неможахъ да ги ямъ. Разбира се, прѣструвахъ се, че не обичамъ чушкитѣ, а другитѣ сътрапезници гълтаха ги немилостиво и ме закачаха, че ямъ само хлѣбъ, когато има чушки.

— Може ли българинъ и особено овчаринъ да не яде чушки, казваха ми тѣ, тоя приятенъ на джхъ и благодатенъ по своето изобилие зеленчукъ, който задължително трѣбва да се намира въ всѣка българска къща?

Но азъ се необаждахъ и обръщахъ приказката върху другъ нѣкой въпросъ, като запитвахъ за всичко, каквото ми додеше на умъ. Най-сетнѣ обѣдътъ се свърши и на менъ посочиха, къдѣ да отидъ и гдѣ да намѣръмъ калугерътъ.

И той не бѣше самичкъ, но азъ подкачихъ приказка за моятъ овчарлъкъ. Като видѣхъ, че имамъ работа съ добръ човекъ, рѣшихъ да му се обадя.

— Искамъ, отче, да ви кажъ нѣщо безъ свидѣтели.

Калугерътъ нищо не подозираше; той си помислилъ, че работата се отнася до нѣкакви крадени овце, и веднага станъ и се дръпнахме на осамотено мѣсто. Слѣдъ като го заклѣхъ въ името на Христа и Богородица (то е най-силната и най-големата кѣтва за единъ калугеръ), прѣпоръчихъ му се въ дѣйствителната си боя. Отецъ Никола, тѣй се казваше калугерътъ, се оказа сърдеченъ и патриотъ човекъ. Като ме распита за всичко станъло съ четитѣ, което, очевидно, много го интересуваше, каза ми да не се боимъ и че той взима върху си грижата да ни прѣкара безопасно по направление къмъ Св. Гора.

— Оставете се на душата ми, повтаряше добриятъ калугеръ, и вѣрвайте въ думитѣ ми и общанието, което ви давамъ.

Той веднага се постави въ нашето положение, и понеже ни съчувствуваше, твърдѣ добръ разбра каква голѣма нужда имаме отъ помощъ въ това ни положение и отъ добра и насърчителна дума. Слѣдъ туй останяхме съгласни, да кажемъ на кехаята, че съмъ се цѣнилъ заедно съ другаритѣ си, но не за Св.-Горскитѣ овце въ Разложко, които се намираха подъ надзорѣтъ на кехаята, що намѣрихъ въ селото, а за овцитѣ въ Мелнишко. Слѣдъ туй пакъ се повърнахме на въпросътъ за четитѣ. Азъ, естествено, оплаквахъ участието на тая чета, като съжالياвахъ за убититѣ.

— Нищо, каза калугерътъ, не трѣбва да се скърби; дошло му е врѣмето да стане българско, щомъ има такива хора, които жертвуватъ животътъ си за народътъ.

Въ това врѣме прѣзъ прозорецѣтъ съгледа, че минаваше една жена и като се обърнѣ къмъ менъ, каза ми:

— Виждашъ ли тая жена? Тя има 7 дѣца. Убили сто души — ще се родѣтъ хилядо.

Кехаята се понамръщи даже, за дѣто новоцѣненитѣ овчари не оставили при него, когато ималъ толкозъ голѣма нужда отъ такива. Тутакси слѣдъ това калугерѣтъ повика едно момче, каза му да ни придружава до Мелнишкия манастиръ, който, до колкото си спомнявамъ, се казва Св. Врачъ. На момчето той даде и едно писмо и когато му казахме, че е по добръ да не става това съ писание, за да не попадне писмото въ рѣцѣтъ на властѣта, той нетърпѣливо отговори:

— Нѣма нищо; и да хванѣтъ момчето съ писмото, ще пострадамъ азъ, единъ калугеръ, безъ никого, но който тоже е длъженъ да помогне на работниците за народѣтъ.

До вечерѣта пътувахме по Пиринъ-Планина, спяхме нѣколко часа и чакъ на вториятъ день вечерѣта можахме да втасаме до манастирѣтъ. Момчето, което ни придружаваше, но което сѣдѣше работата, ни прѣпорѣча на единъ калугеръ въ манастирѣтъ, грѣкъ, намѣстникъ на егуменѣтъ (нашиятъ калугеръ) и му даде писмото. Грѣкътъ ни посрѣщна твърдѣ добръ и ни гости още по-добръ; той не знаеше български, но и азъ не се обадохъ, че знамъ грѣцки, така щото никой отъ насъ не говори съ него. Ние отбѣгвахме отъ него, но и той странѣше отъ насъ и ни оставише сами на свобода. На другиятъ или на вториятъ день заранѣта, облѣкохме си по едно манастирско кебе (Пенчо си имаше кебе), взехме пушкитѣ си и се качихме на катѣре. Грѣкътъ калугеръ даде едно писмо на единъ слуга, който, заедно съ още двама-трима слуги, трѣгна да ни придружи до манастирѣтъ въ Вилушица, Струмишко, и ни испрати до манастирската врата, като повтаряше на грѣцки: Добръ часъ, добръ часъ! Катѣретѣ ни бѣха товарени съ сиренье и други прѣдмети, види се за прикриване нашето прѣминаване. Слугитѣ не подозираха нищо и ние единъ други си говорихме за разни дръболии, като радосно си намигахме, за дѣто ходимъ негонени вече.

Струма прѣминяхме не далечъ отъ Мелникъ и се упѣтихме къмъ Вилушицкия манастиръ, гдѣто калугерѣтъ, егуменъ на манастирѣтъ, ни прие така любезно, както и отецъ Никола. Егу-

менътъ бѣше отъ Орѣховица, Търновско. Яденіе, пиеніе — като на свадба. Той гълташе нашитѣ раскази за биткитѣ на нашата двойна чета и ни прѣгрѣщаше отъ радостъ, че сме се избавили живи и здрави. Искаше даже да ходи въ градътъ и да ни искара паспорти, та така да трѣгнемъ като търговци, но ние перачихме, защото щомъ вземемъ паспорти, трѣбваше, естествено, да оставимъ пушкитѣ си, а това ни се виждаше невъзможно. Ние, гоненитѣ, останемъ ли безъ оружіе, мислѣхме си, че ще пропаднемъ и не ще можемъ да се избавимъ, за туй се отказахме отъ паспортитѣ. Любезниятъ тол егуменъ не ни пускаше даже да си ходимъ, а все ни държеше „да си отпочинемъ“. Забравихъ името му, по той ни държа цѣла седмица и ни гощава въ изобилие. Слѣдъ като взехме отъ него всички прѣдмети, отъ каквито имаме нужда, той ни испроводи твърдѣ приятелски, като не забрави да ни даде нѣкои и други наставления и упѣтвания, нуждни намъ, за да стигнемъ благополучно въ Св. Гора, и като ни обясни, че отъ тукъ нататкъ нѣма отъ що да се страхуваме.

Като оставихме манастирътъ, ние трѣгнѣхме за Дойранъ. По пътътъ прѣдпазвахме се, но не толкова много, както до тукъ: криехме се по царевитѣ и спѣхме по полянкитѣ, разбира се, прѣдрѣпени. Въобще бѣхме по-свободни, защото бѣхме уведомені отъ послѣдниятъ егуменъ, че отъ Струма нататкъ нѣмаше вече никаква потеря, понеже, очевидно, турското правителство не се боеше или нѣмаше причини да се бои. При пътуваніето пазѣхме хайдуткото правило: нощно врѣме да пѣтуваме, а денемъ да спимъ и да се криемъ по нивитѣ или гжсталацитѣ. На много мѣста българи ни виждаха и ни поздравляваха, безъ да подозрѣтъ нѣщо или да се съмняватъ. Пакъ и ние, като видѣхме, че сигурността тукъ е по-голѣма, не си правехме трудъ да бѣгаме, а се прѣструвахме, че дѣйствително спимъ и че сме нѣкои шопе, овчаре, за работа дошли татѣва. На много мѣста вървѣхме по джадето, заедно съ други пѣтници, а на вториятъ день правѣхме компания съ единъ керванъ камили и прѣкарахме доста весело даже. По онова врѣме въ тѣхъ страни съ камили се прѣнасяше стоката и се правѣше търговия; сега какъ е — незнамъ. Както и да било, слѣдъ два или три дена пристигнѣхме благополучно къмъ Дойранъ и веднага

азъ слѣзохъ въ градътъ да купя хлѣбъ и риба, за която толкозъ много говорихъ на другаритѣ си. До езерото тъкмо има дюкани, гдѣто продаватъ риба. Влѣзохъ въ единъ дюкянтъ, поржчахъ да ми уловятъ прѣсна риба и поискахъ да я опечятъ на шишъ, както обикновено тамъ я пекатъ. Уловиха ми бѣловица и нѣколко шиша донесохъ на другаритѣ си. Никакво приключение, никаква неприятностъ. И кой можеше вече да подозира!

Тутакси тръгнахме. Слѣдъ два дена пътувание ние мигнахме къмъ Кукушъ и стигнахме до селото Айджиларе, което е нѣколко часа по-долу отъ Кукушъ, тъкмо на р. Галика. Тамъ бѣхме принудени да се спрѣмъ, защото нашето попътъшно пътувание се затрудняваше отъ едно твърдѣ важно обстоятелство, а именно нѣмахме пари. Понеже бѣхме доста свободни, пътувахме по пътищата и близо до градоветѣ, та храна трѣбваше да си доставяме съ пари, а пакъ пари, както се знае, нѣмахме, защото не бѣхме излѣзли на търговия и печалби. Като нѣмахме какъ да си набавимъ пари другоаче, рѣшихме да се върнемъ малко назадъ, въ селото Ахчаклеси, къдѣто живѣеше единъ мой братовчедъ по майка, когото да задължжъ, да отиде въ Горни-Тодоракъ и да каже на брата ми Танчо, да ме намѣри на Алтж-бунаръ, близо до селото Махала, доста далечъ отъ Солунъ, въ Халкидония. И го направихме. Подиръ туй едва слѣдъ три-четири дена втасахме на Алтж-бунаръ, като миняхме близо до Солунъ и спяхме въ еврейскитѣ гробища. Въ Солунъ неможахме да влѣзнемъ, защото тогава цѣлитъ градъ бѣше заобиколенъ съ кале и неможеше човекъ безъ тескере (паспортъ) нито да влѣзне, нито да излѣзне. Пакъ и нѣмахме нужда отъ Солунъ. Запомнихме добръ само еврейскитѣ гробища и то за това, защото ожеднихме ужасно, негърпимо, и при цѣло море, бѣхме принудени да умираме за вода.

На Алтж-бунаръ вадѣхме вода, когато братъ ми Танчо пристигна. Отъ начало азъ неможахъ да го позная, ниго пакъ той менъ, но като се заприказвахме, познахме се. Той бѣше съ конъ и като е каралъ твърдѣ силно, едва е можалъ за два дена да дойде отъ Горни-Тодоракъ до тукъ. Сетнѣ, сѣднахме на едно мѣсто и азъ му разправихъ за всичко, което до тоя часъ ми бѣше прѣминяло прѣзъ главата. А той слушаше и се чудеше на разказитѣ ми. И при всичко туй, не-

забрави да ми каже, че мойта майка постоянно е плакала за менъ, расправи ми и за други домашни работи, които, разумѣва се, неможаха да ме трогнатъ въ това положение, въ което се намирахъ. Танчо ни даде хлѣбъ и друго нѣщо за яденіе и ни снабди съ пари, 200—300 гроша, толкова е ималъ и той. Слѣдъ туй простихме се братски и тръгнахме вече за Св. Гора. Отъ Варошъ миняхме прѣзъ гори и планини, стигнахме наблизу до Леригово и на вториятъ день вечеръта стигнахме тъкмо на границата, която дѣли Св. Гора отъ другата османска държава. Тамъ има турска стража и единъ манастирски метохъ. Оставихъ другаритѣ си на една страна и като си пооправихъ туалета, отидохъ въ метохътъ за малко хлѣбъ. Азъ поискахъ хлѣбъ, а калугерътъ, безъ да отговори на моето исканіе, захванъ да ме распитва като сѣдебенъ слѣдователъ да бѣше.

— Отъ гдѣ идешъ бе, момче?

— Отъ Иверскитѣ овце.

Слѣдъ туй даде ми хлѣбъ и една чаша вино. Хлѣбътъ бѣше цѣла една пита — тѣй го правятъ тамъ. Азъ хапнахъ единъ-два залька и шопнахъ хлѣбътъ въ торбата, съ цѣль да го занесъ на другаритѣ си, и пакъ казахъ прѣсторено:

— Молжъ те, отче, дай ми повече хлѣбъ, азъ съмъ селянинъ чловѣкъ.

Ихъ, каза той, ти много хлѣбъ ядешъ — и ми даде още една пита.

На метохътъ за яденіе не се плаща нищо. Обаче стражари арнаути не закъснѣха да ме заобиколятъ. Единъ отъ тѣхъ, безъ да ме гледа, ме запита:

— Отъ гдѣ идешъ бе, шопе?

Калугерътъ прибърза и вмѣсто менъ му отговори:

— Той е отъ Иверскитѣ овчаре.

Азъ не казахъ нищо, а продължавахъ да ямъ и подсмърчамъ по шопски. Стражаретѣ, задоволни отъ отговорътъ на калугерътъ, излѣзоха изъ метохътъ и се невидѣха. Тутаки слѣдъ тѣхъ излѣзохъ и азъ и тръгнахъ къмъ морето, за да виджъ прѣзъ дѣ и по какъвъ начинъ ще може да влѣзнемъ въ Св. Гора незабѣлѣзани отъ стражата. Безъ паспортъ това не бѣше възможно, а това знаехъ азъ отъ по-рано. Щомъ дойдохъ до морето, ето единъ стражаринъ.

— Кждѣ ходишъ бе?

— Отивамъ на морето, аго, да се поизмий.

Понеже турчинътъ не ми каза нищо повече, азъ се успокоихъ и чакахъ съ нетърпѣние да падне мракъ. Слѣдъ туй припахъ при другаритѣ си и тримата тръгнахме край брѣгътъ, подъ сѣнката на дърветата, прѣминахме границата незабѣлѣзано и минахме въ прѣдѣлитѣ на Св. Гора. Нощта бѣше ясна, мѣсецътъ разляваше своята свѣтлина, но не можеше да пробие дебѣлата закриля на дърветата, та ние оставихме не свободната частъ отъ държавата на Султанътъ и влѣзохме въ друга, пакъ на сѣщиятъ владѣтель, но по-свободна, гдѣто турскиятъ бабайлъжъ не струва ни единъ калпавъ грошъ и гдѣто никакви безобразия и золуме не може да върши който и да бѣде зълъ и дивъ ага, бей или паша.

Въ Св. Гора.

Единъ спокоенъ сънъ. — Калугерътъ биволаръ. — Въ манастирътъ Зогравски и случката съ топузлиятъ калугеръ. — Исповѣдникътъ Климентия отъ Прилѣпъ и грижитъ му да ни спаси. — Обличанието ми въ калугерски дрѣхи и почърняването и на двамата ми другари. — Непоносимото често ходение въ черква и случката съ калугерътъ събуждачъ. — Планъ за трѣгване.

Вървѣхме все край брѣгътъ. Морето бѣше тогава твърдѣ неспокойно и въ нощната тая тишина издаваше ужасенъ шумъ, нѣщо като глухъ, подземенъ ревъ, като плѣскаше ядовито водитъ си отъ брѣгътъ. Това плѣскание образуваше едра роса, която отскачаше отъ брѣгътъ и една частъ падаше върху насъ, та ни напомняваше за величието и могуществото на водниятъ царъ. Тоя морски ревъ се повтаряше и се разнасяше по цѣлата околностъ, гдѣто, очевидно, царуваше пълна тишина, гдѣто хорската скърбъ и тъга сж въ по-малтъ процентъ. Всичко на около бѣше тихо. Само азъ расправяхъ на другаритъ си за независимостта на Св. Горската мѣстностъ, за това, че тамъ не може да влѣзне турска полиция или войска, че тамъ стои само единъ турски сановникъ, който издава само паспорти и че полицията принадлежи на манастиритъ Св.-Горски. Доказвахъ имъ съ една дума, че ние сме вече на едно свободно и безопасно мѣсто. Освободени по таквъ начинъ окончателно отъ страхътъ, прибрахме се доста навжтрѣ въ горитъ и лѣгнахме да спимъ единъ спокоенъ сънъ слѣдъ толкозъ неспокойствия, слѣдъ толкозъ страдания и неволи.

На другиятъ денъ слѣдъ пладнѣ потеглихме, за да отидемъ въ нѣкой манастиръ. На едно мѣсто съгледахме единъ

воловарь калугерь и азъ, безъ да му мисля повече, прѣдс-
тавихъ му се безцѣлно.

— Отъ гдѣ си, бе момче, попита ме той, щомъ ме съгледа.

— Отъ Студена, Дубнишко, отговорихъ азъ.

— Че и азъ съмъ отъ Студена; чий си синъ?

Сега я оплѣскахме, казахъ си азъ, и веднага скроихъ
друга лъжа.

— Азъ те познахъ, че си отъ Студена, рѣкохъ му, та
за туй ти казахъ, че съмъ отъ тамъ. Въ сѣщностъ отъ Дуб-
ница съмъ. Овчаръ съмъ, отъ Иверскитѣ овчаре.

— Тѣй ли? Ами кѣдѣ отивашъ сега?

— На Зографскитѣ манастиръ, отговорихъ азъ и му
казахъ Сбогомъ.

Калугерьтъ си бѣше единъ простъ, Божии човѣкъ, та
нищо и не можеше да подозрѣ. Сетѣхъ той захванъ да вика
подирѣ ми и да ми говори, че манастирътъ Зографъ билъ
много далечъ, като ме увѣщаваше, че не било злѣ, да ос-
танъ да спя при него. Но азъ му отказвахъ и продължавахъ
да се отдалечавамъ. Слѣдъ туй стигнахъ другаритѣ си, уси-
лихме вѣрвѣжътъ и що токо се мръкваше стигнахме при
манастирътъ. Бѣше, помнижъ добрѣ, 17 Септемврий 1868 год.
Оставихъ другаритѣ си въ гората гладни и азъ веднага прип-
няхъ за въ манастирътъ. Единъ калугерь, съ топузъ въ рж-
ката, затворише грамаднитѣ и яки врата. Едната половина
имаше една малка вратичка, и до като калугерьтъ затва-
ряше голѣмитѣ, азъ се промъкнахъ прѣзъ малката. Спорѣдъ
приетиятъ порядъкъ и правила само до единъ извѣстенъ часъ
вечерта може да се влиза въ манастирътъ и щомъ mine
тоя часъ, никой не може да влѣзне и вратата се затварятъ.
За туй калугерьтъ захванъ да вика подирѣ ми стой, кой си,
що искашъ и пр., но азъ имахъ ли смѣтка да стоимъ до вра-
тата, за да бѣдъ по-лесно истиканъ навънъ? Наопаки, като
знаѣхъ порядкътъ, усилихъ крачкитѣ, навлѣзохъ навжтрѣ и
припахъхъ къмъ оная страна, гдѣто бѣха пасѣдали калугери
да ядѣтъ. Гладенъ ужасно, казахъ добръ вечеръ и неканенъ
сѣднѣхъ на софрата. Никой не посмѣѣ вече да ме дигне отъ
софрата и да ме лиши отъ парче хлѣбъ. Прислужници ка-
лугери ми донесоха една чиния и азъ захванъхъ да гълтамъ
отчаянно. Другитѣ сътрапезници се любуваха на моятъ апе-
титъ и любезно ми прѣдлагаха повече хлѣбъ и повече госба.

Обаче калугерътъ съ топузътъ (топузътъ, струва ми се, бѣше знакъ на кападжийската властъ), щомъ затвори вратата, припнѣ при економътъ да извинява себе си и да се оплаква отъ менъ, като казваше, че той, калугерътъ топузлия, не билъ виновенъ, че азъ, шо гътъ, съмъ влѣзълъ на сила прѣзъ малката вратичка и пр. и пр. Економътъ, който се виждаше да е доста разбранъ калугеръ, тихо каза на топузлиятъ, че пайсетеѣ не съмъ билъ лошъ човекъ, че не могло да ми се откаже покротъ и прибѣжище, че не може да ми се не даде единъ залъкъ хлѣбъ и че, слѣдсвателно, можалъ съмъ да останъ въ манастирътъ да прѣнощувамъ. Азъ се успокоихъ. Сетнѣ взеха да ме распитватъ и азъ лѣжехъ ги, че съмъ билъ отъ Дубнишко и че съмъ отъ Иверскитѣ овчаре. Никой нищо не подозираше, пакъ и не можеше да подозира, та ядохъ спокойно. Другаритѣ ми обаче оставахъ въ гората гладни и ме чакаха като мессия; тѣ сж или нѣкакви овозия и тѣй сж прѣкарвали нощта, понеже азъ не можахъ да отидѣ при тѣхъ и да имъ занеса хлѣбъ, защото нѣмаше какъ. Щомъ се нахранихъ, економътъ ме извика и ми показа мѣстото, гдѣто щѣхъ да снѣ. По нѣтътъ ми дойде идея, да попитамъ економътъ за мирскитѣ духовникъ, за да се исповѣдамъ. Исповѣдникътъ, казвахъ си азъ, не ще да е младъ човекъ и като старъ, не ще може да ме прѣдаде и да откаже на молбата ми. Економътъ ме заведе въ една килия и ми каза: тукъ ще спнѣ; утрѣ ще те заведѣ при исповѣдникътъ и се отдалечи.

Азъ останѣхъ самичкъ и подслонепъ, като хората. Триехъ си рѣцѣтъ отъ радостъ, но и единъ страхъ ми дохаждаше за това, да не би и тукъ да ни кажѣтъ по нѣкои причини, че не можѣтъ да ни помогнѣтъ и се постараятъ за нашето спасение. Пакъ може и да ни кажѣтъ; но не, казвахъ си самъ на себе си, защото тукъ нѣма ония спѣнки, които накараха Рилскитѣ братия да откажѣтъ да ни приемѣтъ. Не, тукъ е нашето спасение. Ама какъ и кому ще се обади, ще ли бѣдѣ добръ разбранъ, какъ ще ни испратѣтъ, съ кого, нѣма ли да ни се случи нѣкоя неприятностъ или нещастие? Милионъ въпроси си задавахъ самъ на себе си и все си отговаряхъ въ благоприятна смисълъ. Моитѣ отговори бѣха такива, както на менъ се искаше да бѣде. Отъ тукъ азъ очаквахъ само добрини. Пакъ най-послѣ ние бѣхме рѣ-

шенн макаръ да ни турнѣтъ на нѣкаква работа, за да искаме съ трудъ прѣхраната си, но само да ни приемѣтъ. Мислѣхъ на заранѣта да видѣмъ първо егуменѣтъ, и се приготвлявахъ какво да му говорѣмъ и какъ да почнемъ, но пакъ намирахъ, че ще бѣде по-добрѣ да се видѣмъ първо съ другъ нѣкой калугеръ, който ще ме проумѣе и ще ни вземе подъ своя защита, ще се смили надъ насъ и ще ни послужи. И пакъ се спирахъ върху исповѣдникѣтъ, защото при него най-лесно може да се отиде. Съ такъва мисли и размишления азъ съмъ заспалъ върху единъ миндеръ, отгорѣ на който имаше послана една черга. На другиятъ денъ економѣтъ ми показа килията на исповѣдникѣтъ, когото не намѣрихъ, защото още не бѣше излѣзълъ отъ черковата. Сѣднѣхъ при вратата да го чакамъ. Но църквата пуснѣ скоро и исповѣдникѣтъ дойде безъ да чакамъ много. Цалунѣхъ му ръка, направихъ единъ поклонъ до земята и му казахъ:

— Искамъ да се исповѣдамъ, отче.

— Отъ кѣдѣ си ти, ме попита любезно и съ тихъ гласъ исповѣдникѣтъ, който имаше едни благи и приятни обращения.

— Отъ Дубвишко, излѣгахъ азъ.

— Овчаринъ ли си?

— Да, отъ Иверскитѣ.

— Ами тамъ защо не си се исповѣдалъ, та си дошълъ чакъ тукъ.

— Тамъ сѣмъ грѣци, отче, отговорихъ, а пъкъ азъ искамъ при бѣлгаринъ да се исповѣдамъ.

— О, добрѣ, добрѣ, похвална е постѣпката ти, чадо, нѣкакъ самодоволно и гордо, отговори старецѣтъ и надѣмъ патрахиля.

— Е, какви грѣхове си направилъ?

— Че азъ не знамъ, отче; питайте ме и азъ ще ви отговарямъ — и глѣдамъ исповѣдникѣтъ съ особено внимание, като че искамъ ла вникнѣ въ душата му.

По вѣнчашността той ми вдѣхваше голѣмо довѣрие и ми се виждаше особено добрѣ и умѣнъ человекъ. Истинѣ въпроси, що ми задаваше, още по-ясниятъ му погледъ, приятното му внушително изражение на лицето, твърдѣ свободнитѣ му маниери — по всичко азъ се прѣдрасположихъ къмъ него и рѣшихъ нему да се открѣмъ още сега. Исповѣдни-

кѣтъ се казваше отецъ Климентъ, родомъ отъ Прилѣпъ, съотечественникъ на другарѣтъ ми Никола Ивановъ.

— Блажилъ ли си въ постни дни?

— Да.

— Причещавалъ ли си се скоро?

— Да, прѣди една година нѣщо.

— Кѣдѣ?

— Въ Бѣлградъ.

Отецъ Климентъ се позамисли малко.

— Ами ти какво си дирилъ въ Бѣлградъ?

Нѣмаше вече какво да чакамъ. Това запитване бѣше тъкмо на мѣсто, за да подкажъ своята истинска исповѣдь: да кажъ какво съмъ дѣйствително направилъ, да попрося помощъ и спасение за тримата поборници. Веднага дръпнахъ се единъ раскрачъ на страна, отправихъ погледѣтъ си право въ очитѣ на исповѣдникѣтъ и съ единъ умилителенъ и тихъ гласъ подкачихъ да расправамъ одисеята на тримата.

— Заклевамъ те въ името на Исуса Христа и Св. Богородица, казахъ азъ, и те моля за помощъ. Азъ ще ти расправамъ всичко. Помогни на трима нещастни, попе въ името на човѣщината. Оставяме се на твоята душа и отъ тебъ ще чакамъ или животъ или смъртъ. Отъ днесъ на татъкъ нѣма гдѣ да ходимъ вече. Слуги ни направѣте, дърваре или овчаре ни опрѣдѣлѣте, но отъ тукъ не дѣйте ни гони прѣзъ тая зима, че послѣ. . . .

Исповѣдникѣтъ на първо врѣме се смути, като ме видѣ, че азъ, по вънкашность овчаринъ, шопъ, се дръпнахъ на страва и отчаянно се молихъ за помощъ, която още не опрѣдѣляхъ, защото не можеше да се опрѣдѣли, прѣди да се раскаже цѣлата история на нашитѣ приключения. Но щомъ той чу да расправамъ за четата на Караджата и Х. Димитръ, отецъ Климентъ отвори очи и съ напрѣгнато внимание взе да слуша. Сетнѣ сие си патрахилѣтъ и тихичко ми каза:

— Ти нѣмашъ нужда отъ исповѣдь. Послѣ климнѣ ми съ глава и допълни: — Сѣдни тукъ при менъ и продължавай.

Расказахъ му всичко. Безъ да се бави повече, исповѣдникѣтъ излѣзънъ, като ме остави въ килията си. Той отиде да обади на егуменѣтъ и въобще да се съвѣтва какъ може

да помогнатъ и на трима ни. Отъ размѣненитѣ ни съ о. Климентъ думи, азъ се убѣдихъ, че имамъ работа съ единъ опитенъ въ житейскитѣ работи човекъ, съ единъ разбранъ и уменъ калугеръ, който не можеше да не бѣде патриотъ, като българинъ, и да не се интересува съ българскитѣ работи. Азъ видѣхъ, че тоя калугеръ знаеше много повече отъ всѣкиго друго за нашитѣ и други работи, понеже въ Св. Гора, която въ много отношения е една областъ привилегирована, сѣ се получвали свободно всички повинни, които можеха да интересуватъ обитателитѣ ѝ. Скоро о. Климентъ се върнѣ назадъ и ми събщи, че едва слѣдъ пладнѣ ще може да се рѣши какво ще става тукъ съ насъ. Едноврѣменно съ това той самъ ми даде хлѣбъ и друга нѣкаква госба, за да занесѣ на другаритѣ си, като ми каза, да сѣмъ свободенъ, защото ще ни се помогне и каквото рѣшение и да се вземе, все ще бѣде въ наша полза.

— Какъ е бе, бай Христо, попита ме Пенчо, когато му занесохъ хлѣбътъ? Ще ни огрѣе ли нѣщо отъ тия кешиши, или и тѣ като Рилскитѣ ще постѣпѣтъ съ насъ?

Расправихъ и на другаритѣ си за всичко, щото сѣмъ извършилъ съ исповѣдниктѣ и прибѣрзахъ да се върнѣ въ манастирътъ, за да узнаѣ рѣшението. Климентъ ме по-срѣщѣ още отъ вратата и ми събщи радостната новина, че се приемаме въ манастирътъ като прислужници и че за това трѣбѣва нѣкакъ тайно да се прѣобразимъ отъ миряне и бунтовници въ смиренни калугери. Сетнѣ скроихме какъ да влѣзнемъ въ манастирътъ. Прѣди всичко въ килията на исповѣдниктѣ азъ се облѣкохъ въ калугерски дрѣхи, и като нарахъ други два ката калугерски дрѣхи за двамата ми другари, отидохъ и тѣхъ да почернѣ. Като ме видѣ Пенчо въ тоя каяфетъ, щѣше да се пукне отъ смѣхъ; но понеже само по тоя начинъ можехме да бѣдемъ сигурни за животѣтъ си, колкото и да му се виждаше това противно, съгласи се, та и тримата се прѣобразихме. Но какъвъ смѣхъ бѣше, до като се облѣчемъ — не можъ да ви кажъ сега.

— Прилича ли ми, бай Христо, питаше шеговито Пенчо? Нѣма, пущината, огледало да се погледнѣ, какъ ли ми стои туй черно расо?... Нѣма отъ нѣкъдѣ Караджата да ни види, че да ни испише!....

Както и да е, слѣзохме долу, гдѣто ни посрѣщнах о. Климентъ и ни прѣдстави на 12 души калугери, свѣтници и съдници; а ние поклонихме се, направихме всѣкому по единъ метанъ и о. Климентъ ни прѣпоръчи на тѣхъ като манастирски прислужници, които сме се били приготвявали за калугери. Туй бѣше необходимо, за да се прикрие нашата дѣйствителностъ прѣдъ калугерското въ манастирътъ общество, за да си не навлечемъ нѣкоя бела за себе си и нѣкоя бѣда за самиятъ манастиръ. Прѣдставихме се и на егументътъ, който непронеснах случаятъ да ни даде нѣкои и други съвѣти относително нашето ново положение. Слѣдъ това о. Климентъ ни завѣде въ една добра и отстранена килия, гдѣто имаше три кровати, чистичко и удобно наредени и ни остави сами да си отпочинемъ и да се опомнимъ, като не забрави да ни даде нѣкои и други съвѣти.

— Не се обаждайте никому, съ никого не говорѣте върху вашето бивше положение, но въ сѣщото врѣме да не се боите вече за себе си. Тукъ сте вече спасени, а ще се намѣри възможностъ на пролѣтъ, да ви прѣкараме съ пълна сигурностъ влѣтъ отъ прѣдѣлитѣ на турското царство.

Наставихме се въ килията и бѣхме много доволни — първо за сигурността и второ за удобствата и добриятъ приемъ. Пенчо, разбира се, постоянно се шегуваше. Искаше му се да намѣри огледало и да се огледа, но нѣмаше. Не се допускало да има огледало въ манастирътъ, та за туй отивахме на морето, за да се огледаме въ водата. И колко се смѣляхме отъ начало съ тия калугерски дрѣхы, но отъ послѣ навикнахме. Изъ манастирътъ срѣщахме миряне, които ни казваха: благослови отче, а ние отговаряхме: Богъ да те благослови, — както ни бѣше прѣдварително научилъ о. Климентъ. Едно нѣщо само ни се виждаше мъчно, а това бѣше, дѣто ни караха да ходимъ четири пѣти прѣзъ денонощието въ черкова. Първитѣ два дена ходихме редовно, но послѣ рѣшихме, че не бива ххшъ да си разваля спокойствието пощно врѣме и за туй третата нощъ не мръднѣхме отъ леглата си. Но не ни оставиха спокойни: единъ калугеръ изчука на вратата, а ние чухме и не се обадихме. Слѣдъ нѣколко минути той пакъ дойде, прочете нѣкаква молитва и пакъ почука. Ние пакъ мълчимъ, но въ грѣдитѣ ни като масло да ври — толюкозъ се ядосахме всички. Ще ни направѣтъ една услуга,

пакъ изъ носѣтъ ще ни я искарать. Но набожниятъ калугеръ, като е съгледалъ, види се, че пакъ ни нѣма въ църквата и напитѣ тамъ столове стоѣтъ празни, дойде трети пътъ, захванъ да чете и отчаянно да чука. Пенчо неможа да се стърпи, съ хайдушки заканвания станъ, отвори вратата и съ такива думи посрѣщна калугерътъ, щото той бѣдниятъ ни остави и не дойде още веднѣжъ.

На другиятъ денъ ние вече бѣхме дадени подъ съдъ (монастирскиятъ калугерски съдъ) за нарушение правилата монастирски. Егуменътъ, родомъ отъ Дубница, който бѣше разбранъ челоуѣкъ, не даде ходъ на жалбата на нашиятъ събуждачъ, а ни разрѣши да ходимъ само два пъти въ черква: сутринъ и вечеръ. По тоя начинъ се уреди благополучно тоя въпросъ и отъ страхъ да не изгубимъ гостоприемството, посѣщавахме черквата, но твърдѣ малко врѣме стояхме вътрѣ, защото излизахме да нарѣждаме и слагаме за обѣдъ и вечеря, така щото и отъ къмъ тая страна не бѣхме притиснати.

А добриятъ о. Климентъ не ни лишавеше отъ съвѣсти и прѣдупрѣждения за всѣки случай. Той ни станъ другаръ и денемъ, осамотени, ние му расправяхме подробности за нашето патило, а той ни расправяше политически и други новини. Той бѣше настоящи московецъ. Прѣзъ 1852 или 1853 година той билъ свѣщенникъ на руската войска, която се намирала въ Силистра, та послѣ заминалъ като свѣщенникъ въ Севастополъ. Той именно ни каза, че въ Цариградъ имало 12 души отъ четата затворени. Свободното врѣме прѣкарвахме въ расходки и ловение риба. Понеже въ манастирътъ се хранѣхме добрѣ, скоро се оправихме и напитѣ измѣчени и почернѣли лица заприличаха на човѣшки физиономии. Даже се закрѣвихме и заприличахме по вънкашность на истински калугери.

Избавление.

Сбогомъ на гостоприемната Св. Гора. — Червенитѣ риби. — Мъжнотията да си искараме паспорти въ Цариградъ. — Въ префектурата. — Единъ черкезинъ позна Илия. — Въ Русското посолство. — За нашитѣ 12 затворени другари. — Въ параходътъ и неисчерпаемиятъ чай. — Въ Одесса и нашиятъ страхъ да се обадимъ. — Въ гостилницата. — Нашето откалугеряване и запознанство съ хората. — Другаритѣ се раздѣлятъ — Моето връщане въ Румъния и постоянно гонение. — Приемането ми въ мошната на Берона, и моето спасение. — Двѣ думи за Берона.

Единъ денъ о. Климентъ ни каза, че въ Критъ имало въстание и че ако искаме, случаятъ е добъръ, можемъ да заминемъ и да се спасяваме. Това и чакахме. Не ни бѣше злѣ въ манастирътъ, но хщѣ калугеръ става ли? Опрѣдѣлихме, че ще тръгнемъ за Руссия и молихме о. Климента, да нареди, за да бждемъ улеснени въ туй пътувание, като се погрижи да ни качи на нѣкой русски параходъ. Егуменътъ и о. Климентъ искаха да ни снабдятъ още отъ Св. Гора съ пашапорти, но нѣмаше тогава турскиятъ чиновникъ, та ни дадоха по едно свидѣтелство, удостоверяващо, че сме били манастирски прислужници, начиная отъ Априлий 1868 година на самъ. Тая дата прикриваше още единъ пътъ нашето минало. Слѣдъ туй дадоха ни 12 жълтици, а сжщо дрѣхы и други подобни прѣдмѣти, отъ каквито имахме нужда. Когато се приготвихме да тръгнемъ, егуменътъ дойде да ни направи визита и да ни каже Сбогомъ. Той ни се извиняваше за невъзможността да ни посрѣщнатъ по добръ и ни молѣше да извинявамъ за неудобността и неприятноститѣ, на които, по необходимостъ, сме били подвържати. Разбира се, че ние се удивлявахме на добротата на тия калугери, които при това и извинение просѣтъ отъ насъ, когато това трѣбваше ние да направимъ. Благодарихме имъ, както можахме, опростихме се сърдечно съ любезниятъ егуменъ, а сжщо и съ разумниятъ и патрио-

тичният о. Климентъ и оставихме манастирътъ, който се оказа извънредно гостоприменъ къмъ трима хъшове, жестоко гонени. Тъкмо на 12 Февруарий 1869 година се качихме на единъ французски параходъ отъ манастирътъ Св. Пантелеймонъ, казахме Сбогомъ на Св. Гора и се опътихме за Цариградъ. Забравихъ да споменъ по-горѣ, че пушкитѣ и дрѣхитѣ хъшовски оставихме въ манастирътъ; само револверитѣ си взехме съ себе си. О. Климентъ ни прѣпоръчи на Николай Палаузовъ, но понеже не рискуваше да пише писмо и да ни го даде, за да му го занесемъ, даде ми едно шише съ риби, единъ особенъ родъ, които се казватъ, ако не се лъжъ, златни риби.

— Това е писмо, казваше о. Климентъ. Кажете Палаузову много здравие отъ мене, дайте му шишето съ рибитѣ и не дѣйте се грижи повече; той ще ви приеме, ще ви нареди и оправи въ всичко.

Понеже параходътъ дохождаше отъ Цариградъ и отиваше за Солунъ, та послѣ щѣше да се връща за Цариградъ, ние пътувахме тъй да се рече назадъ. Въ параходътъ никой нищо не подозираше и не можеше да подозира, та и нищо не ни се случи. Даже въ Солунъ, гдѣто параходътъ се спрѣ за нѣколко часа, азъ излѣзохъ, припахъ по познатитѣ менъ улици, намѣрихъ нашенци и пратихъ у дома разни подаръци, купени съ Св. Горскитѣ жълтици.

Стигнахме въ Цариградъ и слѣзохме въ руския метохъ. На другиятъ денъ отидохме въ българската черкова въ Фенеръ, съ цѣлъ да намѣримъ тамъ нѣкой българинъ, че да го задѣлимъ да ни искара паспорти. Тамъ намѣрихме единъ попъ, когото рекохме да сметемъ отъ нашия еснафъ, по вънкашностъ поне, и му расправихме всичко подробно. Попецътъ се оказа страхливъ чловѣкъ. Той ни каза, че сме били шпиони, че нищо не знае за никаква чета, че той си е вѣренъ рая на Султанътъ и че трѣбва да се махнемъ отъ прѣдъ очитѣ му, защото щѣлъ да се отнесе до полицията. Излишна прѣдпазливостъ ли бѣше това, или попътъ имаше право да подозира? Ние скоро-скоро очистихме Фенеръ и се прибрахме на сигуръ въ метохътъ.

На вториятъ денъ излѣзохме пакъ, но отидохме къмъ брѣгътъ, като се разговаряхме по български. Едно тютюнджийче българче, което имаше тамъ дюкянъ, ни дочуло какъ си приказвахме, спрѣ ни, пита ни какъ сме, отъ кждѣ до-

хаждаме и кждѣ отиваеме. Като му казахме, че идемъ отъ Св. Гора и че заминаваме за Руссия, но че като страни и неопитни да си искараме пашапорти, молимъ го да ни послужи, той ни успокои като ни каза, че това не било толковъ мъчно нѣщо. Сетнѣ то ни прати да отидемъ въ униятската черкова и тамъ да търсимъ и намѣримъ нѣкой си Димитръ Самоковлията, който билъ нѣкакъвъ въ черковата и можалъ да ни искара паспорти. Тюнджичето бѣше родомъ отъ Казанлъкъ, както ни казваше то само.

Намѣрихме Димитръ Самоковлията и се пазарихме да му платимъ и тримата по единъ минцъ за трудътъ му, като си платимъ сами за пашапортитѣ. Но бай Димитръ не бѣше простъ и за да не даде отъ тритѣ минца на префектурата, поиска ни и взе още едно бѣло меджидие, за да го даде на чиновникътъ, който приготвя и издава пашапортитѣ. Ние му дадохме и това меджидие и намигахме като простаци. Кой му гледаше тогава паритѣ, пакъ и нѣмаше какво да се прави. При все туй ние бѣхме благодарни отъ тоя Димитръ. Както и да било, той държѣше нашитѣ Св. Горски свидѣтелства, направи едно поръчителство отъ униятската черкова, удари черковниятъ печатъ и отидохме въ префектурата. Щомъ влѣзохме въ стаята, ние се смаяхме отъ удивление и уплашване: стениѣ на стаята накачени съ поргreti, между които познахме лицата на мнозина отъ своитѣне щастни вече балкански другари, а сѣщо и нашитѣ. Смързнѣхме отъ страхъ, а вѣрваме да сме се боядисали веднага и тримата, и единъ опитенъ чиновникъ сигурно би открилъ бунтовницитѣ подъ калугерското расо. Но бай Димитръ, който прѣвъ влѣзнѣ въ стаята, каза едно доброутро на турски, припнѣ да се рж-кува съ чиновникътъ, комуто тайно спуснѣ въ ржката нашето бѣло меджидие и го помоли учтиво, но съ твърдѣ приятелски тонъ, да издаде на насъ, кешишитѣ, по единъ пашапортъ, колкото е възможно по-скоро, защото той билъ бързалъ и нѣмалъ врѣме да чака. Слѣдъ туй Димитръ си излѣзнѣ. Толковъ му бѣше трудътъ. Не знаѣ защо той толковъ скоро ни остави, но азъ мислѣ, че той направи това отъ страхъ, да не се опомнимъ ние и да му искаме тритѣ минца назадъ, които ахмашката му дадохме за единъ нищоженъ трудъ отъ негова страна. А пакъ ние, които бѣхме готови да дадемъ още по петъ минца, запаме въ чиновни-

кътъ и съ нетърпѣние чакахме пашапортитѣ. Турчинътъ, който цѣнише добръ приятелството на Димитръ Самоковлията, взе поръчителството и за твърдѣ кратко врѣме приготви пашапортитѣ, като ни погледнѣ по веднѣжъ — дваждъ, за да отбѣлѣжи чертитѣ ни въ пашапортитѣ.

Съ пашапортитѣ на рѣка ние исхвъркнахме изъ префектурата и благодарихме Богъ, за дѣто прѣминѣхме и това митарство безъ особена пѣкоя неприятностъ. Слѣдъ туй ние рѣшихме да се порасходимъ изъ Цариградъ. Не помнѣ на кое мѣсто бѣше, когаго прѣдъ насъ се испрѣчи единъ черкезинъ и на турски языкъ, съ доста фамилииренъ тогъ попита:

— А бе, Илия, кешишинъ ли си стапмъ? Отъ кѣдѣ дохождашъ сега?

Той живѣлъ въ Никополъ и твърдѣ добръ се познавалъ съ нашиятъ другаръ, даже водили нѣщо като приятелство. Ние смързнѣхме и съ нетърпѣние чакахме да чуемъ отговорътъ на Илия.

— Както виждашъ. отъ Св. Гора дохождамъ сега, отговори Илия тихо и спокойно.

— Ами отодавна ли си тамъ, наивничко попита черкезинътъ?

— Отъ една година насамъ, ако не и повече, исхитри Илия — и се отдалечихме.

Тоя случай ни накара, та върпѣхме бай Илия въ метохътъ, а ние съ Пенча продължихме да се расхождаме изъ столицата на Султанътъ, на когото 128 души искаха да растурижтъ царството. Понеже на другиятъ денъ имаше параходъ за Руссия, а именно параходътъ „Константиъ“, отидохме въ русското посолство, за да ни се завѣрижтъ паспортитѣ, както това бѣше наредено и се изискваше тогава. На вратата отъ вѣтрѣ стоеше единъ гавазинъ въ турско облѣкло; той бѣше българинъ и се казваше Христо, тоя сѣщиятъ, който сега е тѣлохранителъ при Н. Ц. В. князътъ. Щомъ влѣзохме въ канцелярията, азъ познахъ Никола Каракановски, заедно съ когото бѣхме въ Бѣлградската легия и съ когото живѣхме заедно въ една стая тамъ, въ хотелътъ „Три-Шарапа“. Рѣкохъ да му се обадѣ. Приближихъ се къмъ него и го настѣпихъ нарочно, но той, като видѣ, че азъ и парѣонъ не му казахъ въ извинение на настѣпването, изгледа ме сурово и сърдито. Щомъ ме погледнѣ, азъ хвачѣхъ джуката на устата си, за-

въртѣхъ главата си и той се сѣти. Хващанието джуката и завъртяването на главата бѣха ни знакъ, паролата въ Бѣлградската легия, и това нѣщо бѣше извѣстно на всички ни тогава, а въ това число и на Каракановски.

— Кой си ти?

— „Три-Шарана“, отговорихъ му азъ.

Каракановски веднага станъ правъ, хванъ ме за ржката и ме заведе въ една стая, гдѣго дойдоха и двамата ми другари. Разказахъ му всичко. Слѣдъ това той повика брата си доггорѣтъ, който заедно съ Игнатиева, Рускиятъ тогава посланикъ, дойдохъ да ни видѣтъ и распитатъ. Сега не си спомнямъ добръ какво ни питахъ повече въ посолството, но знамъ, че погледнахъ на насъ съ добро око и се погрижиха за нашата сигурностъ. Тугакси визирахъ ни пашапоритѣ и ни рѣкохъ по скоро да вървимъ, защото слѣдъ малко параходѣтъ щѣлъ да трѣгне. До параходѣтъ ни придружаваше и човѣкъ отъ посолството, но отъ далечъ.

Щомъ дойдохме до брѣгѣтъ, прѣди още да влезнемъ въ параходѣтъ, минехме да видимъ Казанлъчанчето и като го заклѣхме, дадохме му 12 бѣли меджидиета, съ задължение да ги даде на 12-тѣ затворени наши другари, които, както ни казаха въ Св. Гора, сж били докарани въ Цариградскитѣ зандани. То се пълнеше и се обѣщаваше, че ще изпълни желанието ни безъ друго. Отъ послѣ азъ имахъ случай да видѣ другарѣтъ си Никола Шипкалийчето, който бѣше избѣгалъ отъ Акии, и той ми каза, че въ Цариградскитѣ зандани дѣйствително сж получили 12 бѣли меджидиета отъ нѣкое Казанлъчанче. Значи то си изпълни обѣщанието. Когато му се обадохме и му давахме 12 бѣли меджидиета, то се ядосваше, защо да не сме се обадили по-рано, та да събере и за насъ пари, защото, прибави то, и тукъ има патриоти хора. Ние му поблагодарихме и го оставихме.

Влѣзохме въ параходѣтъ безъ никакво прѣпятствие. По свѣтитѣ на Каракановски ние си взехме билети отъ първа класа. Щомъ се нарѣдихме, донесоха ни чай по една чаша. Испихме го съ удоволствие. Слѣдъ туй тугакси ни дадохъ още по единъ. Ние не искахме, но понеже го донесохъ, рѣкохъ да испиемъ и него. Но какво бѣше нашего удивление, когато ни донесоха и трети чай! Опитахъ се да се обяснимъ съ прислугата въ параходѣтъ, но защото искахме отъ прѣд-

позвание да говоримъ само на български, а прислугата още не бѣше научила нашиятъ языкъ, останяхме необяснени и за туй дигнахме чашитѣ да пиемъ. Другъ единъ пасажиръ въ параходѣтъ, разбираше положението ни, но, види се, си правѣше удоволствие да ни гледа, какъ се потимъ и пиемъ безъ смѣтка чай. Слѣдъ туй дигнаха отъ ново чашитѣ и ние въздъгнахме свободно; но не се минж и десетъ минути, когато четвърти чай ни сложихъ. Ние се отчаяхме. А погъ капе отъ лицата ни, зачервили сме се като ради и въ недоумѣнието си не знаемъ какво да правимъ. Слѣдъ четвъртиятъ дойде пети, а слѣдъ него шести, и ние мислимъ, че началството на парахода иска нарочно да ни удави съ чай, вмѣсто да ни хвърли въ морето. Боже мой, неможе да си помогнемъ! Отъ това убийствено недоумѣние ни искара пакъ другиятъ пасажеръ, като ни обясни, че до като лъжицата стои въ чашата, тѣ все ще наливатъ, а ние все ще се потимъ въ ахмалкѣтъ си. Прибързахме да извадимъ лъжицитѣ отъ чашитѣ и се спасихме, но колко се смѣяхме послѣ на това наше незнание.

На вториятъ денъ стигнахме въ Одесса. Тамъ, на брѣгѣтъ, ни посрѣщнахъ мнозина българи, повечето студенти, очевидно по рано прѣдупѣдомени отъ нѣкого зарадъ нашето тамъ пристигане. Всички ни заобиколиха и ни питаха, да-ли сме ние избавенитѣ отъ четата на Караджата и Х. Димитръ, но ние се потаваме и отказваме. Навикижли вече въ продължение на шестъ мѣсеци да се криемъ, прѣдрѣшваме и приструваме, не смѣхме, нѣмахме куражъ да се откриемъ и въ Руссия. Отидохме въ една гостилница да ядемъ, но българитѣ не ни оставиха на мира, дойдоха три-четири пѣти да ни питатъ, да-ли не сме ние избавенитѣ.

— Имаме извѣстие, казваха тѣ, и не може да не сме пристигнали тримата избавени отъ четата.

Особенно единъ по възрастенъ чловѣкъ страшно ни хокаше и всѣкакъ ни подзимаше и увѣщаваше, но ние продължавахме да се инатимъ и криемъ, все отричаме, защото страхъ ни бѣше да се обадемъ, но отъ какво се страхувахме — и ние сами незнаемъ.

— Що се криете бе? Тукъ е Руссия, обадете се да се не скитае напраздно.

Пакъ искаше ни се да видимъ първо Палаузова, да чуемъ неговитѣ наставления, че съобразно съ тѣхъ и да постъпваме. Мега се намирахме въ недоумѣние и, като се хваняхме за тричанието, продължавахме отчаяно въ това направление, езъ да обръщаме внимание на молби и уговарвания. Въ това врѣме вратата на гостилницата се отвори и се подаде Иванъ Цанковъ, тоя сжщиятъ, който щѣше да дойде съ насъ. Домъ го видяхме, устата ни се развързаха, радостъ обля сърдцата ни и ние скокнахме отъ горѣ му, като извикахме въ едно гърло и тримата: — Ние сме тримата. Прѣгръдания, цалувания, сълзи въ изобилие. Слѣдъ това всички находящи се тамъ българи се ржуваха съ насъ, здравляваха ни, сърадваха ни за избавлението, распитваха ни и се очудваха за всички повесени отъ насъ лишения и страдания. Въ скоро врѣме се научиха за насъ и други българи, дойдоха въ гостилницата и послѣдната заприлича на книжовско свѣрталище, гдѣто всичкиятъ интересъ се съсредоточаваше въ насъ тримата. Това внимание къмъ насъ отъ всички българи и русси, особено ни радваше и въ тоя моментъ приятно ни бѣше и самодоволно се любувахме на прѣжающитѣ ни, като забравяхме и прощавахме за всички грѣшки и страдания, които до тогава бѣхме прѣкарвали и прѣгнели.

Отъ гостилницата всички българи ни завѣдоха въ хотелъ на единъ българинъ, който прѣди да стане хотелджия, лѣ войникъ при Саджкъ-паша и който се казваше Христо рѣкорътъ му непомнѣ) отъ Сопотъ. Въ тоя хотелъ черното ко со биде побѣдено отъ гражданскитѣ дрѣхи. Иванъ Цанковъ кара чизмитѣ отъ краката си и ги даде менъ, сжщо и уги дрѣхи, които той имаше въ хотелътъ, гдѣто прѣживяше. Другитѣ българи не останяха по-долни отъ Цанкова, особено единъ господинъ, който се казваше Кереметчиевъ. Той излѣзихъ въ чаршията и се върнѣ съ цѣлъ товаръ разни дрѣхи, които раздаде и на трима ни. Калугерскитѣ дрѣхи блѣкохне, а нашитѣ благодѣтели ги захвърлиха прѣзришно на вѣждѣ. За единъ часъ врѣме ни прѣоблѣкохъ изло и като напскули се излупихме отъ калугери въ почтени иждани. Свободно въздъхнахме въ новитѣ си дрѣхи, защото бѣше вече омръзнѣло да отговариме на мирянитѣ: „Богъ те благослови“, което трѣбваше да правимъ по задължение

на дрѣхитѣ, на минимиятъ санѣ, що вънкашно изглеждаше да имаме. Пенчо и това задѣлжение не изпълняваше както трѣбва. Той никога нѣмаше търпѣнието да каже цѣлото: „Богъ да те благослови“, а изговаряше само първата дума: „Богъ“

Лвихме се съ рибитѣ и при Николай Палаузовъ, който ни посрѣщаше извънредно любезно и се погрижи зарадъ насъ прѣзъ всичкото врѣме, което прѣкарахме въ градътъ му. Въ Одесса прѣстояхме 28 дена, прѣзъ което врѣме ходихме постоянно на гости по български и руски къщи, ядохме, пихме и за всичко нищо не платихме. Даже нѣщо повече: когато рѣшихме да оставимъ Русия и да се погрижимъ сами за своятъ поминѣкъ, Палаузовъ, Кереметчиевъ, Цапковъ и други дадоха ни по сто рубли и на тримата. Последнитѣ нѣколко дена наредъ ние се съвѣтвахме и опрѣдѣляхме кой на какъ ще върви. Пенчо рѣши да отиде въ Бруса, където се намчраше тогава баща му; Илия се услови при единъ търговецъ и заминѣ веднага за Петербургъ още когато ние бѣхме въ Одесса; а азъ, понеже знаехъ румънски, рѣшихъ да дойда въ Румъния, където имахъ доста приятели и познати, съ помощта на които се надѣвахъ да се настанѣ на нѣкаква работа и да искарвамъ прѣхраната си.

Както и да е, единъ денъ взехъ си Сбогумъ отъ добритѣ си приятели, на които не знаехъ какъ да благодаря за добринитѣ къмъ насъ, и трѣгнахъ за Румъния. Тогава нѣмаше желѣзница и за туй трѣбваше да пътувамъ съ кола. Когато пристигнахъ въ Галацъ, въ джобътъ си имахъ всичко 80 стотинки, но случайно, още щомъ слѣзихъ отъ колата, срѣщнахъ се съ Димитръ Елювъ отъ Тулча, твърдѣ добръ менъ познатъ още отъ Бѣлградската легия. Понеже бѣше пладнѣ, той ме покани да отидемъ да ядемъ, но азъ шеговито му забѣлѣзахъ, че може, но ако му бѣдж на гости, защото нѣмахъ пари. Отидохме въ хотелътъ на Петръ Софийски, гдѣто ядохме, пихме и си поприказвахме братски за всичкото наше патило. Тамъ дойдохъ Рафаилъ Тапасовъ и Георги Казаковъ, които бѣхъ въ Галацкиятъ клонъ отъ българскиятъ комитетъ. Азъ искахъ тѣхнитѣ наставления за какъ да се захванѣ за работа, а тѣ още вечерята наредиха едно угощение въ моя честъ, гдѣто бѣха повикали още мнозина българи. Разноска за това угощение даде Томъ Хи-

тровъ, сегашниятъ фотографъ въ София, който бѣше отъ народнитѣ хора, както това е добръ извѣстно. На другиятъ день цѣлиятъ градъ знаеше за моето избавление и завръщане. Но тая причина трѣбваше да ходя на другдѣ. Дадоха ми тамъ нѣколко гроша и скоро тръгнахъ за Браила.

Но тамъ пакъ друго нещастие: по донесение на турски шпиони, Митхадъ-паша телеграфиралъ и искалъ отъ румънското правителство да ме хванатъ и прѣдадѣтъ на турската властъ. Положението ми бѣше опасно. Приятели ми съобщиха това тъкмо тогава, когато бѣхъ при Д. Войниковъ, който взимаше бѣлѣжки за дѣлата и участъта на четата, за да ги печати. Веднага оставихъ Войникова и по съвѣтитѣ на приятели тръгнахъ за Букурещъ и тамъ да размисля какво трѣбва да правя. Миняхъ прѣзъ Плоещъ, гдѣто видѣхъ Раича Поповъ отъ Габрово, на служба тогава тамъ, братъ на Ванката. Въ Букурещъ завчасъ приятелитѣ ме снабдиха съ единъ сърбски пашапортъ, искаранъ отъ тамошното сърбско консулство, и стапяхъ Христа Николичъ, родомъ отъ Бѣлградъ. Но защото мислѣхъ да се спрѣ и заловя за работа въ Браила, веднага се върнахъ въ тоя послѣдниятъ градъ. Освѣнъ туй тамъ имахъ азъ и повече познати. Щомъ слѣзохъ въ Браила, стражаре ме уловиха и ме прѣдставиха на началникътъ си, който бѣше българинъ. Той се казваше Костаки Бакалбаши отъ Свищовъ, който, като знаеше работата, прѣгледа сериозно ужъ пашапорта ми и ме освободи, като казваше на румънски, че азъ съмъ билъ сърбинъ, а не Христо Македонски. Сетнѣ се обърнахъ къмъ българитѣ, които бѣхъ дошли въ полицията да ходателствуватъ и въобще да се погрижатъ за ради менъ и каза на български:

— Махайте го отъ тукъ по скоро.

Приятелитѣ Бойко Нешовъ отъ Копривщица и Иванъ Балкански отъ Сопотъ ме взеха подъ свое покровителство и се обѣщаха да ми намѣржатъ нѣгдѣ работа, като ме затулятъ отъ полицията. Бойко Нешовъ, като съратникъ, (той бѣше въ четата на Панайота, 1867 година) не можеше да ми не помага въ всичко. Единъ день Бойко Нешовъ и Балкански ми дадоха едно писмо и, заедно съ Иванъ Константиновъ отъ Сливенъ (той бѣше гоненъ като съучастникъ въ четата на Панайота), отправиха ни за мощията на Стефанъ Беронъ. Щомъ прочете писмото, Беронъ се позасмѣ малко и захванъ да ме распитва за името, прѣзимето и пр.

— Абе, да не си отъ бандата на Хаджията и Караджата?

— Нѣма защо да криж отъ васъ, отговорихъ му, отъ тѣхъ съмъ.

— Добрѣ, ще те приемж, но ще направимъ прѣдварително едно кръщение — та нѣма да се казвамъ Христо Н. Македонски, а Христаки Николау. Съ една речъ ще се порумжничимъ малко и свършено. То е доста за прикриване и отъ полиция, и отъ когото и да е друго.

Оказа се, че Беронъ билъ единъ народенъ човѣкъ и вмѣсто да ме приеме само за прѣхраната, както прѣдлагахъ и склавяхъ азъ, той ме назначи за ревизоръ въ мушията си съ заплата доста голѣма. Та въ мушията му не бѣхъ само азъ: тамъ се настани на работа и Иванъ Константиновъ, който дойде заедно съ менъ, но и други 20 — 30 души всѣкогашъ се намираха и хранѣха безплатно, или пакъ се намираха на нѣкоя работа съ добри заплати. Гони ли те полицията, иди при Берона; търсишъ ли работа, иди при Берона; останешъ ли безъ срдства и безъ хлѣбъ, търси Берона. Мушията на Берона бѣше едно свѣрталище, но едно сигурно свѣрталище на всички ония, които бѣха посвѣтили животътъ си за народната свобода и права. И Стефанъ Беронъ никогашъ не е отклонилъ една молба на българинъ, било за пари, било за друга помощ и съдѣйствие. Неговото участие въ народнитѣ работи прѣди и слѣдъ освобождението е извѣстно на всички, които сж борабили съ тѣзи работи, и всичко това би трѣбвало единъ денъ да се опише и раскаже, което описание ще служи за допълнение историята на борбата на българскиятъ народъ за освобождението. Стефанъ Беронъ е родомъ отъ Котелъ и сега е на около 70 години. Той е работилъ и помагалъ на Раковски, Каравеловъ и др. За всѣки даденъ случай къмъ него се обръщали за пари и е събиралъ пари отъ разни хора, като е жертвувалъ той най-много. За Котелъ е далъ 5000 лева, за сѣрбско-българската война е похарчилъ 60000 лева дадени отъ него и събрани и отъ други лица, като е подѣржалъ едно отдѣление санитарии съ всичкитѣ имъ принадлежности. Помагаше и на други градове. Когато слѣдъ берлинскиятъ договоръ се събра въ Търново първото българско Народно Събрание, той е билъ опрѣдѣленъ, заедно съ г. Ив. Ев. Гешовъ, да

отиде и да моли европейскитѣ кабинети да не разединяватъ българскиятъ народъ, но отпослѣ отидоха г. г. Цанковъ и Балабановъ. Въ мощията на Берона намѣрихъ и Ачо Пиперковъ отъ Сопотъ, който бѣше избѣгалъ прѣди нашата чета да дойде на Бузлуджа. Той избѣгалъ слѣдъ като направили това 14 души. Това той направилъ, защото е видѣлъ несъгласията на четата и не е искалъ нито съ четата да остане, нито съ 14 тѣ да отиде. Той отишълъ въ Габрово, отъ гдѣто приятели го прѣкарвали до Сопотъ при баща му, който го скрилъ и като му искаралъ пашапортъ на името на друго лице, прѣхвърлилъ го въ Влашко благополучно. Та съ тоя Пиперковъ имаме случай, значи, да другаруваме и като бунтовници, и като прости работници за исканіе прѣхраната си съ трудъ и потъ. Той работи тамъ, спечели нѣкоя и друга пара и послѣ прѣминжлъ въ България, гдѣто, още въ врѣме на руската окупация, неговитѣ слуги румънци сж го убили зарадъ паритѣ му.

Пакъ приготвление.

Прѣдаденъ на мирни занятия. — Народнитѣ работи продължаваха да ме интересуватъ. — Нѣколко важни писма отъ онаи епоха. — Дѣятелността на народнитѣ хора. — Моего рѣшение да поведѣ чета. — Образованието на четата въ Кладово. — Тръгване — Инцидентътъ съ знамето въ Неготинѣ. — Въ Зайчаръ и любезниятъ Лешанинъ. — За Кади-Богазъ.

Слѣдъ толкозъ мъки и страдания, бунтовникътъ се прѣдаде на мирни занятия, за да искара съ трудъ и потъ прѣхраната си. И станъ той земледѣлецъ, благодарение доброто расположение на патриотичниятъ Беронъ и прѣпорѣката на любезнитѣ приятели Бойка Нешовъ и Ивана Балкански. Тия мирни занятия се продължиха 5—6 години, т. е. до началото на 1875 година. Като казвамъ мирни занятия, не трѣбва да се разбира, че азъ съмъ се билъ отказалъ отъ всѣкаквъ интересъ къмъ „народнитѣ работи“. Идеалитѣ, които прѣзъ 1868 година ме прѣхвърлиха прѣзъ Дунавътъ, за да събарямъ Турското царство, не прѣставаха да ме движатъ, да ме занимаватъ и прѣзъ врѣмето на дългата тая пауза — отъ възражението ми живо и здраво въ Румѣния до началото на 1875 година, когато „народнитѣ хора“ бѣха усилили своята дѣятелность, когато българската интелигенция въ самото Турско царство, подготвена чрѣзъ агитация и всички други възможни срѣдства, се приготвяше да покаже прѣдъ свѣтътъ своето сѣществуване, да потързи човѣшки правдини. Азъ бѣхъ принуденъ тогава да водѣ и цѣла кореспонденция съ разни хора, отъ които получавахъ отговори, нѣкои отъ които само мсжахъ да запазя и прѣдставя сега на добритѣ си читатели. А въ моцията на Берона, гдѣто бѣхъ приетъ на работа, народнитѣ хора ми пращаха често по единъ — по двама, които се приемаха, гощаваха

и подпомагаха отъ менъ и Берона. Не само туй, но и за парични помощи се обръщаха къмъ менъ. Въ ония врѣмена трѣбваше народниятъ българинъ да върши всичко: и пари да дава, и да губи врѣме, и да рискува животътъ си, и всичко да знае, всичко да може да върши, отъ всичко да избира. Лицата, съ които кореспондирахъ тогава, обръщаха се къмъ менъ, като къмъ опитенъ вече бунтовникъ, почитаха ме повече отъ колкото заслужвахъ азъ това. Отъ една страна това, отъ друга вкоренената въ менъ омраза къмъ народнитѣ тирани и прѣголѣмата вѣра въ възможността да се вдигне народътъ, за да се избави отъ вѣковниятъ мъчителъ, всичко това ме довеждаше до желанието да кажа голѣмото добруто, т. е. да станя войвода и да поведя слѣдъ себе си една вѣрна и сговорна дружина.

Ето нѣкои писма отъ тая ми кореспонденция, които сега се намиратъ на рѣцѣтъ ми:

I

„Галацъ. 16 Августъ 1875

„Г-нъ Хр. Н. Македонски!

„и Г-нъ Ив. Амуджа!

„*Номолоса.*

„Господа пріатели моля ви съ първу да ми отговорите на какво мненіе (мнѣніе?) сте за следующето що е изложено въ настоящето ми писмо, защото самъ задлаженъ отъ Г-нъ П. Хитовъ, който на 13 Августъ беши въ Букурешъ и пакъ замина за скороу. Затова ми порача да ви питамъ, защо знаете какъ вработятъ работите за сега въ Херцеговина, и са мисли да се простре и по наще места, и затова, като требатъ, опитни човеци, за таквази работа, то веки мислете си, да ли трябва да са откажете, при това чакамъ да ми отговорите защото въ сащо време чакамъ и отъ П. Хитовъ други отговоръ, и работата е за скороу, щоту въ идущия мѣсець да е готову сичку за бой, само единъ Богъ да е на помощ. Г-нъ Христо ако имате времи елате до града ни за да се разговоримъ по-нап(р?)острану внесете и по малку

помощь или до менъ или въ Браилъ до Г-нъ Пеюва но саму гледайте, дано са ѝ назначилъ касеръ добаръ човекъ.

„ви поздравлявамъ братъски

Р. Танасовъ.

„Г-нъ Христо не знаа да ли сте известни за една малка сметка, която остана отъ Хр. Шипкалията.

„Особно поздравлявамъ Г-нъ Ив. Амуджа мисля да ни май забравилъ.

Сащия“.

II

„Брате Македонски!

„Писмото Ви отъ 6 тоя мѣсець получихъ. Вие ми пишете да изпроводишъ други човѣкъ за въ Цариградъ. Пишете ми опште да изпроводи и единъ човѣкъ до Панайота. Отъ друга страна и отъ Букурештъ ми пишятъ да изпроводи Христа Шипкалията въ Щипка балканъ и други нѣкой познатъ за Софийското. Всичкиятъ тие работи азъ се потрудихъ да извършъ. За Цариградъ намѣрихъ човѣкъ, но сж потрѣбни най-малко 50 лири да му дамъ за да занесе на 12-тъ души, които се намѣрватъ тамъ отъ 15 дни на самъ. Намѣрихъ човѣкъ да изпрати и до Панайота, но и нему трѣбва да дамъ най-малко 8 лири. Повикахъ Христа Шипкалийчето отъ Мошията на Поповича. Той доде заедно съ други тримина юнаци способни по-вече отъ колкото трѣбува. За преминуването имъ отъ срѣшга имаме срѣдства презъ Каларашъ и Силистра. И тѣмъ сж потрѣбни да имъ се даждъ най-малко 40 лири. Писахъ най-сѣтнѣ въ Олтеница и дойдохъ двамина отъ Орханското окръжие и тѣ сж готови да иджъ и да подигнатъ стотина юнаци въ Врачешкия и Етрополския Балканъ. Трѣбва и тѣмъ да се даждъ най-малко 25 лири. Тука ви излагамъ на всичкитъ горни нужди смѣтката:

„За Цариградъ	лири 50
„За човѣкъ до Панайота	„ 8
„За Шипкалията и другаретъ му	„ 40
„За Врачешкия и Етрополския балканъ	„ 25
Всичко лири	„ 123

„Азъ съмъ събралъ освѣнъ дѣто внасихъ въ
Букурештъ и дѣто дадохъ на дѣда Никола . . . „ 30

„Потрѣбни сж оште лири 93.

Отъ тие лири азъ едва ли штж могж да съберж подиръ нѣ-
колко дни до 20—30 лири. Ще се каже, че за сега за
най-неизбѣжнитѣ работи имаме голѣма нужда най-малко отъ
70 лири. Както виждахте, азъ отъ тука доволно се старахъ
и намѣрихъ всичкитѣ срѣдства да дамъ доста живостъ на
работата не само чрезъ морална и материална помощъ, която
дадохъ въ Букурештъ, но и тука дѣто пратихъ дѣда Никола.
Сега и тие работи не сж маловажни. Ако несполучимъ да
ги извършимъ за пара сме скжши и нашиятъ народъ ще си
навлече голѣмо безчестие дѣто не е можилъ да се възпол-
зува отъ тие скжпи за него обстоятелства. Освѣнъ това
имаме и работи започнати, а не доискарани, каквато е на-
примѣръ Цариградската, за която похарчихме около 50 лири,
и ако не внесемъ ошъ 50, хората ще се върнатъ безъ да
свършатъ нѣшто. Това е не само срамно, ами е оште и до-
ста жалостно за насъ. Азъ обиколихъ почти всичкитѣ тукашни
Българе, които и потретишж съ своитѣ помощи. Сега се вече
опрѣхж и не даватъ догдѣто не видятъ движение. А това
движение и да стане, ако се не подпомогне съ мѣркитѣ,
които Ви бѣлѣжж, то ще бѣде маловажно, даже и ничтожно.
Ето защо, брате Македонски, като познавамъ до колко те
боли сърцето за народното добро, азъ най-сѣтне се обра-
щамъ къмъ тебе. На тебе ми е всичката надежда. Ако ти
не ми додешъ сега на помощъ съ малко пари за да посрѣ-
щнемъ народнитѣ нужди, да знаешъ, че и азъ ще си дамъ
оставката отъ моитѣ старания. Зеръ, съ голи рѣце какво
могж завърши? Хубавѣ земи въ внимание тая работа и не-
дѣй никакъ да се извинявашъ, по незабавно прати една по-
мощъ по доносителя на настоящето ми. Ако не желашъ да
подаришъ, то баремъ на заемъ ни внеси какво да е по зна-
чително количество. А че по-късно, когато се разпали ра-
ботата и земемъ да събираме по-значителни помощи, то
заетото Ви количество ще да Ви се повърне. Друго никакво
срѣдство не ни остая, поради тая причина Ви изпироваждамъ
нарочно човѣкъ заедно съ това писмо. Поздравявамъ те сър-
дечно и остаямъ

„Браила, 10 Септември 1875 г. Вашъ приятель Т. Пѣйовъ“

III

„Господине Македонски!

„Вчера получихъ отъ Букурещъ писмо, съ което ми се съобщава, че Панайотъ има на расположението си 2000 пушки съ фишецитъ имъ заедно. Отъ насъ иска да доставимъ Панайоту 2000 чифта царвули, 2000 чанта и 5000 оки галета. Освѣнъ това заръчва ни се въ най скоро време да приготвимъ за първо повикване колкото юнаци би се намѣрили тѣдѣва по слѣдующиятъ начинъ: да имъ запишемъ на всѣки единъ името, презимето, на колко е години и отъ какъ е родомъ. После да имъ кажемъ който е въ състояние да си приготви царвуле, павуца, чанта, дѣтъри оки галета и двѣ лири за пѣтни разноски; а който нѣма сръдства за да се снабди самъ съ тие потребности, да му ги дадемъ ние. Това ни се заръчва да вършимъ тайно. Така като запишемъ юнацитъ, трѣбва да имъ кажемъ сѣки да си гледа работата и да бѣде готовъ за минутата, въ която ще го повикаме. Освѣнъ това, заръчва ни се да се грижиме за съставяннето на особни чети, които ще трѣбва да минатъ прѣзъ Влашкитѣ граници за Българско. И това трѣбва да бѣде твърдѣ тайно.

„За васъ нарочно и особно ни пишатъ да Ви извѣстимъ, че времето е твърдѣ близо и Вие трѣбва совѣсмъ да бѣдете готовъ и да чакате само заповѣдь за да тръгнете. Азъ имамъ особно писмо и отъ Панайота, който ме извѣстява също така, както и комитетътъ отъ Букурещъ, че Сърбия сега отваря границитѣ си за Българетѣ. Това нѣщо ваша милость добръ трѣбва да земате въ *Внимание*.

„Днесъ получихъ друго писмо отъ Букурещъ. Това писмо е много радостно за всѣка Българска душа. Съ това писмо ми обаядатъ, че бунтатъ е пламналъ въ Българско! И въ това си писмо ми заръчватъ да обада Вамъ зе да бѣдете готовъ вече. Освѣнъ това искатъ отъ тука единъ представителъ да иде въ Букурещъ, за да се размисли върху сегашнитѣ работи. Тоя представителъ трѣбва да имъ занесе колкото пари има тука събрани.

„Завчера замина отъ тука г. Ботевъ. Той довелъ до Галацъ Филипа, който сега е въ Букурещъ, и който трѣбва да се прати отъ срѣща. Ботевъ ми приказа много радостни нѣща отъ къмъ Русия. Около 30 офицери Българе на рус-

ска служба дали си оставката и ще заминатъ за България. Всичката россия, която е населена съ много наши българи, обѣщава голѣми помощи за нашата работа.

„Тие свѣдѣния като ви давамъ, Вие сега първо трѣбва да бъдете готови отъ всѣка страна, за да не Ви пречи нищо, когато ви повикатъ. И това повикване знайте, че ще бѣде скоро. Второ Вие трѣбва тамо да пригответе момци юнаци, едни да отидатъ тамъ, гдѣто се повикатъ, а други да пратимъ въ Българско прѣзъ тукашнитѣ граници. Тая работа, за да бѣде тайна, потрѣбно е на момцитѣ нищо друго да се не казва, освѣнъ да си приготвятъ пужнитѣ нѣща и да си гледа сѣки работата, до тогава, когато се повика. Здравѣйте!

„Браила, 20 Септемрий 1875 г.

Вашъ Т. Пѣйовъ“

IV.

„Брате Македонски!

„Ето споредъ даденитѣ вече извѣстия, става нужно и Цариградската работа да се тури въ дѣйствиe. Отъ тука хората много помогнахъ, но срѣдствата не достигатъ. Отъ Васъ се много надѣхъ, но Вие никакъ не ми помогнахте въ тая работа. И срамно и жално ще бѣде да пишемъ на хората да се върнатъ отъ Цариградъ. Та и да имъ пишемъ да се върнатъ трѣбватъ пари. А ние нѣмаме. Моля Ви пратете Нестора и не дѣйте мисли, тя тая работа е проста. Тая Ваша мисль разбрахъ, като ми казвахте въ предишното си писмо, че Несторъ е готовъ за друга по-голѣма работа. Отъ Цариградската работа трѣба да знаете, че нѣма по-голѣма. Ако бѣхме имали повече пари да дадемъ на 1000 черногорци, които се намиратъ въ Цариградъ, по една пушка, то гѣ можатъ да дигнатъ и тамо една силна революция заедно съ огънитъ и да направатъ чудеса. Това ще бѣде една отъ най-голѣмитѣ заслуги. Защо прочее да се остави? Помислете още веднашъ за тая работа и пратете Нестора безъ друго. Здравѣйте

Вашъ Пѣйовъ“

V.

„Господине Хр. Македонски!

„Приносящиятъ настоящето ми, на име полъ Харитонъ, е единъ отъ отличнитѣ ни народни юнаци. Той презъ изтекшето лѣто предводи една малка четица въ Тулчанско. Дошелъ е тукъ, става единъ мѣсецъ, за да прекара зимата и на пролѣтъ да заmine пакъ отсрѣща и да продължава своитѣ дѣйствия. Тукъ, въ Браила, е труденъ поминѣтъ, а освѣтъ това нѣма и способъ за юнакъ човѣкъ да прави упражнение съ оржжието си. Азъ се заговаряхъ съ г. Стефанаки Беропа, съ изволението на когото препорѣчвамъ дѣда попа на Васъ. Напълно съмъ увѣренъ, че Вие ще удѣлите на дѣда попа както услугитѣ му, исто така и неговото достоинство, и ни най-малко не се съмнѣвамъ, че ще го настаните тамъ на единъ животъ, съобразенъ съ неговото положение.

„Сърдечно Ви поздравлявамъ и остаямъ

„Браила 26 Ноемвр. 1875.

Вашъ приятелъ Т. Пѣйовъ“.

VI.

„Галацъ 10 врія 1875

„Г-не Хр. Н. Македонски!

„Въ Фандени

„Приносящия на настоящето ми е Попатъ въ Сакчепскія балканъ, що е ходелъ цело лето и който претегна завчера въ града ни ходи безъ работа и да ни се случи съ него нещо, затова решихъ да го прати при вазъ. За което, и ви моля да го наредите макаръ на каквато и да е работа само и само, да прекара зимата защото е потребенъ както и вие сами ще го оцените, вервамъ че и господара ви нема да се откажи отъ да го потдаржи,

„Когато додите въ Галацъ ще са разговоримъ на по-(про?)-странно, имамъ много да ви казвамъ по вие времи щото Барзамъ, само ще ви кажа чи познахми нашите народни, войводи какви са.

„Безъ друго ви поздравлявамъ Братски

Пріятела ги Р. Танасовъ.“

VII.

„белград 1875 декемрия 14

Господин Христо мокедонски приех писмото ти от 25 поверия писану и разумех садаржаниету му ти ми пишиш чи балгарити и из влашку и из балгарии коиту дохождат гоорели против мене чи ас сам бил пирчината на злото което са слочи и сега толкова хора лежат по хапосанити и на колко изгинаха да приятелу мои ас ништа да крия но ету ас признавам чи сам крив зато и дету денес патат хората а пак отъ букуреш дету ми дали 200 минца то е таи ас зех 100 лири и похарчих от тех 80 кату ходих нагоре надолу и утидох да мина приз донава кату са разделих от тебе на кралевската гара ти добре знаш чи от тебе зех 2 лири чи немах за харч и чеках у кралева дорде приема 100 лири и подир кату ги приех и тос час похарчих 25 лири и трагнах и платих 5 лири за кала да ма занесе побаржи до донава за да замива по нимогах да мина има хора да знаят коиту гледаха чи пиможих да мина а пак уреченуту времи мина и таи бех приноден да са варна и да тичем кату лут то ду сарбия то до влашко и напрахих 250 минца харчиве за коиту имам сичко записану но така ето да беши са слочилу да са таправи некои добра работа тогава секи щещи да казва чи тои е работил но сега сичкити викат против мене и юште ми са канели да ма обият во брате неко таи и треба кату за мене заштоту и сам лут чи сам са запнал да тичем кату лут кату чи ас сам должен и сега кату ми дали 100 лири и ни са ослободи балгария тосчас ми претат са убивани и викат чи сам изел народвити им пари а ас мож досега да сам похарчил от мене си повиче от 2 хиледи минца и пак малче никуму ништу ни домам и стова веч 20 години как сам са отдал на тас работа ету сега са комиромитирах прит народа но ас ще тарпа сичко а техна милост коиту викат против мене нека работат тии подобре и да ни погрешват ништу а ас колкото мога ще работа сам и кату вида чи са ни можи да са изработи ништу тугава сам ще са убия аку ни ма убият дроги до тогава ас са радвамъ дету ми казваш чи работити при вас добре отиват и ас ще са трода до колко ми е вазможну

П. Х “

„Адресата ми е така улица княза милана номер 66 Панајот Хитов у белград“

VIII.

„Г. Пејовъ

„Браила

Ако и да ни амъ ти писалъ ницу отъ миналата есепъ, ету сега кату самъ вечъ зарадвамъ отъ известијата които ми донеси Господинъ Георги Живковъ изъ отечеството ни, той ще ви раскажи за сичку, вярвамъ чи ще ви зарадва за това моля та да сторишъ добро да повикати и дяда Желя и като го поздравишъ отъ моја страна да настоишъ да са срешнѣ съ Г. Георги Живкова съ него передъ вашете пресмдствие да би и ви учасвоили у разговоратъ имъ, тѣй сѣщо и Христа македонски да повикате по скоро и той да са наслаждава отъ добрите известја и да участва въ разговора. Но колкото и да са викали некои противъ мене то времето и делата ще покажатъ правдата заради тѣзи причини азъ за сега не ща да са мешамъ въ сичките работи, осимъ колкото ми допускатъ силите а азъ да потъпомагамъ на работниците.

„22 Априлий 1876 у Кладово.

„Твой пријателъ Панајот Хитюв“

IX.

„Галацъ 7 маја 1876.

„Г-нъ Хр. Н. Македонски!

„въ *Фандени*

„Днесъ приехъ писму отъ Г-нъ П. Хитовъ отъ 3 маја въ което ми пиши съ перво да ви ява чи ва вика въ Кладову и да земишъ сички люти които се добри за вработа, и това най много до 11 маја дасте въ Кладову. Защото на замина отъ тамъ за Стара Планина и нема да земате нищо защото тамъ е приготвену сичку. Който има несту можи да си гу земи то ни артисва, затова отъговорете са съ перву, щели идите или не защото сега въ понделънекъ има вапоръ.

„До 11 май Филипъ и други ощи до 160 човѣка можи и 200 да станатъ ще заминатъ презъ влашкѣ веки се готови отъ 3. дена насамъ въ Българія Бунгатъ е сериозенъ въ Тоспатъ рилски мастиръ е веки въ радете на бонтовниците отъ Пазарѣджикъ до Софія пати и железницата е упрена

и развалепа, споретъ вестниците, числото на Бонтовниците се воскачва до 15000, въ Сливненску сацу е паленъ Балкана, и тезъ дине се чека и тамъ сериозну востаніе.

ви поздравявамъ Братъски позрави и Ив. Амуджата.

Р. Танасовъ.“

Читателътъ твърдѣ лесно разбира и отъ запазенитѣ тия писма, въ какво положение се е намирало тогава дѣлото за нашето освобождение и въ какво трѣвожно сѣстояние сж се намирали народнитѣ хора. Българскитѣ комитети, които ги имаше въ всѣки румѣнски градъ, гдѣто прѣбиваваха българи, развиваха трѣскава дѣятелностъ и всевъзможни планове се кроеха все за смѣтка на турската държава. Можѣхъ ли азъ да нехажъ въ такъво врѣме, когато отъ всѣкогажъ по-добръ се виждаше една възможностъ, една вѣроятностъ да се сполучи? Въстанието въ Херцеговина, приготовленията на Сърбия, добритѣ извѣстии изъ България за сѣстоянието и готовността на българската интелигенция да се хвърли въ отчаянна борба съ тиранинтъ — всичко това говорѣше въ полза на нашитѣ мечти и желанія. При това положение на работитѣ и „най-благоразумнитѣ“ хора се разшаваха, а колко повече каленитѣ хжнове, едни отъ които се приготвяваха да минаватъ Дунавътъ, а други се въоръжаваха и чакаха сгоденъ моментъ да помогнатъ нѣкакъ на общото дѣло, като минатъ въ България прѣвъ Сърбия, която вече се готвѣше да объяви война на Турция.

Въ началото на 1876 година, Любена Каравеловъ арестоваха въ Исмаилъ и го докараха прѣвъ Галацъ въ Браила, разбира се по причина на комитетски дѣла. Моятъ добродѣтель, Стефанъ Беронъ, който почиташе и уважаваше Каравелова, както го почитахме и ние всички, даде ми тридесетъ лири, съ порѣчка, да ги занесъ Каравелову въ затворътъ. Но защото азъ несмѣяхъ да отидъ въ затворътъ, като вѣчно подозрителенъ, дадохъ паритѣ на Бойка Нешовъ да ги занесе Каравелову, което той съ готовностъ прие да извърши. Той даже успѣ да искара Каравелова отъ затворътъ и го заведе въ Букурещъ. Още сжщата вечеръ, щомъ се върнѣхъ, прѣдставихъ се на своятъ господаръ Берона и като му казахъ, че ме викатъ въ Сърбия и че имамъ намѣрение да отидъ, но като съберъ

една чета подъ мое войводство, той не само ми позволи, но и ме насърди. Отъ тоя денъ азъ и захванхъ да се приготвлявамъ и почнахъ да работя за това още въ Браила. За тая цѣль азъ, заедно съ Бойка Нешовъ, слѣдъ като се върнахъ той отъ Букурещъ, отидохъ въ Кладово за да видѣхъ, ще ли сѣрбското правителство да позволи на дружини да ходятъ и се биятъ съ турцитѣ. Въ Кладово се прѣдставихме на нѣкой си Раса Джовановичъ, бивши секретаръ на Сѣрбскитѣ Консулъ въ Букурещъ, а тогава окр. началникъ въ Неготинъ, който бѣше догълъ въ Кладово, да нареди свободното приемане и прѣминаване на български чети. Щомъ ми обѣщаха и казаха, че нѣма да има никакво прѣпятствие, а наопаки — съдѣйствиен и съчувствен, веднага съ Бойка се върнахме въ Браила и почнахъ да работя вече усилено, като се посвѣтихъ изключително на това. Отъ паритѣ, които въ продължение на толкова мирни години бѣхъ спечелилъ въ момията на Берона, азъ отдѣлихъ 400 лири за разноски по устрояване на четата, а останалитѣ бѣхъ оставилъ у Берона, турени на разположение на жена ми и дѣцата ми. Скоро се прѣхвърлихъ въ Кладово и тамъ образувахъ четата, която се състоеше повече отъ момчета изъ Македония. На момчетата съ свои пари купувахъ всички потребности, но между тѣхъ имаше и такива, които сами, съ свои собствени сѣрдства, се въоръжиха. Още не бѣхъ тръгналъ и устройхъ окончателно четата, когато дойде при менъ съ 28 момчета Иванъ Х. Н. Бобевски, бащата на когото, когато тръгнахме, ни застигна и измоли да пуснемъ синатъ му и освободимъ отъ четата. Той бѣше заедно съ Петръ Миннаковъ и даде 25 лири за това. Паритѣ дадохъ Миннакову, за да ги даде на комитетътъ, а синатъ му освободихъ.

Бѣше 18 Юни 1876 година, когато тръгнахъ отъ Кладово съ 200 момчета. Началникъ на 200 души — това бѣше за менъ най-голямото желание. Отъ прость редовой въ четата на Караджата и Хаджи Димитръ, азъ сега се въздигнахъ на войвода и мойта чета бѣше по-многочислена отъ четитѣ и на двамата помѣнати войводи. Възгорденъ отъ това свое ново положение, азъ сравнявахъ себе си въ могуществото и славата съ тия на единъ генералъ, а това бѣше тогава така съблазнително, както сега у насъ привличатъ министерскитѣ постове. Слѣдъ тридневенъ пътувание стигнахъ съ четата въ Зайчаръ. Въ сѣщиятъ тоя денъ, когато пристигнахъ въ Зайчаръ, се

ие захванало първото сражение на с. Великъ-Изворъ съ цитѣ, прѣдводителствувани отъ Османъ-паша. Но прѣди да отлѣжъ разказътъ си, нека да разправя тукъ една случка: ята чета имаше си свое знаме, а това знаме бѣше онова цето знаме отъ четата на Караджата, което азъ спасихъ дѣ окончателното ни тогава поражение. Още не бѣхме зли въ Неготинѣ, когато единъ чиновникъ отъ префектурата дойде и ни каза, че трѣбвало да вземемъ сръбско знаме, че съ това знаме нѣмало да ни се позволи. По поводъ на а спрѣха ни въшъ отъ градътъ, но бѣха толковъ добри, ни дадоха ядение. [Азъ не скланяхъ по никой начинъ да явимъ своето знаме и да вземъ сръбско, пакъ и момчетата саха наше, а не чуждо знаме.] Обяснихъ на чиновникътъ, че четата сж трѣгнали подъ това знаме и че ако го махнъ вземъ сръбско, четата ще се растури. Освѣти туй, казахъ, че на насъ се позволи да минемъ като български чети, че сега неумѣстно е да ни се натрапва сръбско знаме, което ние си имаме свое.] До като се обяснявахъ съ чиновникътъ, дойдоха при насъ вѣколцина Неготинчани, които по пола, що държѣха прѣдъ чиновникътъ, изглеждаше да сж видни кои граждани. Тѣ доброволно се намѣсиха въ нашата раса и взеха моята страна, като се стгласяваха и тѣ съ насъ намѣрваха исканието на чиновникътъ за неоснователно и имѣюще никакво значение.

— Какво значи знамето, кагато хората отиватъ да умиратъ за Сърбия, казваха тѣ.

Най-сетѣ слѣдъ дълги увѣщания чиновникътъ бѣше придепъ да отстъпи и то тогава, когато момчетата едногласно явиха, че нѣма да позволятъ никому безнаказано да тури ка на знамето и дигнаха пушкитѣ си сръщу чиновникътъ. Ако и да било, слѣдъ този малкъ инцидентъ, позволи ни да носимъ своето знаме и веднага се намѣри единъ пошъ, го освѣти въ присѣтствието на много мъже и жени, които сха дошли да ни гледатъ и да ни се порадватъ. Освѣтяването на знамето станъ по искание на чиновникътъ, който, като идѣ, че не ще може да устои и че исканието му бѣше неумѣстно, иска да излѣзне отъ това свое положение и се обърнъ та аза, нѣ че неудобрява знамето, но че не било освѣтено. Колото и да изглеждаше наивно това му искание, ние не се спротивихме да се направи още една молитва на знамето и

да ни се пожелае още единъ пътъ сполука и животъ. Тукъ трѣбва да споменъ, че и знаменосецътъ се държа мъжествено; той бѣше Стефанъ Митровъ, родомъ отъ Щипскитѣ села. Нека споменъ тукъ и имената на Цапчо Досювъ отъ Варненскитѣ села, мой помощникъ (подвойвода), Николай Атанасовъ отъ Габрово, фелдшеръ или докторъ на четата; Леонидъ Леонъ, капитанъ, родомъ отъ Текучъ, Молдова; Косто Павловъ Стояновъ отъ Свищовъ, комисаръ (интендантъ) на четата, и Тодораки Марковъ, писаръ на четата.

И така, щомъ пристигнахме въ Зайчаръ прибрзахъ да се прѣдстави на дивизионниятъ началникъ, тогава полковника Милойко Лешанинъ. Той ме прие твърдѣ любезно и ми поиска списъкъ на момчетата, слѣдъ което ни даде боеви припаси, отъ каквито имаме нужда, като ни поръча да стоимъ въ Зайчаръ и да бъдемъ готови за всяка минута. Тукъ не станъ въпросъ за знамето и ние прѣдполагахме, че той въпросъ е окончателно изравненъ. Слѣдъ два дни почивание въ Зайчаръ, получихме заповѣдъ да тръгнемъ за Кади-Богазъ и да подпомогнемъ другитѣ български чети на Панайотъ Хитовъ, Илия Марковъ и Симо Соколовъ (сега жителъ Софийски), които доста прѣдъ насъ се намѣрваха въ Сърбия. Като командиръ на тия чети бѣше опредѣленъ майоръ Николай Кирѣевъ. Още въ Зайчаръ бѣхъ, когато се получи извѣстие, че поменатитѣ чети сж направили двѣ сражения съ турцитѣ, подъ командата на Кирѣева. И понеже въ тия сражения нашитѣ не сж могли да отбижтъ нападенията на турцитѣ, принудили се да поискатъ тонове отъ сърбитѣ. По исканието на Кирѣева, Лешанинъ заповѣда да ми се даждъ два тона, за да ги занесж на Кади-Богазъ (Коритинъ).

Прѣди това обаче Лешанинъ ме повика при себе си и слѣдъ като ми расказа за дѣйствиата на Османъ-Паша, пусна се да ми расправя какво трѣбва да се направи, за да се устои на неговиятъ напоръ.

— Не можешъ ли ти, Христо, да отидешъ съ твоитѣ момчета на Великъ-Изворъ и отзадъ да нападнешъ Османъ-паша? Това ще го смути и твърдѣ много ще спомогне на нашитѣ.

Сърбитѣ бѣха отстъпили прѣдъ голѣмата сила (около 20—30000 души) на Османъ паша още сжщиятъ денъ заранъта, когато азъ пристигнахъ въ Зайчаръ, та за туй Сърбитѣ пазѣха ливията край р. Тимокъ. Азъ не се въспро-

нихъ на исканieto на Лешанина, но прѣдъ видъ на това, бѣхъ вече получилъ и нова покана да отидѣ при Пана-ла на Коритинъ (Кадн-Богазъ), а отъ друга страна, понеже познавахъ мѣстата, Лешанинъ ми каза да отидѣ гдѣто ме зать, като ми заповѣда да трѣгнѣ за тамъ тутакси.

Отбиване отъ пѣхтъ

Въ Вратарница безъ хлѣбъ. — Подполковникъ Николитъ. — Запалване турекитъ караулници въ Цанна. — Пакъ безъ хлѣбъ. — Четата на Наиденъ Пошъ Нидовъ. — За Раковица. — Поведението на войската. — На Раяновци. — Изгубванието на наши нѣкои нѣщи. — Пакъ нѣма хлѣбъ. — Благодарение писмото на Панайотъ Хитовъ. — Тръгване за Кади-Богазъ.

На 22 Юни тръгнахъ съ четата си за Кади-Богазъ. Съ себе си замъкнахме и двата топа, които имаха всички потребности, заедно съ топчиитъ. Отивахме да се биемъ, да умираме, а пакъ момчетата весели, нѣха и се радваха, като че отиваха нѣкое хоро да му друсятъ. Никакви бѣдѣщи опасности и страдания не ни безпокоѣха, и на умъ даже не ни дохаждаха. Отъ Зайчаръ не можахме да вземемъ само хлѣбъ, защото, ако помниш добръ, нѣмаше тогава, като ни казаха, че ще ни се даде въ Вратарница. Слѣдъ четири часа пътуване стигнахме въ Вратарница. Тамъ имаше нѣколко баталиона сръбска войска, подъ командата на подполковникъ Александръ Николитъ. Естествено, трѣбваше да отидемъ при него, който ни сирѣ да прѣнощуваме въ лагерътъ. Вечеръта чакаме да ни дадѣтъ хлѣбъ — нѣма; рѣкохме да се покажемъ скромни и да почакаме повече врѣме, защото, мислѣхме си, въ такъво военно врѣме все ставатъ грѣшници, но пакъ хлѣбътъ не дохаждаше. Най-сетнѣ не можеше повече да се търпи и станяхъ да видѣ и распитамъ за хлѣбъ. Отидохъ при подполковникътъ, а той взе да ми се оплаква отъ недостатѣкъ на хлѣбъ и всѣкакъ се извиняваше, че тая вечеръ не ще може да ни даде хлѣбъ. Нѣма — нѣма, какво да се прави. Ние, които бѣхме тръгнали да жертвуваме животътъ си, не ни се видѣ мъчно да останемъ една нощъ безъ хлѣбъ

и си лѣгнахме гладни, като останѣ да се надѣваме да получимъ хлѣбъ на другиятъ день.

Сутриньта рано още приготвихъ четата и се тѣмнихъ да трѣгна за Кади-Богазъ, както ми бѣ заповѣдано още отъ Зайчаръ, когато подполковникъ Николичъ, по природата си зѣлъ сърбинъ, заповѣда да ми вземжъ топоветѣ, които носѣхъ за Кади-Богазъ и да трѣгна съ момчетата немедленно за Шашка, за да запалимъ турскитѣ караулници. То се знае, че тази заповѣдъ ни се видѣ твърдѣ непонятна, защото бѣхме опрѣдѣлени да подпомогнемъ българскитѣ чети въ Кади-Богазъ, кждѣто очевидно имаха нужда отъ нашата помощъ. Съ отиванieto ни въ Шашка, ние разбирахме твърдѣ добръ, че се задържахме подъ командата на Николича, който не ми се виждаше добръ расположенъ къмъ насъ, къмъ едни българи, които бѣха дошли да помагатъ на неговото отечество. Но въ военно врѣме трѣбва всѣка една заповѣдъ да се изпълнива, а не да се разсуждава върху началството. Пакъ зарадъ насъ туй нѣмаше голѣмо значение: ние бѣхме трѣгнали срѣшу турцитѣ, които трѣбваше да гонимъ, кждѣто и да ги намѣримъ, за туй, безъ всѣко отъ наша страна възражение, приехме да изпълнимъ заповѣдитѣ на подполковникъ Николича. Прѣди да трѣгнемъ за Шашка, поискахъ да ни се даде хлѣбъ, но, за нещастие, пакъ не ни дадохъ.

— Идите у Бугарску и једите хѣба, овде нема за вас хѣба, — каза ми Николичъ.

Азъ останжхъ като грѣмнатъ. Тия думи на злия Николичъ бѣха думи на единъ халосатъ подполковникъ, а не на добритѣ сърби, които не можтѣ да бждѣтъ и разсуждаватъ като Николича. Не ме смущаваше оскърблението, което посѣхъ въ себе си тия думи, а възможността да растури четата ни и по тоя начинъ да пропаднжтъ всичкитѣ ми трудове за образуванieto ѣ. Азъ добръ разбрахъ думитѣ на Николича и взехъ мѣрка да се прѣдпазвамъ. Приближени на подполковникътъ сърби не скриха отъ насъ обаче и ни казаха открито, че негодуванието къмъ насъ на Николича било прѣдизвикано отъ това, че сме дигнали българско знаме, и че всичко щѣло да се помири и нарѣди, ако хвърлимъ него и вземемъ сърбско. Но азъ само за това не искахъ да ми се говори. Нѣмаше какво да се чини, за туй веднага поведохъ момчетата за Шашка безъ хлѣбъ. Шашка се на-

мира два часа далечъ отъ Вратарница, и азъ си казахъ на умътъ, че трѣбва да се докаже на тоя сърбинъ, че и съ не сърбско знаме може да се върши работа. За това, насърчихъ дружината и щомъ стигнахме въ Шашка, веднага направихме едно сражение съ турцитѣ, които сполучихме да отблъснемъ и да запалимъ караулницитѣ. Но и слѣдъ тоя благоприятенъ изходъ на първото ни сражение хлѣбъ пакъ нѣмаше, заради туй азъ се принудихъ да купя дванадесетъ овни за шестъ жълтици и да нахраня тоя денъ момчетата само съ месо.

Резултатътъ на първото ни сражение веднага съобщихъ подполковнику Николичу, а той, който умѣше само заповѣди да дава, веднага ни ордонира на друга работа: да отидемъ и запалимъ черкеското село Раковица, гдѣто бѣше турскиятъ лагеръ. Още въ Шашка пристигна и Найдень попъ Ниловъ съ четата си, която се състоеше отъ 127 души, та двѣтъ чети прѣдставляваха една сила отъ 327 души. Още прѣди да тръгнемъ за Раковица, която се намиралъ 8 часа далечъ отъ Шашка, подполковникъ Николичъ, не знаещъ защо и за какво, заповѣда на момчетата отъ двѣтъ чети да оставятъ тенекетата си и торбитѣ си въ лагерътъ му и да тръгнемъ съ по петъ тестета барутъ. Много отъ нашитѣ момчета имаша въ торбитѣ си резервни навуца, цървули и други такива прѣдмети, които оглохъ не намѣрихме, защото сърбската войска на Николича нападнала нашитѣ десетина момчета, които бѣхъ поставени да пазятъ тия прѣдмети, и разграбили всичко. Една само отъ заповѣдитѣ му азъ харесахъ, и това бѣше, гдѣто той каза, че запалванието на Раковица, гдѣто турцитѣ бѣха грамадно множество и добръ укрѣпени, не е лесна работа, та обѣща да ни даде единъ баталионъ сърбска войска за всѣки случай. И дѣйствително, единъ баталионъ войска тръгна съ насъ; но какво бѣше нашето удивление, когато войската, която ни бѣше дадена ужъ на помощъ въ важенъ случай, се върна назадъ щомъ миняхме два-три километра отвѣдъ границата. Значи сърбската войска ни изпроводи до границата или по-добрь подполковникъ Николичъ ни екстернира задграница. Колкото и да ни се видѣ чудно повѣдението на войската въ тоя случай, ние рѣшихме да вървимъ напредъ и да изпълнимъ заповѣдитѣ на Николичъ. Нѣмаше даже да се откажемъ, да се сражаваме съ турцитѣ,

къдѣто и да сж тѣ, понеже за туй бѣхмѣ излѣзли. Не ми се виждаше обидно това повѣдение на войската, която безъ съмнѣние, направи това по заповѣдь на своятъ началникъ Николича, когото дѣйствително необичахмѣ и който ни се виждаше безпричинно злобенъ къмъ насъ. Може би той да ни симпатизираше, може да сме си лѣгали въ добритѣ чувства на подполковникътъ и азъ бихъ желалъ казаното до тукъ за него да не се разбира злѣ. Не отъ умураза къмъ сърбскитѣ народъ го казвамъ азъ туй — не; азъ искамъ да бѣда вѣренъ на историческитѣ факти, безъ да гледамъ на голѣмитѣ ми симпатии къмъ сърбскитѣ народъ, за свободата и независимостѣта на когото неведнѣжъ съмъ се билъ.

Както и да било ние трѣгнѣхмѣ за къмъ Раковица. Щомъ стигнѣхмѣ на близо къмъ селото, ние видѣхмѣ, че тамъ турцитѣ сж въ изобилие и добрѣ укрѣпени въ полиции. При все това рѣшихмѣ и отъ къмъ единъ край нападнѣхмѣ турцитѣ, но, трѣбва да признаѣ, че турцитѣ не се смутиха отъ насъ, защото нищо неможахмѣ да имъ направимъ. Токмо въ много турци имаше тамъ, щото напихъ 327 души се виждаха ствѣснѣ безсилни и на насъ самитѣ даже. Едно поради туй, а друго и по причина, че нѣмаше храна, пакъ и трѣбваше да правимъ пакости на турцитѣ, да ги смущаваме колкото е възможно отъ повече мѣста, ние се отправихмѣ за с. Раяновци, гдѣто имаше твърдѣ малко турци безъ редовна войска. Тамъ направихмѣ едно малко сражение, запалихмѣ нѣколко турски къщи, взехмѣ два коня и успѣхмѣ да намѣримъ и храна за момчетата. За всичко до тукъ изгубихмѣ четири дена. Слѣдъ това върнѣхмѣ се назадъ въ лагерътъ на Николича, съ молба или да ни пусне да вървимъ при другитѣ български чети, или пакъ да ни опрѣдѣли гдѣ другадѣ да отидемъ и какво да вършимъ. Но Николичъ, по обыкновенному, посрѣщѣ ни падменно, поизгледа ни високомѣрно, отговарше злобно на всичко, за каквото го питахмѣ и распитвахмѣ. Помолихъ го да даде заповѣдь, за да се повърнѣтъ на момчетата торбитѣ и тенекещата, що бѣха оставили по негово настоявание за да не имъ бѣде тѣжко, но той и не иска да ме чуе.

— Отпели су черкези, каза най-сетнѣ той, и нахално ме гледаше въ очитѣ, като чакаше да чуе какво ще му възразѣ.

Че черкези не бѣха ги взели, това нѣмаше пужда да се доказва. Но той искаше, види се, да се махнемъ отъ при него, всѣкакъ ни прѣпитетвуваше и винаги ми показваше кѣдѣ е България. Нѣмаше какво да се распрavamъ съ тоя господинъ, защото се подсѣщахъ, че всичката тая суровостъ отъ негова страна е причина българското ми знаме. Но най-сетнѣ, казахъ си, нека вземъ хлѣбъ за момчетата, че ще видимъ послѣ какво ще се прави и какъ ще се расправимъ съ тоя неукротимъ подполковникъ. Казахъ му за хлѣбъ, а той ми отговори, че нѣмало тукъ за насъ хлѣбъ и удари такива едни псувни, толкова мръсни, каквито само разваленъ сърбинъ е въ състояние да каже. Азъ скокнахъ веднага, прѣсторихъ се, че го не разбрахъ добръ, отидохъ при момчетата и веднага пратихъ да купятъ храна за момчетата въ Нови-Ханъ, за която храна платихъ четири жълтици.

Слѣдъ тия прискърбни случки съ подполковникъ Николайчъ, азъ гледахъ вече какъ да се откопчимъ отъ рѣцѣтъ му, защото той ни псуеше, показваше ни България на коя страна се намира, но ни държеше подъ своя власть и не ни пускаше да отидемъ при другитѣ български чети. Слѣдъ деиъ—два получихъ азъ тамъ едно писмо отъ войводата Панайота Хитовъ, съ което ме канеше да му отидъ веднага на помощъ, да се съединимъ тамъ нѣколко чети и да навлѣземъ въ Турция. Ето съдържанието на писмото:

„Брате Македонски!

„Разумео сам да си пошао из Кладова и да си стигао у Вратарнице или у Нови Хан, зато ево ти шилѣм мојега писара г-на Ѓорѣа Милетица, који има моје подпуно поверенѣ и можети подробно моје намеренѣ и положенѣ обяснити. Главное то, да гледаш да чиниш што ќе чиниш и да дојеш овамо у Корито гдѣ ќе мо се братски сојединити и преки у Турску. Овде је и брат наш Желјо и брат наш Илија Малешевац сви троица смо заједно и ти да нам будеш четврти брат, и тако братски да прејемо у отечество, граница нам је веќе отворена мој писар ќе вам докажи. Ни часа не чекај по похитај одма.

„Поздравлјам те и целивам братски.

„26/6 876 год. У Логару Над Корито

„Твој брат Панайотъ Хитов“

Писмото е написано отъ Милетича, а подписано само отъ Панайота Хитовъ и подпечатено съ единъ печатъ. Веднага прибързахъ да прѣдставя туй писмо подполковнику Николичу и го помолихъ да ми позволи да изпълня молбата, изложена въ туй писмо. Той взе писмото, прочете го внимателно и ми каза, че позволява да отидя въ Кади-Богазъ, но безъ топоветъ, които носихъ съ себе си и които ми бѣше далъ Лешанинъ.

— Топоветъ не давамъ по никакъвъ начинъ, повтори Николичъ.

И азъ, разбира се, не настоявахъ да ги искамъ. Кой му търсѣше вече топовѣтъ! Гледахъ какъ по-скоро да се откопчя отъ тоя господинъ и казвахъ си — поврага му топовѣтъ. И се приготвихъ за пътъ.

Сражения.

На Кади-Багазъ. — Паданieto на майоръ Кирѣевъ. — На Пандерало. — Нашето рѣшение да се туримъ подъ командата на генералъ Чернаевъ. — Законътъ. — Къмъ Чипоровскитѣ планини. — Къмъ Пиротското. — Моята тамъ гражданска и военна администрация. — Липсата на оружие. — Распореджания отъ командирѣтъ на II батальонъ. — Нападението на турцитѣ и нашето отстъпване. — Писмото на Филипъ Тотю. — На Пандиралескитѣ планини. — Участьта на Филиповата чета. — Убитото момче и братската помощ на Михалъ Хжиплако. — Новитѣ заповѣди отъ Хорватовичъ. — На Треси-Баба. — Моето спасение. — Полуголъ спасенъ юнакъ. — Неумѣстно отстъпване. — Намѣреното дѣте. — Въ Княжевацъ и случката съ Илю. — Отдалечаванieto на послѣдниятъ. — Избѣгвамъ да се срѣщамъ съ Хорватовичъ. — Добриятъ резултатъ на битката. — При Хорватовича съ Панайота и дѣда Желя.

Когато пристигнахме на Кади-Багазъ, другитѣ българи чети бѣха направили и свършили вече сражението и отстъпваха назадъ. Щомъ приближихъ азъ съ четата си и съ тая на Найдентъ попъ Ниловъ, нашитѣ ни забѣлѣзаха, спрѣха да отстъпватъ и удариха на турцитѣ отново; турцитѣ, уплашени, види се, отъ това, че на противникътъ иде помощъ, която незнаехъ, разбира се, колко е голѣма, подкачиха да отстъпватъ. Това отстъпване се продължи до тамъ, щото нашитѣ пакъ завзеха и запазиха първитѣ си позиции на Кади-Багазъ. Загубитѣ на нашитѣ бѣха тогава твърдѣ голѣми: само мъртви 87 души, а ранени не помня сега колко бѣха на брой, минава ми само прѣзъ умътъ, че бѣха доста много. Както убити и ранени бѣха паднали повече отъ четата на Сима Соколовъ. Между убититѣ бѣше единъ мой приятель, Димитръ Стояновъ Флореско, родомъ отъ Браила, Румъния, по занаятъ кадаръ.

На другиятъ день пристигна на Кади-Багазъ майоръ Николай Кирѣевъ съ четири батальона сръбска войска, който

погнѣ турцитѣ и на четвъртиятъ денъ паднѣ убитѣ при Раковица, защото турската сила бѣше твърдѣ голѣма и главно защото сръбската войска захванѣ да отстъпва безъ врѣме, на което бѣше, разбира се, принудена отъ неприятелската сила. Помнѣ даже и това, че мъртвото тѣло на Кирѣва останѣ въ турски рѣцѣ, та това доста се коментира въ нашиятъ станѣ. Още слѣдѣ като Кирѣвъ трѣгна да гони турцитѣ, ние се упѣтихме за Княжевацѣ, а отъ тамъ за Бабина Глава, гдѣто намѣрихме Филипа Тотя.

Щомъ стигнахме на Бабина-Глава, събрахме се всички войводи на Пандералъ и поискахме да се обяснимъ и да опрѣдѣлимъ по-добрѣ нашето положение и дѣятелностъ. Събрахме се: Панайотъ Хитовъ, Симо Соколовъ, Филипъ Тотю, дѣдо Илю, Найдѣнъ Попъ Нировъ и азъ. Въ туй Собрание присѣствуваха: Д. П. Ивановъ, Панчо Досювъ, Георги Милетичъ и Кемеровъ (собственното му име незнамъ). Слѣдѣ като взехме прѣдѣ видѣ много съображения и обстоятелства, слѣдѣ като разискахме всѣки единъ въпросъ по-обстоятелствено, рѣшихме: да дадемъ заявление до генералъ Чернаевъ и да го помолимъ, да ни бѣде той главнокомандующъ. Не помнѣ сега точно съдържанието на туй наше прошение, но като резултатъ на горното ние искахме да ни даде единъ уставъ за управлението на нашитѣ чети, като му обяснихме нашата главна цѣль, а именно намѣрението ни да прѣмине въ българско и да вдигнемъ народътъ да възстане. Съ една дума ние искахме една организация, но организация за извѣстна и отъ по-рано опрѣдѣлена цѣль. Генералъ Чернаевъ ни бѣше необходимъ, като нашъ главнокомандующъ, главно за това: да избѣгнемъ всички неприятности, които можеше да имаме отъ страна на други неразбрани офицери, които по нѣкои неизвѣстни на насъ и неоправдаеми за никого причини бѣркаха на главната наша задача или неискаха и да чужтъ за тая задача; освѣнъ това туй наше навлизане въ България, рѣководено отъ генералътъ и съгласявано съ общиятъ планъ на сръбско-турскитѣ сражения, можеше да бѣде по-добрѣ утилизирано и за насъ, и за сърбитѣ. Като образованъ русинъ, ние бѣхме убѣдени, че генералъ Чернаевъ ще ни разбере по-добрѣ отъ всѣки сѣрбинъ. Прощението подписахме всички войводи, освѣнъ войводата Филипъ Тотю, който не се съгласяваше тогава, но отпослѣ отстъпи и той.

Генералъ Чернаевъ прие твърдѣ любезно нашето прошение и се съгласи на всички наши искания, изложени въ туй прошение. По нашъ изборъ той утвърди Панайота Хитовъ за главенъ войвода, призна за законни другитѣ войводи и четници, даде ни два топа и ни задължи да му даваме на всѣки 24 часа рапортъ за състоянието на нанитѣ така орагнизирани чети. Генералътъ не забрави да ни даде и единъ законъ, написанъ на руски, който ние прѣведохме още тогава на български и го прочетохме на момчетата. Върху прѣписътъ отъ тоя законъ, който съмъ запазилъ у себе си, сж направени много поправки съ моливъ и съ мастило, но азъ ще го прѣдставя тукъ въ първата му форма, както е билъ той прѣведенъ отъ всички ни, съ указание на поправкитѣ, безъ да можъ да утвърди сега, да ли и въ прѣвежданieto не сме се отклонили отъ рускиятъ текстъ. При всичко това законътъ прѣдставлява извѣстенъ интересъ и ние го печатимъ тукъ:

„ЗАКОНЪ

„на българекитѣ доброволни войници

„ЦѢЛЬ

„1-во. — Цѣльта на нашето воюваніе е, да ся освободи България отъ турското *иго*, ще воювами дорде или спечелимъ свобода или всички да измрѣме

„2-ро. — Четитѣ ни които се съставиха отъ събрани доброволници подъ подписаните войводи за сѣга нематъ опредѣлено количество войници, това ще ся назначи въ прѣминуваніето ни у Българско.

„3-тѣо. — Приемалъ ся е и ще ся приема за войникъ всякой християнинъ който дохожда чисто съгласно съ назначената ни цѣль. Изисква ся да бѣде духомъ и тѣломъ здравъ.

„4-то. — Нѣколко чети ся управляватъ отъ единъ войвода, раздѣлена е четата на нѣколко взводове¹⁾ по петесетъ души, а взвода ся раздѣла на десетини.

¹⁾ На всѣкадѣ въ законътъ е писано *водове* и като мисльх, че това е погрѣшка и че работата се касае за взводъ, на всѣкадѣ това съмъ поправилъ така.

„5-то. — Всички войводи ще иматъ главенъ войвода избранъ и упълномощенъ по вишегласіе отъ самите войводи и офицеритѣ (тутакси слѣдъ това вѣжкой е прибавилъ съ моливъ слѣдующето: са утвърдениемъ врховногъ војводе Генерала Чернаева).

„6. — Ще има съвѣтъ войнишки съставянъ отъ войводитѣ, офицери и приема войници. (Тоя членъ е заличенъ отъ сжщиятъ, който е направилъ допълнението къмъ членъ 5).

ДЛЪЖНОСТИ.

1. — Главный войвода издава плана за дѣйствіята военни и прѣдсѣдателствува въ време на съвѣтване (И този членъ е заличенъ отъ сжщиятъ).

„2. — Всѣки войвода отговаря прѣдъ съвѣта (отъ сжщиятъ заличено думата *сжщия* и поставено: гл. војводомъ.) за повѣренитѣ нему чети и длъженъ е да ся подчинява на заповѣдта на главн. войвода. Има да прѣдстави потребнитѣ на своити чети.

„3. — Офицеритѣ сподѣлятъ всѣко дѣйствіе на войводитѣ и въ врѣме отсутствіе тѣ ги застъпватъ и по рѣшеніе на съвѣта съ глав. войвода офицерина съ пълна мощъ прѣдвожда въ време на война. (Тоя членъ заличенъ отъ сжщиятъ).

„4. — Четника ще изпълва повѣленіята на войводата, взводника е подчиненъ на четника, а десетника на взводника, (Тоя членъ заличенъ отъ сжщиятъ).

„5. — Всѣки войникъ ще изпълва безъ критика, безусловно всички приказанія отъ главный войвода до десетори и всѣкой свой нужда ще исказва прѣдъ десеторя, която ще се прѣдстави постепенно на чиновницитѣ ¹⁾ отъ най близкія до главния

„6. — Оплакваніе или распра съ десетаря кога има ще ся отпри (отправи?) първо до самия си десетаръ отъ когото е докаченъ, та ако не се поднесе тѣжбата му взводнику, сжщия можи да ся отправи къмъ взводника. Сжщото ся длъжни да постѣпватъ и другитѣ чиновници (чинове?).

„7. — Длъжността на стражаритѣ е: да изпълватъ

¹⁾ Тукъ ще да е думата за чиноветѣ, вѣроятно.

точно наставленіята на дѣжурнія по лагера, на началника стражарски и на разводника (Тоя чл. е заличенъ отъ сжщия).

НАКАЗАНИЕ.

„1. — Който се хвани въ издадничество ще ся накаже съ смъртъ.

„2. — Който побѣгне самоволно отъ бойното полѣ или отъ стражѣтъ *смъртъ*.

„3. — Който открадни отъ дружинатѣ си да му ся отсѣче единъ прѣстъ отъ лѣвицѣтъ, (Тоя членъ е поправенъ отъ сжщиятъ въ втората му половина и членътъ се чете съ тая поправка тѣй: Който открадни отъ дружинатѣ си да му се казни одреди телесно. Пошто је овај поступакъ унижавајући то и казни одређује се повижавајућа. За насилување жена телесна казни по решење главногъ војводе).

„4. — Който открадне отъ събраніята ни сънародни едновѣрни ще ся накаже по рѣшеніе на съвѣта. (Тоя членъ е заличенъ отъ сжщиятъ).

„5. — Който земе нѣщо въ плѣнъ отъ непріятеля ще го явява секретару на главный войвода. Уплѣненого ще ся сподѣли половината цѣна ще ся раздаде на войницѣтъ, половината остава въ общій ковецъ, а който юнакъ е взелъ плѣнъ ще се награди отъ съвета. (Послѣдната дума заличена отъ сжщиятъ и прибавено: војводе главногъ).

„6. — Ціаницѣтъ ще си лишава отъ заплата по рѣшеніе на съвета а ще бѣде неискорененія плѣнецъ и умъртенъ. (Тоя членъ заличенъ отъ сжщиятъ).

„7. — Курварину ще ся отрѣжатъ два прѣста на лѣвицѣтъ. (Тоя членъ заличенъ отъ сжщиятъ).

„8. — Който ся хвани съзаклятникъ прогивъ живота на нѣкой членъ отъ войнството слѣдъ испитваніе ще ся умъртви.

„ДОПЪЛНЕНИЕ.

„9. — Както главный войвода, тѣй войводицѣ и офицерѣтъ ще си има (тъ?) спомощница които сами ще избератъ. (Тозъ членъ заличенъ отъ сжщиятъ и вмѣсто него написано слѣдующето: Решење војводе извршава одма. Преступ. које заслужује смрт решавају најуре све војводе чета, а затим

ово решење иде главном војводи, чије решење може се одма у извршење довести).

У Србија 1876 Јуниј.

На другијатъ денъ още слѣдъ нашето туй конституира-
ние, тръгнахме, по нареждане на Генералъ Чернаевъ, за
Стара-Планина, а именно: тръгнаха първо четитѣ на Па-
найотъ съ Илю, като ги придружи и молтъ четоводецъ (под-
войвода) Пепчо Досюевъ, а слѣдъ тѣхъ, на вториятъ денъ,
азъ, Желю и Филипъ, като носѣхме и два горски тона.
Симо Соколовъ пратиха на друга страна. Панайотъ и Илю
отидоха напредъ, като авангардъ и съ цѣль повече да за-
пазѣтъ селата отъ черкезитѣ, които въ това врѣме вършѣха
страшни свирѣпства; а ние съ Филипа и Желя оставихме
единъ денъ, за да вземемъ топоветѣ. Ние говнихме Чипоров-
скитѣ планини, гдѣто стигнахме слѣдъ четиридневно пъту-
вание, като минехме на Балта-Берилковци, Черни-Врѣхъ, Бабинъ-
Зѣбъ и Топли-Долъ. По пъттѣ получихъ отъ Панайота
слѣдующето писмо:

„4/7, 1876 год. Тештице ¹⁾).

„Г. Г. Војводе Филип Деда Жеѣа и Р. Македонски!

„Писмото ви с'голема радост пријех и радвам се што
тај на брзо следвате по нас; поздравѣне от нас на сич-
ките братије, ми смо за сега здрави:

„Ви да следвате по пута „Шише“ право на Црни врх,
и от тамо на Бабин Зуб, дето ште се срешнемо, при това
да имате на ум да придигнете отъ сиштото село где сте
сега барим нај малко 800 оки брашно, зашто где отивате
тамо нема да се намери храна. Ми втот час тръгваме за в
Бабин Зуб и кад се срешнемо тамо с вас ште се подразу-
мимо на каде да слѣдвамо даѣе. Сиштото време че штемо
за два три дена да трпим малко оскудице за ѣап.

„Ваш брат војвода: **Панайот Хатюв**

„Делово'е: **Панча Досијев** учите.ѣ.“

И туку Панайотъ само се е подписалъ, а писмото е

¹⁾ Да-ли не е това Ключица? —

написано от моятъ подвойвода: Панчо Досювъ, който придружи Панайота и Иля.

И прѣзъ четиритѣхъ тия дена нѣмахме съ никого — никакво сражение; но Панайотъ, който бѣше пристигналъ на тора мѣсто по-рано, намѣрихме го тамъ и той бѣше направилъ вече едно сражение съ турцитѣ. Илю не бѣше още тамъ, защото по причина на болестъ, отделилъ се още отъ Панайота и останалъ въ Горни-Долъ заедно съ синѣтъ си и 10—15 момчета. Скоро обаче той бѣше оздравѣлъ и прибѣрза да ни намѣри и да си заеме старото мѣсто въ четата.

На Чипоровскитѣ планини се слѣбрахме всичкиѣ войводи и тамъ опрѣдѣлихме нашата бѣдѣща дѣятелностъ. Слѣдъ дълги събѣщания ние рѣшихме тѣй: азъ съ четата си да заминѣмъ за Пиротско, а другитѣ войводи за Бѣлоградничко и Берковско. Нашата цѣль съ това бѣше, да дигнемъ българскитѣ народъ отъ тия крайща на оръжие и по тоя начинъ да осложнимъ още повече влошеното вече положение на турцитѣ и да извоюваме своитѣ правдини. Веднага завѣхъ позицитѣ: Мъртвачки — Мостъ, Пиротскитѣ пѣтъ за къмъ Темско, и пѣтътъ за къмъ Висока, та вардѣхъ да не прѣминѣтъ турцитѣ. Квартирата ми бѣше въ с. Засковци. Завзехъ също деветъ села и унѣлномонихъ или по-добрѣ назначихъ Пошъ Георги отъ Топли-Долъ и Лука Марковъ отъ Черни-Врѣхъ за управители на тѣзи 9 села. Това мое назначение се удобри отъ всички селяни и така повитѣ управители подкачиха да дѣйствуватъ. Нѣма пука да се казва, че първото нѣщо, което събѣдвахъ да направѣтъ, то бѣше да устроятъ стража въ селата и по такъвъ начинъ сами да помислѣтъ и да се пазѣтъ отъ турцитѣ. Щомъ уредихъ така управлението на тия села, взехъ се тогава съ военната имъ организация, ако може тѣй да се каже. Отъ триста дупни вземахъ съ менъ сто, вторжѣвахъ ги съ каквито пушки бѣше възможно да се намѣрихъ и ги обучавахъ да стрѣлятъ, като имъ показвахъ и други нѣкои унѣтвания по прѣдстоицата защита отъ турцитѣ, които на вѣрно се надѣвахме да ни нападнатъ. Трѣбѣва да споменѣ и това тукъ, че по селата азъ намѣрихъ по 10—15 пушки, дадени на селянитѣ отъ войводата Панайотъ Хитовъ, но съ твърдѣ малко муниции. Тукъаки слѣдъ туй повикахъ при себе си старейшинитѣ отъ селата на Висока, съ цѣль да се посвѣтвамъ и съ тѣхъ,

за да може и тѣ да се притотвѣжѣт и подпомогнѣжѣт на работата. Всичко отиваше добрѣ и селянитѣ бѣха съгласни на това, но имаша пушки, заради туй азъ се рѣшихъ и като войвода, чловѣкъ отъ голѣмото добро'утро, писахъ писмо на Генералъ Чернаевъ и го молихъ да распореди, за да се даде оружје и на прѣпорѣчанитѣ отъ менъ лица, за да се въорѣжатъ всичкитѣ тия села. Отъ послѣ имахъ случай да се науча, че прѣпорѣчанитѣ отъ менъ лица не сѣ получили оружје, неизвѣстно по кой причини. Тогава получихъ слѣдующитѣ писма:

Господину војводи Българском Панајоту
у Коптици или гди. буде.

Овог часа отераше черкези стоку Мирковску и Шугринску, ја сам заузео са стражом да вам леѣа осигурам.

Молим вас поитите у темску Селу, те стоку горѣу отмите.
ваш доброполеѣи

6 Јула 1876 год.

Поп Јован Илиѣ.

Балта Берировци

“6/7 1876 год. над Г. Лом.

„Г. Г. војводи Филип Жѣла и Р. Македонски!

„Писмото ви од 6 този Месец прејех и за подробноста му разумех.

„На које ви сиштото време отговарвам услед големата „Магла“, ази сметнах се с пута, и слегнах долу в над Горни Лом.

„Затоа ви имам да ви каже од дружината ви да оставите 100 душа и кога помежду ви намерите за право од војводите да остане в Топли дол да врѣст,“ дето ви каже Д. Попа „тамошнијат а сишто тај и од се бапите да земите до 100 и више хора да се сдружат си оније нашите стотях хора за да вардат тамошније Богаз, а селените црно-врчани, Гленгичани и Зашковчани да дават храна и хора.

„А другите пак доброволци с војводата им да излегнат на белеги, и ти ште да буди то сутре навечер тамо, как да се срешномо тамо у једно време.

Деловоѣе

Панча Досијев учитеѣ

Војвода Буг. чет Панајот Хитюв

„Војвода Бугарском Господину Панајоту

у Коштицу

„Изволите са вашаом храбром војском ударити на рудине ово заузмите па онда на Топли дол и венцом истог тако да ваша Линија дође бар до Бабиног Зуба како би свако непри-тељско оделене спречили. Ја овамо имам само 3 чете на расположениу са 2 топа, па обдржавам чак до Иванове Ли-ваде Линију, за то би необходимо нужно било да и ви десну страну венца од св. Николе држите.

„Новости немам да вам јавим никакове, а немам белгијски пушака што ми пишете. Г. Капетан Срејко-вић отишао је са 2 баталиона 2 топа у Њупри и близу бе-лоградчика њему би требало да се осигура десна страна.

„6/7 1876 год. на св. Николи

„ваш поштоватељ

„Командир II батал.

Јевта Јовановић“

На 11 Јули бѣше когато турцитѣ нападнѣха на на-шата чета съ три баталиона редовна войска. Ние неможа-хме да удържимъ това нападение и остѣпихме, безъ да да-демъ друга жертва освѣнъ единъ българинъ отъ селата. Тур-цитѣ изгубиха 11 мъртви, а ранени неизвѣстно. Въ сѣщиятъ този денъ получихъ писмена заповѣдъ отъ Командирѣтъ на II баталионъ Ефта Јовановичъ, да се върнѣ у Балта-Бери-ловци и да гледамъ да запазѣ други по важни пункта, съ една речъ да отстѣпѣ назадъ. Това писмо не съмъ запа-зилъ, изгубилъ съмъ го вѣроятно.

Прѣди да се получи тази заповѣдъ азъ имахъ и други нѣкои свѣдения за положението въ Балта-Бериловци. Оче-щомъ се установихъ въ Засковци, азъ адресирахъ едно писмо на попъ Тодоръ въ Балта-Бериловци. Писмото писа съ мо-ливъ моятъ писаръ на български ужъ както слѣдва:

„Господинъ Попъ Тодоръ

въ Балта-Бериловци.

„Молимо Васъ отче кажете ни што стана около Пан-дирало Бела-Паланка и ако знајете нешто за Пиротъ. Слу-шаме од хора да сте ходили въ Пандирало затова пишете

ни поскоро подробно што стана — а од нас ви јавяваме за Г. Панајотъ отиде въ Чипоровци разби турците и имъ зема доста уруже и за сега је въ Чипоровци.

„Приими искреното ми поздравленіе и ако е тамо Лука од Чрні врхъ кажете му да дойде скоро код нас у Засковци.

„10 Јули 76 Засковци.

„Вашъ Пріятель

Войвода Христо Македонски“

Оказа се че, попъ Тодоръ не билъ тогава у тѣхъ, но другъ попъ, добръ сърбинъ, приелъ писмото и на гърбътъ на сѣщото съ моливъ отговаря тѣй:

„Балта-Бериловци, 10 Јули 1876 год.

„Господине!

„7 т. м. у среду били су војници на Пандирало у акцију ступили; који сам очима видно; тако да си турци сасвим наше надбили и у бегство обратили, али у идуѣог дана четвртка тако су били турци набијени, да су морали на-траг повуѣи се у Пироту.

„Христо линију добро чувај за од Пирот да Темске јер мислим даѣе тамо сада проѣи они људи који су из ва-роши бугари и мире сиротину да би се предали почем су всѣ били код нас и одбивани за у Рудиѣе.

„Господинъ Иѣе војвода је овде код нас.

„Балтабериловски свещеник

Јован Илијевиѣ“

Оце въ Засковци бѣхъ азъ, когато получихъ отъ Филипъ Тотю едно писмо, съ което ме канеше да минемъ къмъ Стара Планина за въ Бѣлгария. Туй бѣше аслж желанието и намѣрението на всички войводи съ бѣлгарски чети: искахме да подпомогнемъ на сърбитѣ наистина, но въ сѣщото врѣме това подпомагание правихме съ единствената цѣль, да влѣзнемъ въ Бѣлгария и да дигнемъ народѣтъ на въстание. Писмото на Филипа, както и другитѣ писма, които печатамъ тукъ, пазж и сега въ оригиналѣ; то е написано отъ секретарѣтъ му Д. П. Ивановъ, и подписано отъ него.

„На Балкана врѣхъ Влашко-село

„10 Юлій 876.

„Г-нъ Христо Македонски.

„На 8 того стигнахме заранѣта прѣдъ село-то Чипаровци, ведно съ Г-на Панаіотъ и сж расположихме да нападнимъ село-то; пѣ не намѣрихме съпротивленіе. Единъ Турчинъ падуринъ само имало и той побѣгна, селянитѣ на посрѣщнаха. Сѣщія деиъ Г-нъ Панаіотъ сж расположи съ една часть отъ момчета-та при мѣнастира на Св. Ивана; а ни завлехме височини-тѣ между Чипаровци и Влашко-село. Еше на 8. т. Панаіотъ се удари съ една часть Турци 250 души и ги изгони. Ни отъ наша страна хвърлихме нѣкой топъ, и прогонихме Турцитѣ що сж намираха по долу въ другитѣ села, и сѣкій приспа на мѣсто-то си. Заранѣ-та на 9 т. азъ трѣгнахъ камъ мѣнастири, Панаіотъ войвода ма викаше на помощъ. Въ нѣтъ сж научихъ, че Турска войска иди отъ Берковица и азъ сж отдѣлихъ отъ нѣтъ си да сж посрѣщна. И паистена срѣщнахъ сж съ 2000 души Турска войска що идеше отъ Берковица, поставихъ на мѣсто топа си и ги отблѣпахъ за малко. Нъ като бѣха твърдѣ много, рѣшихъ да сж оттегля на друга позиція, 1 часъ растояніе отъ Влашко село дѣто и сега сж намирахъ. Днесъ като сж разговорихъ съ свой-тѣ хора, рѣшенъ сжмъ да отида напрѣдъ къмъ стара планина, за това ако би че имате и ви сжщо-то желаніе, моля ви да ми сж отговорите рѣшително. Ще чакамъ сутрѣ до пладня вашѣ отговоръ, и като нема много Турци, ако и ви удобрявате мненіе-то ни трѣгнете съ ваши-тѣ хора часъ напрѣдъ, за да вървимъ сички ведно братски, за тамъ дѣто ни зове длѣжнѣсть-тѣ ни, а колкото селяни въоружените нека устатъ да си пазятъ селата. Време вече да сж бавиме не ни остава, и зима ще настани, и не можимъ принесе на народа си никоя полза, ако еше сж бавиме тука. Пислете добрѣ за кждѣ сте трѣгнали, за кждѣ сж ва послѣдували ваши-тѣ момѣ, и каква отговорностъ ви остава, ако не си исплѣни-тѣ длѣжнѣсть-тѣ, които имаме къмъ тѣхъ. Поздравлявамъ ви братски и чакамъ часъ напрѣдъ, най-късно до сутрѣ слѣдъ пладня отговора ви.

„Вашъ като братъ

Ф. Тотю“

„Притвореното писмо съ особенъ человекъ на часа да испроводишъ до Генерала Чернаіева. Пишимъ му за оръжіе

за селяни-тъ, и за нази за бомби и барутъ още, щомъ дойдатъ нека ни сж пратятъ за нашиа пѣтъ, ако ви не дойдите съ насъ.

Сжщія“

Писмото на Филипъ азъ получихъ единъ денъ по-късно, т. е. когато турската войска ме нагъна и азъ отстъпвахъ, както и трѣбваше да направя, защото имахъ и заповѣдь за това, пакъ и защото необходимостта го диктуваше. Неможехъ, естествено, да трѣгна тутакси при Филипа и др., а трѣбваше да посрѣщамъ нападението на турцитѣ, които ме бѣха заградили отъ три страни и положението ми бѣше рисковано. Послѣ, тамъ дѣйствувахъ азъ по нареждане на главниятъ войвода и по рѣшение на всички други войводи, та нѣмаше какъ да напусна позицитѣ и да трѣгна. Оставише да се чака и намѣри удобенъ моментъ за това. Какъ отговорихъ на Филипъ азъ незнамъ сега; това най-добрѣ ще знае Филипъ. Нека споменъ и това, че на 10 още Сидеръ (родомъ отъ кждѣ Орѣховица) които бѣше съ Филиповата чета, взелъ 45 момчета отъ Филиповата чета и минялъ въ България; по защото турцитѣ, които пазѣха твърдѣ хубаво татъкъ, за да не се размири и тамъ, прѣсрѣщнала ги и избила всички до единъ. Това бѣше на 11 или 12 Юли.

Въ сжщиятъ денъ, 11 Юли, разумѣва се по заповѣдь и по причина голѣмата турска сила, цѣлата сръбска войска се дръпна назадъ и напусна турската земя. Въ Балга Берилловци само прѣнощувахме (тамъ намѣрихъ Илю войвода) и заранѣта рано трѣгнахъме за Пандирало, гдѣто намѣрихъме и други двѣ български чети, подъ войводство на Сима Соколовъ отъ Трънъ (сега жителъ Софийски) и Ефта Сърбинътъ. Тамъ се научихъ, че и Панайотъ е получилъ заповѣдь отъ полковника Хорватовича, да завземе позицитѣ при св. Никола. Щомъ стигнахъме въ Пандирало, естествено, прибѣрахъме всички войводи да се прѣдставимъ на полковника Хорватовича. Той ни посрѣщна извънредно любезно и ни заповѣда да отидемъ на Пандиралскитѣ планини и да хванемъ позицитѣ надъ Бѣла-Паланка (Акъ-Паланка) на Зелени Врѣхъ, сръщу Козино Бръдо. Това бѣше на 12 Юли. За тамъ трѣгнахъме три чети, а именно: Симо Соколовъ, Дѣдо Илю и азъ. Тутакси взехъме мѣрки да се нарѣдимъ на разни мѣста и хванемъ добри по-

зации. Още на другият ден, 13 Юли, получихъ едно съ-
мастило написано писмо отъ Д. Н. Ивановъ, писаръ въ четата
на Филипъ Тотю, съ което пращаше два санджака барути и
останалитѣ отъ четата момчета. Въ писмото ми пишеше той,
че се билъ изгубилъ въ планината по причина мъглата. Ето
съдържанието на писмото:

„Панделаро

„Габреница 13 Юлий 1876.

„Г-нъ Христо Македонски.

„Но причина че Г-нъ Панајотъ Хитовъ, не доди съ
насъ и съ отегли, и между нашата чета до 100 момчета по-
искаха да си отидатъ, бѣхме принудени и ни да додимъ на-
задъ, за да съ проумѣиме що трѣба да съ прави. Изъ пмти
падна по планината голѣма мъгла — и азъ съ др. 30 хора съ из-
губихме — и пакъ отидохме на Бабинъ Зъбъ; но Г-нъ Филипъ
не съ бви. За това като научихъ че и ви сте били на Пан-
деларо, пращамъ ви нашитѣ нѣколко хора съ два коня барути
и нека тамо стоятъ при вашата чета, догдѣ доди Г-нъ Филипъ
самъ или догдѣ съ научимъ за кдѣ е заминалъ — за да съ
намѣриме. Но причина че ми е малко болно този вечеръ азъ
съ двоица ще присниме въ това село и сутрѣ можи да дода.

„Поздравявамъ въ прилично

Вашъ Д. Н. Ивановъ“.

Турцитѣ вече отъ всѣкадѣ продължаваха да нападатъ и
по цѣлата линия напредваха. Тѣкмо на 15 Юли, въ 6 ча-
сътъ зарицата, турцитѣ ни нападнаха при позициитѣ ни на
Бѣла-Паланка. Това нападение очаквахме всѣка минута. Сра-
женнето трая 8 часа непрекъснато и трѣба да кажъ, че
всички момчета се биха мъжественно, и безъ да се гледа на
това, че турцитѣ бѣха голѣмо множество, ние ги задържахме.
А тритѣ наши чети бронха всичко 1100 души. Само
мойта чета броеше тогава до 360 человека, защото отъ
депъ на денъ все дохаждаха нови момчета. Въ това сра-
жение, понесе ние имахме твърдѣ добри позиции, турцитѣ
изгубиха много мъртви и ранени; а отъ нашитѣ паднаха само
единъ мъртавъ и двама ранени. И убитото момче отъ нашитѣ
нѣмаше да пострада, ако не бѣше се качило на едно дърво.

Щомъ го удариха (то бѣше родомъ отъ Прилѣпъ), паднѣ отъ дървото. Михалъ Хжшлаго, единъ Херкулесъ, родомъ отъ Кжрке-клисе, живущъ сега въ Севлиево, дигнѣ ранениятъ на гър-бѣтъ си и го занесе въ болницата на Пандиралъ, която се на-мираще четири часа расстояние. Безъ да се гледа на тая сжща братска помощъ отъ страна на добриятъ Михалъ, ра-вениятъ умрѣ на вториятъ денъ. На другиятъ денъ, 16 Юлий, турцитѣ пакъ ни нападнахъ, но не съ такъво ожесточение, както минѣлиятъ денъ. Това сражение трая всичко петъ часа и не може да се каже битка, защото гърмѣхме си единъ други отъ твърдѣ, далечно расстояние. Турцитѣ не доближавахъ нашитѣ чудесни позиции, а това тѣ правили съ хитростъ: заливяхъ ни по тоя начинъ, а отъ друга страна съ пълна сила влѣзли въ Грамада.

На 18 Юли, още въ тъмни зори, се получихъ слѣдующитѣ двѣ заповѣди отъ полковникъ Хорватовичъ:

„Вojводама Добровольчкимъ Г. Сими Соколовићу, Ристи Македонскомъ и Ильи.

„Све Добровольчкѣ чете повуците назадъ на чуку изнадъ ло-гора и осигуравајте десно крило трупа. Према томе заузмите оно место које је досад баталионъ заузимао.

„17/VI 76

„Пандирало

„Пуковникъ

ѣ. Хорватовић“

Това писмо както и слѣдующето ний получихме твърдѣ кжсно, на 18 Юлий, тогава когато вече турцитѣ ни бѣхъ заградили. Ето и второто писмо що говори:

„Вojводама Добровольчкимъ Сими Соколовићу, Ристи Македонскомъ и Ильи.

„Препоручујемъ вамъ да се пре зоре прикупите и да на-пуштѣте шанчеве заузмете тако да у једанъ шанацъ доѣ само по 20—30 људи.

„Особиту пажњу треба обратити на то да људи доста одају и да се движу на позиции е да би непријатељ мис-лио да насъ је много.

„17 Јула 1876

„Пандирало

„Пуковникъ.

ѣ. Хорватовић“

Разбира се, ние прибряхме да изпълнимъ втората заповѣдь на полковникътъ; първата неможахме да изпълнимъ, защото турската войска се подаде отъ двѣ страни: подиръ насъ и отъ къмъ Бабина-Глава. И щомъ влѣзнихме въ шанцевѣтъ, турцитѣ ни нападнахъ ужасно и съ много голѣма сила. Тѣ се хвърлихъ върху насъ, като орли на лешъ. Тѣхното голѣмо множество ни принуди да отстъпиме. Щомъ почнахме отстъплението, турската кавалерия захванъ да ни напада съ една тактика много опасна заради насъ. Мнозина отъ нашитѣ момчета паднахъ отъ тая кавалерия, но и тя сама доста пострада отъ нашитѣ куршуми. Огнетжванието както и сражението трая цѣль день: отегжихме чакъ до Треси-Баба. Въ това сражение се истрѣсахъ и изгубихъ отъ всичкитѣ доброволци около 200 души. Само отъ моята чета 40 души. На Треси-Баба бѣше и сръбската войска, та щомъ дойдохме тамъ, спрѣхме се и взехме позиции. Това бѣше на 18 Юли вечерта.

На 19 Юли заехме дѣсното крило на боевата линия и се пригответхме да посрѣцнемъ турцитѣ, които сигурно очаквахме да ни нападнатъ. Турцитѣ тоя день пакъ ни нападнахъ, и ние бѣхме принудени да се биеме безъ никаква помощъ два — три часа и изгубихме двѣ най-добри позиции, които имахме. Понекже турската сила бѣше твърдѣ голѣма, дойдохъ ни на помощъ четири чети отъ Княжевичката бригада. Щомъ дойде помощта, ние отново се впуснахме въ бой съ турцитѣ и така распалено, щото се размѣсихме и се биехме само съ щиковеѣ. Но скоро отбѣснати турцитѣ се отгѣглихъ на страна и нашитѣ успѣхъ да вземжъ позициитѣ имъ. Азъ бѣхъ останжлъ малко по назадъ и турцитѣ ме заобиколихъ и ми прѣдложихъ да се прѣдамъ; тѣ искахъ живъ да ме хванжтъ. Още прѣди да успѣжъ да кажж или направж нѣщо, грѣкътъ Спиро Каранскаки ме бутна въ една долчинка, близо която се намирахъ, азъ паднахъ вътрѣ, а слѣдъ мене се хвърли и той та избѣгахме. Турцитѣ гръмнахъ съ пушкитѣ слѣдъ насъ, но неможихъ да ни улучжтъ и азъ, благодарение на този грѣкъ, останжхъ да живѣж и да се биж за отечеството си. Въ това сражение уловихме 18 души турци живи и ги прѣдадохме на началството си. Въ това врѣме турцитѣ блж уловили едно отъ нашитѣ момчета, струва ми се Илия се зъвеше; то бѣше отъ Видинско. Слѣдъ хващанието му

турцитѣ и пѣколциѣна манаѣи го държѣли за рѣцѣтъ доста здраво. По едно врѣме момчето, като видѣло, че не ще бѣде добръ за него и че не го очаква нѣщо хубаво, намислило да бѣгнѣ, но манаѣитѣ го държали здраво за дрѣхата. Найсетѣ то, като се уповавало на своята сила, сригало манаѣитѣ, опнижло съ всяка сила да се откъпчи отъ тѣхъ, и врѣхнитѣ му дрѣхи останѣли въ рѣцѣтъ на неприятелитѣ му. Слѣдъ това то се върнѣ при насъ полуголо, като се нареди отново да се бие съ турцитѣ. Както и да е, битката бѣше ужасна. Въ това врѣме на турцитѣ дойде помощъ, както отъ Грамада тѣй и отъ Вабина Глава; сѣщо и на насъ дойдохъ на помощъ двѣ бригади: Смедеревската и Пожеревацката. Битката трая седемъ часа и половина, най-послѣ турцитѣ се ожесточихъ и ни нападнахъ рѣшително. Лѣвото крило на Сръбската войска, гдѣто бѣше Пожеревацката бригада, отслабна въ боятъ, а слѣдъ това ненадѣйно удари да бѣга. Вслѣдствие на това ние, които бѣхме на дѣсното крило съ Княжевечката бригада, не можехме да стоимъ безопасно на позициитѣ си и взехме да отстъпваме, но съ байонетенъ бой, който всѣки знае, колко е опасенъ за оногова, който отстъпва. Нѣма нужда да се казва, че мртви и ранени имаше доста и отъ двѣтъ воююци страни.

За да ви прѣдставѣ това отстъпване, доволно е ако ви кажѣ, че всички бѣгахъ, кой както можеше и на кѣдѣто виждаше. Азъ бѣхъ съ 10 души въ една долина, отъ гдѣто едвамъ можехме да се искачѣме горѣ. Като се качихъ на врѣхътъ, намѣрихъ едно малко дѣте, което прибрахъ и пратихъ на началството. Дѣтето намѣрихъ при едни кола, въ които имаше нахвърлено разни домашни дрѣхи; то бѣше самѣ и на слънчевиятъ пекъ изложено, та плачеше ужасно. Още съ дѣтето не бѣхъ наредилъ работата, когато една турска граната паднѣ и удари едно отъ моитѣ момчета, струва ми се викаше се Карапандчо. Въ това сражѣние отъ 320 мои момчета паднахъ само 12 души.

Вечерта се върнахъ въ Княжевацъ, взехме хлѣбъ и наредихъ момчетата на позициитѣ. Тамъ станѣ една случка на 22 Юли, която струва да се раскаже съ двѣ-три думи. Намѣрихъ се мнозина въ едно кафене и се разговаряхъ, разумѣва се, за войната. Намѣси се въ приказката и адютантинътъ на Хорватовича. Тогава Илю войвода почна да говори съ адютантинътъ и го увѣряваше, че сръбската войска

се държи примѣрно и знае да се сражава за отечеството, но че офицеритѣ не се държахъ достатъчно мъжествено въ сраженията, та за туй и резултатитѣ сж такива. Адютантинѣтъ високомѣренъ и надмѣненъ почнѣ да му възразява идосно и да укорява прѣкаленитѣ му и не вѣрни ужъ обвинения срѣщу сръбскитѣ офицери, като каза и вѣколко нецензурни думи по адресъ на Иля войвода и въобще противъ българитѣ. Разидосанъ тогава Илю войвода му каза :

— Въ градѣтъ знаете да влачите и дрънкате сабитѣ, а на бойното поле бѣгате отъ турцитѣ !

Работата отиваше до саморасправия, но адютантинѣтъ не бѣше простъ, да се захваща на борба самъ, за туй се върнѣ веднага назадъ, като се закали кръвно на свой противникъ. Както се разбра отпослѣ, адютантинѣтъ съобщилъ Хорватовичу тая случка, като му прѣставилъ спрѣчкванието, Богъ знае въ каква форма и видъ. Скоро слѣдъ туй пристигнѣ Хорватовичъ съ 36 души конница и извика, да му се прѣдстави Илю Войвода. Послѣдниятъ се уплаши и не смѣи да се яви прѣдъ Хорватовича. Въ това врѣме Илювиятъ, синъ свика минутно момчетата си и веднага обѣрнѣ около 70 пушки срѣщу Хорватовича, който въ тоя случай не бѣше въ нищо виноватъ и играше една твърдѣ неопрѣдѣлена игра. Като видѣхъ, че работата ще вземе опасенъ край, и ще стане лошо, не само за Иля, но слѣдъ туй и за всички българи, дошли тогава въ Сърбия ; като се уповавахъ на познанството ми съ Хорватовича и като бѣхъ увѣренъ, че той е уменъ и разбранъ човѣкъ, азъ прибѣрзахъ да му се прѣдставя тогава, когато той расправяше нѣщо на офицеринѣтъ, който го придружаваше, и му казахъ :

— Вие сте уменъ човѣкъ, господинъ Хорватовичъ ; азъ, ви се моля недѣйте тукъ, да позорите единъ заслужилъ човѣкъ, като Иля. Ако имате да му кажете нѣщо, ако се е провинилъ въ нѣщо, викайте го въ щабитѣ, кажете му, осждете го, убийте го, ако е заслужилъ това, но не и по тоя начинъ. Ако се допусне това : да се биетъ по такъвъ начинъ единъ други, ще ни се смѣжтъ хората тукъ, а пакъ въ Европа ще ни вземжтъ за диваци и по лоши.

Хорватовичъ дѣйствително бѣше уменъ човѣкъ, изгледа ме внимателно, пийнѣ конѣтъ и се върнѣ назадъ, заедно съ войницитѣ си, безъ да каже нѣщо Положението на Иля станѣ

много опасно; очевидно ставаше, че е твърдѣ рисковано за него, да остане повече подѣ командата, не толкова на Хорватовича. колкото на неговиятъ адютантъ. Слѣдѣ дълги размисления и събѣщания, Илю рѣши да отиде при Генералъ Чернаева, за да се избави отѣ злиятъ адютантъ, но за да отиде до него, трѣбваше да се мине прѣзъ сръбския станъ, а това бѣше невъзможно, безъ нѣкаква писменна заповѣдь отъ нѣкой командиръ. Свидѣтелство, за свободно прѣминаване изъ сръбската войска, имахъ само азъ, което получихъ сжиятъ день, съ цѣль да вземъ хлѣбъ, защото 24 часа не бѣхме яли, та за туй рѣшихъ азъ да прѣкарамъ Иля и то съ моитѣ момчета. Моего свидѣтелство гласѣше тъй:

„Објава

„За г. Ристу Македонског, коме се дозволя да у околини трупа слободно пролази, и налажем свима стражама да га пропуштају и сматрају као воѣна чете добровольачке.

„22 Јула 1876

„Команд. Къбажев. Трупа

„Къбажевац.

„Пуковник

ѣ. Хорватовић

„виѣен за ѣуприю

„11/8/76 год. Помощ. Нач. Станиц Параћин

Д. Н. Николаевић

Тая „Објава“ азъ пазѣ въ оригиналъ и сега. По тоя начинъ азъ прѣкарахъ Иля прѣзъ сръбската войска до Генералъ Чернаева. За тая цѣль размѣнихме момчетата си, и сутренъта рано го проведохъ благополучно за Алексиничка Бая. Слѣдѣ това се върнихъ назадъ веднага, но и азъ взехъ да се страхувамъ, макаръ и да знаѣхъ, че Хорватовић е единъ прѣкрасенъ человекъ. Защото той често ми казваше:

— Христо, пазете се, изпълнявайте всичко редовно, за да не пострадате, защото тукъ не ви симпатизиратъ особено.

— Защо да не ни симпатизиратъ, попитвахъ го азъ?

— Защото сте излѣзли съ българско знаме; защото, слѣдователно, дѣйствувате въ българско име; защото работите за бѣдѣща България; защото въ това има малко политика, съ голѣмо значение зарадъ насъ сѣрбитѣ.

По едно врѣме, слѣдъ като се върнахъ, Хорватовичъ ме потърси. Единъ войникъ дойде при менъ и ме пита да му кажа, кой е войводата Македонски. Азъ се уплашихъ.

— Нѣма го, казахъ на войникътъ; отишълъ е негдѣ по работа, вѣроятно въ Княжевецъ.

Войникътъ ме повѣрва и ме замоли, да кажа на Македонски, че Хорватовичъ го вика и че веднага трѣбва да отиде при него. Стож и се мисля, какво да правя?! Ужъ дойдохме въ Сърбия работа да вършаме, а пакъ то отъ саморасправни неможеме да дигнемъ главата си. Тѣкмо ми бѣше това положение и ми се искаше, нѣкакъ, да се уравни туй недоразумѣние, че да тръгнемъ по правиятъ пътъ и слѣдваме работата, за която се бѣхме въоръжили. Тѣкмо въ това врѣме дойде извѣстие, че турцитѣ сж ни нападнали. Това ме зарадва, защото ми се удаваше случай, подъ важенъ прѣдлогъ, да избѣгна свиданието си съ Хорватовича, та да позатуля съ това заминаването на Иля, а сжщо и моето участие въ туй заминаване. Въ сражението на дѣсно крило, още първиятъ денъ взехъ отъ турцитѣ единъ байракъ и нѣколко пушки и веднага ги пратихъ на Хорватовича. На хората, които занесоха байракътъ, Хорватовичъ пакъ заръчаше да ми кажатъ, да отидъ при него. На другиятъ день, рано още, дойдохъ при мене двама жандари, и казахъ ми, че Хорватовичъ ме вика, като прибавихъ, да минъ първо на полицията, кдѣто имало двѣ момчета, уловени и считани за турски шпиони. Азъ отидохъ и момчетата освободихъ отъ полицията, защото бѣха отъ Панайотовата чета, а при Хорватовича не се явихъ. Тия момчета ми съобщихъ, гдѣ е Панайотъ и азъ отидохъ веднага при него той се памираше на близо. Подробно му разправихъ за случката съ Иля, за гдѣто го прѣкарахъ и още че менъ ме търси сега Хорватовичъ, вѣроятно, за да ме накаже, което наказание въ военно врѣме можеше да бѣде и застрѣлване. Тогава размислихме и веднага и тримата: Панайотъ, Жель и азъ тръгнахме за при Хорватовича. Хорватовичъ ни по сръбски твърдѣ любезно, говорихме за много нѣща, сжщо и за прискрѣбната съ Иля случка. Той извинявашъ Иля и благодареше менъ и на моята намѣса за избѣгване на единъ възможенъ скандалъ и взаимно опозоряване. Азъ видѣхъ, че напусто съмъ се страхувалъ и избѣгвалъ сръбството си съ Хорватовича. Той, независимо отъ хвалбитъ

за нашето юнашко държание въ сраженията, заповѣда да ни се даде и доволно хрѣпа: мѣсо, оризъ и пр. На другиятъ день пакъ се отвори битката и трая всичко три дена. За тая битка Панайотъ отъ по рано е билъ тамъ, на позиция съ момчетата си; той се постави на лѣво крило. Въ тѣзи битка паднахъ само отъ моята чета 6 мъртви, 9 ранени и нѣколко изгубени. Тукъ се рани и Иванъ Сануновъ изъ Казанлъкъ, бившъ и въ четата на П. Хитова прѣзъ 1867 г. Отъ другитѣ чети загиваха повече, а най-много отъ четитѣ на Сима Соколова и Найденовъ Попъ Нилова. Подиръ тѣзи тридневна битка войската и населението се разбѣгахъ, а ние, неизвѣстени на врѣме за това, оставахме вънъ отъ Княжевацъ и турцитѣ, пай-послѣ успѣхъ, слѣдъ голѣми и скѣпи жертви, да прѣвзѣматъ сърбскитѣ позиции на дѣсното крило, гдѣто тѣ бѣхъ нападнали още отъ прѣзъ пощъта на 9¹/₂ часѣтъ, като за тая цѣль бѣхъ прѣмислили при барутханата.

Слѣдъ тая ужасна битка, сърбската войска, както и всичкото сърбско население отстъпихъ и се разбѣгахъ. Азъ съ 60 момчета отъ моята чета, които остана на позициитѣ, трѣбваше да съберъ раненитѣ и ги принесъ пѣгдѣ, за да имъ прѣвържѣ ранитѣ. За тая цѣль се отгѣглихъ съ дружината и раненитѣ, гдѣто трѣбваше, да препощваме и заповѣдахъ на момчетата да наклаждатъ огънь. Въ това врѣме се чу тропотъ отъ коне и гласъ:

— Господинъ войводо, не палете огънь, опасно е; за щото войската се оттегля.

— Прѣвързваме раненитѣ; пѣма кой да ги носи; момчетата сѣ гладни Щомъ свършихме ще загасиме огънятъ и ще вървиме, отговорихъ му азъ.

— Добрѣ! — Каза Майоръ Стефановичъ, (това бѣше неговиятъ гласъ.) Само побързайте.

Той заминъ и ний продължихме работата си.

Слѣдъ заминаването на Майоръ Стефановичъ, прѣвързване на раненитѣ и нахранване, уморени, ний сме заспали и когато се събудихъ бѣше се съзорило. Стражата, на която бѣхъ поръчалъ да ме събуди въ зори не направила това, за да си отпочинѣ. Скочихъ тоя часъ. свикахъ момчетата, приготвихме се за пѣтъ, за да тръгнемъ за Алексиничка-бана. Обърнахъ се случайно, и виждамъ тамъ близо коне съ самари, изоставени отъ ступанитѣ имъ. Пратихъ нѣколко мом-

чета та ги хваняхъ и докарахъ; натоварихме на тяхъ раненитѣ си другари и се опяхме за Алексиничка-баня. Щомъ излѣзнахме на една височина, виждаме, че иде отъ противоположната страна и Найдень Попъ Ииловъ съ 30—40 момчета. Събрахме се, и обѣдвахме заедно. Слѣдъ това, понеже у Найдена имаше лѣкове, изново измихме ранитѣ на раненитѣ, очистихме ги и ги прѣвързахме. Въ това врѣме пратихъ двѣ момчета до въ Княжевецъ за да видятъ що има тамъ; тѣ ходихъ и се върнахъ, облѣчени съ чисти нови дрѣхы, взети отъ напустянитѣ дукани и ми съобщихъ, че пѣма никой въ Княжевецъ. Тогава опяхме се съ дружината и Н. П. Нилова за Алексиничка баня. Тамъ съобщихъ на Хорватовича, че Княжевецъ е празденъ: ни Сърби, ни Турци ватрѣ.

За да се удостовѣри въ това, което му съобщихъ, Хорватовичъ викнѣ отъ моята чета нѣкого си Ранка Охриданица, бившъ нарѣдникъ въ сърбската жандармерия и му каза, да отиде той и се удостовѣри за истинността на това, що му се съобщи за Княжевецъ. Заедно съ Ранка прати и 7—8 души конни войници, а на Ранка даде единъ турски конь да ѣзди като съврѣменно му съобщи, че му го подарява. Ранко ходи и се върнѣ и потвърди сжщото. Слѣдъ това Черкезитѣ почнахъ да обикалятъ за плячка; тѣ запалихъ отъ нѣколко мѣста Княжевецъ, а съ тяхъ заедно вървѣхъ Евреи, които товарѣхъ плачката на коля и ж откарвахъ прѣзъ граница. И всичко това ставаше прѣдъ очитѣ на Сърбитѣ. Едвамъ слѣдъ нѣколко дни, послѣднитѣ се приготвихъ за да отидатъ и прѣвзематъ Княжевецъ отъ Турцитѣ, които се бѣха загнѣздили ватрѣ; по сега бѣше вече късно, защото градътъ бѣше опличканъ и изгоренъ.

Слѣдъ тая ужасна битка, единъ день Хървативичъ ме запита:

— Какъ е работата ти Христо колко отъ момчетата загинѣхъ?

Слѣдъ като му расправихъ за всичко, той ми рѣче:

— Такова е щастieto въ войната; трѣбва да се мрѣ.

Не излишно ще е да изложѣ и другъ единъ разговоръ що имахъ по-рано съ Хорватовича. Единъжъ въ Княжевецъ, прѣди прѣвземанието му отъ Турцитѣ, азъ го попитахъ:

— Какъ отиватъ работитѣ на бойното поле?

— За сега не добрѣ — ми отговори той.

— А да ли ще може да се одържи Княжевецъ?

— Не може, но надѣвамъ се за по-сѣтнѣ, по добрѣ да тръгнатъ работитѣ?

— А защо мислите тъй?

— Нашиятъ народъ не се е привикналъ още на войнишкитѣ страдания, само малко до като привикне, тогава азъ щѣ да дамъ рѣшителенъ ударъ на Турцитѣ и щѣ да ги съсипѣ въ името Божие.

И наистина така и станѣ. Хорватовичъ остави Турцитѣ да влѣзнатъ въ Княжевецъ, който тѣ, и запалихъ, и оплякахъ, като изгорихъ и много други, села и всичко това ставаше прѣдъ очитѣ на войската, и когато народа дойде въ най-големо огорчение и ожесточение, отъ турскитѣ опустошения, тогава само Хорватовичъ нападна Турцитѣ въ Княжевецъ, разби ги до кракъ и ги прогони въ най-големъ безпорядѣкъ, за къмъ Нишъ. Вслѣдствие на тоза отъ Турцитѣ паднахъ и останяхъ на бойното поле голѣмо количество мъртви и ранени.

Край.

Въ Баня. — Случката съ момчетата на руския капитанъ Протопопъ — Четата на Стояновъ отъ Копривница. — Генералъ Чернаевъ пръмото знаме. — За барутъ и пакъ прѣдъ подполковника Николича Оплакване. — Реорганизирането на българскитѣ чети въ редо войска и нашето освобождение. — Едно писмо отъ Ст. Берона. — Пръ Русско-Турската война.

Хорватовичъ ни остави въ Баня въ авангардъ прѣдъ сръскитѣ батареи. Единъ день той меповика и ми каза, че генералъ Чернаевъ щѣлъ да организира нашитѣ, българ чети въ баталиони, заради това ми рече, че ще останъ Баня още нѣколко дена и слѣдъ туй ще отидъ за Делиградъ. Следъ день-два самъ Хорватовичъ замина за Делиградъ на негово мѣсто въ Баня останъ полковникъ Любомъ Узунмировичъ съ адютанта на Черняева г. Лаврентий. Къ имахъ прѣдъ видъ заповѣдта на Хорватовича, прѣставихъ единъ день на неговия замѣстникъ, прѣпоръчихъ се и помолихъ да ми яви, да-ли не е дошълъ деньтъ да тръгъ за Делиградъ. Тогава по единъ непристоенъ начинъ, Узунмировичъ ми каза:

— Вървете, вървете, м. ви българска; за васъ сме повлѣкли войската, та се биѣме и гинѣме, а вий ни излѣгате.

Азъ нѣмаше какво да кажъ, особено като видѣхъ, всѣко мое възражение докарваше до полуда Узунмировича. За мое щастие обаче, още полковникътъ не бѣше издекларалъ своитѣ блядословия, подаде се и влѣзъ въ ста Хорватовичъ, който се връщаше отъ Делиградъ. Като разговорътъ, той взе българската страна и ни защити пръ Узунмировича съ думитѣ:

— Не, Господине, не! Не е тѣй; при всичко че българскитѣ доброволци не сѣ дисциплинирани достатъчно, но и пакъ тѣ сѣ доволно храбри. За гдѣто казвате, че Българитѣ ни излъгали, то не е истина! Ний тѣхъ излъгахме, а не тѣ насъ: навлѣзохме два часа въ България, не прѣвзѣхме ни единъ градъ, освѣнъ нѣколко села и послѣ се върнахме и оставихме жалостнитѣ Българи на милостта и немилостта на турскитѣ и черкезски ятагани.

Като чу тия думи отъ Хърватовича Узунмирковичъ замлъча и не каза нищо повече.

Слѣдъ туй казахъ ми пакъ да останъ още въ Бана, а Панайота и Желя пратиха на Езеро, въ манастирътъ Св. Стефанъ и Св. Архангелъ.

Въ Бана пристигна рускиятъ капитанъ Протопоповъ съ 800 души Българи и се спрѣ на лагера близу до моята чета. Щомъ се установи, момчетата му се прѣснѣха изъ разни мѣста, за да дирижтъ хлѣбъ; тѣ бѣхъ гладни! Слѣдъ два часа Сърбитѣ убиха три отъ момчетата му и одного ранихъ. Това станъ тѣй: момчетата като дойдохъ отъ нѣтъ гладни, бѣхъ влѣзли въ една градина да ядѣтъ сливи, вѣкой сѣрбски войници, като ги видѣли изгърмѣли върху имъ и тѣй жертвувахъ четворица юнака, отъ които трима умъртвихъ на мѣсто, а одного смъртно ранихъ. Когато дигахъ убититѣ присѣтствуваще и Лаврентия, адютантътъ на Генерала Чернаевъ и при тая жалостна случка, съ сълзи на очи казваше:

— Злѣ постигватъ сѣрбитѣ, тѣ могатъ както тѣхъ утрѣ и насъ да убиятъ.

Слѣдъ два часа отъ тая нещастна случка вдигнахъ четата на Протопопова и пратихъ я за Делиградъ.

Щомъ заминахъ Протопоповъ, пристигна друга една доброволческа чета, подъ командата на Стоянова, българинъ отъ Копривница, поручикъ въ руската войска. Четата броеше 1200 души. Съ Стоянова бѣше и Попъ Енчевъ и други нѣколкомина още офицери — българи, въ руска служба; прѣношувахъ въ лагерътъ и утреньта искахъ да заминахъ за Делиградъ. Мойтѣ момчета се разбунтуваха, защото искахъ и тѣ да заминахъ вече за Делиградъ, заедно съ другитѣ отъ четата на Стоянова. Най-сетѣ се нареди, щото и азъ съ четата си придружихъ Стояновата чета до Делиградъ. Придружи ни и Найдентъ попъ Ниловъ. Слѣдъ това

отидохме при Панайотовиѣ момчета за да се видиме. Въ то време дойде въ Делиградъ и генералъ Чернаевъ. Понекѣкои сѣ му расправили, че знамето на моята чета е стар а може би и защото съществуване въпросътъ за знамена на българскитѣ чети въ Сърбия, той поиска да го види. Това ми прави голѣмо впечатление. Ние веднага се наредихме и чаках да се яви генералътъ. Момчетата незнаехъ какъ повече да се гордѣжтъ, когато генералътъ се яви, свали си шапката и целунѣ знамето. Следъ туй прѣгледа нашето отдѣление. Съ честта, коя Генералъ Чернаевъ направи на моето знаме, като че повдигнѣ отново въпросътъ за знамената на ония българскѣ чети, които посѣха български знамена. Подиръ туй излѣзе прѣдъ насъ щабниятъ началникъ Комаровъ и ни каза, да установимъ на полето, близо до набѣтъ. Стояновъ съ другитѣ офицери бѣше заминалъ тогава за Бѣлградъ, а ние още бѣхме си отпочивали, когато дойде при насъ Иванъ Георгиевич стария полковникъ и държа ни една прѣкрасна рѣка като споменъ за историческото минало на Делиградъ, българскитѣ юнаци и за прѣдстоящото дѣло, прѣдприе противъ една друговѣрна нация, мѣстителка на славянитъ.

Понеже на 8 Августъ станѣ голѣмо сражение при Алексинецъ, дадохъ заповѣдъ да тргнемъ за бойното поле. По причина, че нѣмаше офицеритѣ отъ Стояновата чета, азъ и Найденовъ погъ Ниловъ, взехме подъ своя команда и таа чета и се опѣтихме съ 2200 души. Едва на 10 Августъ дой при менъ полковникъ Иванъ Георгиевичъ и ми заповѣда да отидѣ и да вземѣ барутъ отъ Делиградскитѣ бригадни началникъ. Азъ, Никола Живковъ и други нѣкои момчета отидохме, но, какво бѣше нашето удивление, когато видѣхме, че за такъ началникъ билъ опрѣдѣленъ подполковникъ А. Николичъ, когото познавахме като бригаденъ още отъ Вратарница! Обяснихъ му цѣльта на нашето при него идване, учтиво и любезно той едва ли не ни изрина отпрѣдъ си, като каза:

— Защо е вамъ барутъ, вашата м. . . и вашия Богъ български, щѣ да обрнѣ топоветѣ сръбцу васъ и щѣ да избѣжъ като кучета, вий ни подведохте да ваюваме за васъ а ни излѣгахте.

Азъ, войвода, човѣкъ, който съмъ напустналъ домътъ и отивамъ да жертвувамъ животътъ си въ борбата проти сръбскитѣ и български неприятель, останѣхъ крѣвно обиде

отъ това унижение и поругание, на които незаслужено бѣхъ изложенъ отъ тоя подполковникъ. Като го знаѣхъ що за стоката е, азъ и не се опитахъ да му възражамъ на всички тии ругателства, които подполковникътъ имаше сърдце да издума на мой адресъ, а излѣзохъ веднага като рѣшихъ да се оплакжъ прѣдъ генералъ Чернаева. Когато ставаше това, присѣстствувахе и г. Н. Пашичъ, който чу като ни каза:

— Сега ще да видите, какво ще ви направѣтъ; щѣтъ да ви пжхнѣтъ въ огънѣтъ.

И наистина азъ и Найденъ отидохме въ Алексинецъ при генералъ Чернаева и се оплакжхме. Тогава той телеграфира да ни пуснѣтъ, за да отидемъ на Алексинецъ, безъ да взѣмаме барутъ. И ни пуснѣха.

Въ Алексинецъ нашитѣ чети ги прѣорганизирахъ въ редовна войска и ги турихъ подъ командата на офицери още сжщиятъ день. Найденъ пошъ Ниловъ, като офицеръ, се прие и въ новата организация; сжщо се прие и капитанитѣ отъ моята чета Леонида Леонъ. На мене дадохъ една декорация и ма освободихъ. Слѣтъ това азъ взехъ си само знамето и се приготвихъ да отиджъ въ Румжния, за да събирамъ други момчета доброволци, както ми бѣше заржчалъ генералъ Чернаевъ. По сжщиятъ начинъ освободиха и другитѣ войводи. Найденъ пошъ Ниловъ бѣше заминжлъ на дѣсното крило съ момчетата си и тамъ, на позицитѣ, го смъртно ранихъ Сърбитѣ. Азъ го видѣхъ въ болницата въ Алексинецъ. Самъ той ми казвахе, че го ранили сърбитѣ и че щомъ паднѣлъ, сърбитѣ го обрали. Като съ плачъ на очи ми говорѣше:

— Убихъ ме Сърбитѣ, бай Христо, и слѣтъ това още живѣ ме ограбихъ: взехъ ми часовника и паритѣ.

Послѣ се научихъ, че слѣтъ нѣколко дена Найденъ Пошъ Ниловъ умрѣлъ. Най-сѣтнѣ на 14 Августъ, заедно съ Никола Живкова, трѣгнжхме за въ Пожаревецъ, отъ гдѣто азъ самъ заминжхъ прѣзъ Кладово за Румжния.

Слѣтъ завръщанието ми въ Румжния, азъ бѣхъ натоваренъ отъ г. Ст. Берона да занесжъ слѣдующето писмо на генералъ Киселски въ Бѣлградъ и да се хванжъ отново за работа по народнитѣ дѣла. Но тѣй като генералътъ бѣше заминжлъ за въ Руссия азъ се върнжхъ назадъ въ Румжния, а писмото останж у менъ. Понеже това писмо се има извѣстенъ интересъ, азъ го помѣстямъ тука. Ето що гласи то:

Номолоса 27/вріа 1876 г.

„Любезний Пріятелю!

„Години отъ какъ не самъ та видель и отъ кога не самъ ти писалъ. Отъ Хр. Македонски, който отъ 7 години е и мене, и сега дохожда пакъ тамъ, и когото ти припорука като добаръ юнакъ и веренъ, научиха какъ си произи денъ на високъ чинъ Генералъ. Като ти чиститя отъ серди желая да стигнешъ ония дни кога болгарія милото наше отчество, освободена отъ Дунава ду Бело Море, отъ Адриати ду Понтатъ да ти даде първи чинъ на български Фелдт-Маршал

„Гледай брате Киселски да по можнишъ да органисаи собраните тамо многобройни болгари на едно особно тѣза да са вижда и чува особно техното действе. Не мож человекъ отъ сега да придвиди кое направление ще зема работите за насъ. Истина е какъ свиренствата Турски болгарія произведоха гулемъ шумъ в' сичка Европа, и несоха пай голема умраза на Турското правителство, и сиките сили согласни да направятъ болгаріи като пезависим Незпайми обаче какво ще стане, защото в' деня когато и са почни нарежданіето на работите ще са видятъ мачнотіи! Въпроса Сербски, Ерцеговски, босенски, и Черногорски, лес са решаватъ, но нашіятъ е животъ или смертъ за Езропейс Турція. Ній сме сердцето. Ній треба да я изместимъ. За то треба и воено да са пригответи и съ голема паметъ да работимъ. Цанковъ и Балабановъ треба да увидяватъ на вре какъ в' деня кога са состави болгаріи цѣлокупна отъ кол болгарско население има в' Македонія и Тракія, ще прием сичкіятъ турски долгъ и ще я кдарно да ги испла Колкото до сега плащахме на Турцко правителство не било нищо соразмерно съ колкото ни земаха силомъ, като рѣ почти сичките Турци живенха отъ пота на горкіятъ болгарии

„Съ една речъ болгарската работа мачно ще се наре. Ній сме най многобройни, намъ пренадлежи най голема пр травство, ній треба да земимъ и големъ товаръ.

„Жално ми е като самъ много убарканъ съ много Мшти чи годината много лошава не ми прощава да дода да Ви вид не мога какво желая да дода съ голема помощъ на нація брат Зарачахъ на Браила 200 контоши зимни. 100 трябва веки да готови другите по после. Ще се испратитъ право ду Ва

„Богъ да Ви е на помощъ.

„Ви поздравявамъ и самъ „Вашъ Пріятель С. Р. Беронъ“

Когато Руссия объяви война на Турция, азъ бѣхъ боленъ, но при всичко това искаше ми се и пакъ и русситѣ да придружѣ, противъ народниятъ тиранинъ. Сега, слѣдъ всичко това, което до тукъ расказахъ, слѣдъ всички тия страдания и мъки, които прѣминѣхъ прѣзъ главата ми, иска ми се да съмъ пакъ младъ, да намѣрихъ пакъ такъва борба и да се впуснахъ, да се прѣдамъ на нея отъ дѹша и сърдце. Незнахъ да ли има нѣщо по-приятно, по възвишено отъ подобна работа и трудъ за общото, на народътъ и отечеството добро. Единъ само споменъ отъ миналото, е голѣмо утѣшение за мене; това което азъ съмъ до сега извършилъ, сгрува цѣлъ животъ за мене; при тия спомяни дѹшата ми потѣва въ едно блажество, което азъ немогъ нито да опрѣдѣлихъ, нито да изкажѣ, нито да обяснихъ. И да знаете колко струва едно въспоминание! . . . — Повече отъ всички свѣтски блага и отъ всички надѣжди на тоя свѣтъ.

Не ми е жално за друго, освѣнъ за младинитѣ. Но ако азъ немогъ, по неизменнитѣ природни закони, да работѣ и днесъ както до сега, ще се утѣшавамъ съ мисльта, че младитѣ, новото мило поколение, надѣждата на отечеството, ще продължи съ достоинство борбата, за неосвободената частъ отъ нашето сѣжно отечество, както е възможно, както го изискватъ обстоятелствата и както би било най добръ. — Дано въ скоро врѣме желанията ми се изпълнятъ и надѣждитѣ народни се усъществятъ. Дано!

Знамето на Стефанъ Караджа:

За да не остане и най-малкото съмнѣние, че знамето, което притежавамъ и ликътъ на което слѣдва, е онова сѣщо знаме, което е носилъ Ст. Караджа и подъ което неговата чета се е сражавала прѣзъ 1868 г. съ турцитѣ по Ст.-Планина, нека се прочете приложеното на слѣдующата страница свидѣтелство:

Свидетелство.

Долоподписанитѣ жители живуци въ градѣ Браила (мания), удостоверяваме чрѣзъ настоящето свидетелство, че змето, което са намира днесъ въ Г-иъ Христо Никола Мадонски, е работено отъ Госпожа Султана Русевичъ въ 18 година и дадено на Войводата Стефанъ Караджа.

Браила 13/25 Юлия 1896 год.

(подп.) Султана Русева

Ilie Ruse

Апостолъ Русевъ

Георги Петровичъ

Х. Сему Ивановъ

А. Георгиевичъ

Георги Николаевичъ Х. Вулчовъ

Апостолъ Христофоровъ

G. G. Mihail

Настоятельница Българската Община: Хаджи Стефанъ Димитр

Ето и видѣтъ на самото знаме пито отъ г-жа Сул Русева въ Браила, на зеленъ коприненъ платъ съ л исправенъ посрѣдъ него и съ корона на глава:

Допълнение към записките ми.

Необходимо разяснение. — Мнимото ми убиване. — Възрастта ми. — Несъобразностъ съ истината. — Отиванieto на Дѣда Иля въ Бѣлградъ. — Бомбардиранието на Бѣлградъ. — Въ Кладово. — Человѣкъ отъ голѣмото добро утро. — Криво изражение. — Пенко Храновъ. — Знамето на Раковски отъ 1862 г. — Български войводи отъ 1860 — 1877 година. Списъкъ на момчетата отъ четата на Хаджи Димитра и Ст. Караджата.

Необходимо разяснение.

Горнето допълнение се прави за това, защото лицето, на което бѣхъ повѣрилъ нарѣжданieto на записките ми, неиспълни съвѣстно работата ми, спорѣдъ задължението си.

Въ началото на Записките ми, има особенъ отдѣлъ, писанъ отъ г-нъ нарѣждачътъ на записките ми и неподписанъ отъ него, защото, той билъ си намислилъ да ми присвои и цѣлата книга, за която цѣль бѣше напечаталъ, безъ мое знание, съгласие и позволение, и корицитѣ на книгата ми, въ които бѣ поставилъ своето име, придружено съ думата *авторъ*.(?!)

Независимо отъ това, много важни отъ най-забѣлѣженитѣ въ записките ми нѣща, той г-нъ е изоставилъ, други криво е прѣдалъ и пр. Вслѣдствие на това, азъ се принудихъ и си отнѣхъ записките отъ него, та ги повѣрихъ другиму, за да ги прѣглѣда и довърши нарѣжданieto имъ и по възможности, да поправи и допълни направенитѣ упущения, безъ което моята книга щѣше да изгуби своето историческо значение.

Отъ уважение къмъ лицето, на което бѣхъ повѣрилъ нарѣжданieto на записките ми, по негово изрично желание, азъ се отказвамъ да спомяна името му тука.

Ето защо, на моитѣ записки се добавя и допълнение, значението на което, читателътъ самъ ще да оцѣни, щомъ прочете и слѣдующитѣ допълнителни мои бѣлѣжки.

Мнимото ми убиванне.

На ст. 2, р. р. 28 — 40 и стр. 3, р. р. 1—17, е помѣстено извлѣчение отъ прѣдговорѣтъ на издадената отъ Захария Стоянова книга „Четирикъ отъ България“ на Филипъ Тотѣ, Хаджи Димитра и Стефанъ Караджата (1867—1868), въ Пловдивъ прѣзъ 1885 г. (гл. стр. 2 и 3). Въ това извлѣчение се казва, че отъ четата на Хаджи Димитра и Ст. Караджата, освѣнъ седемъ души, хванати живи и испратени въ заточение до животъ въ Аккийската крѣпостъ и слѣдъ Св. Стефанския Договоръ освободени, други живи лица не сж биле останали. А пъкъ на стр. 185 отъ сжщата книга се казва за мене изрично слѣдующето:

„Знае се за положително само това обстоятелство, че единъ отъ борцитѣ, Христо Микедончето, който билъ лѣгналъ нарочно мѣжду убититѣ, щомъ битката прѣстанала и Турцитѣ се впуснали да рѣжжѣтъ глави, той скочилъ на крака и съ оржие въ ржката, сполучилъ да избѣга къмъ Западъ, само раненъ. Той слѣзалъ въ тунджанската долина, прѣгазилъ рѣката и умрѣлъ около Аджаръ, въ мѣстността Кадрафилъ, гдѣто билъ погрѣбенъ отъ овчаритѣ. Родителитѣ и нѣкои сливенски граждани, неговитѣ кости именно раскопали. послѣ десетъ години, и ги отнесохъ въ Сливенъ на мѣсто Хаджи Димитровитѣ кости. Тѣ сж погрѣбени въ тамошната черкова Св. Никола, надъ които се издига скромна постройка въ форма на паметникъ.“

Казаното до тукъ отъ Захария Стоянова, сравнено съ моя разказъ (Гл. стр. стр. 101—105) не е твърдѣ далечъ отъ истината. Разницата обаче стои само въ лицето, което е било погрѣбено отъ овчаритѣ, а това е отъ голѣма важность. Ето какъ стои работата :

Въ едно отъ сраженията, Хаджи Димитровия братъ Тодоръ Йсеновъ беше злѣ раненъ. Когато стана нужда да вървиме, трѣбаше да го оставиме, защото нѣмаше възможностъ да го носиме, едно отъ прислѣдваието на потеритѣ, а друго, че той бѣше твърдѣ злѣ раненъ, почти полумъртавъ; надѣжда за спасение нѣмаше. Тогава рѣшихме, вмѣсто да го оставиме въ рѣцѣтъ на турцитѣ, да го прѣдадеме на нѣкои овчари да го пазятъ и щомъ умрѣ да го погребѣтъ; така и направихме; отнесохме нещастния Тодоръ при овчаритѣ въ сѣщата мѣстностъ, упростихме се всички, като го цѣлувахме въ челото и тръгнахме. Отъ казаното става повече отъ явно, че заровеното въ мѣстността *Кадровиц* лице, е Хад. Димитрова братъ Тодоръ, и че изровенитѣ послѣдователно отъ тамъ кости като мои, отъ роднинитѣ и приятелитѣ на Хад. Димитра, сѣ кости на Хад. Димитрова братъ Тодора. Нека това да се знае отъ всички сливенски родолюбци, както и отъ приятелитѣ, роднинитѣ и майката на Хад. Димитра, че подъ издигнатия скромнѣнъ паметникъ въ черквата Св. Никола въ гр. Сливенъ, лѣжатъ не моитѣ кости, а коститѣ на нѣйното мило чадо Тодоръ и да му отдадѣтъ всички приличната почтъ и заслужающата паметъ.

Вѣчна ти паметъ незабравимий другарю и сѣратниче Тодоре! Богъ да те прости!

Тукъ му е мѣстото да забѣлѣжа, че г. Ив. Вазовъ потрѣбно е записалъ въ своитѣ „Повѣсти и Разкази на стр. 106, р. р. 22—29 т. I отъ 1893 г., че азъ съмъ билъ нѣйдѣ разсилень, мѣтилъ съмъ съ една рѣка канцелярията и малодушно съмъ трѣперялъ отъ гласѣтъ на грубия писаръ“! и съжалява, че не съмъ билъ умрѣлъ. Това не е вѣрно. Въ доказателство на това какъ, че азъ не съмъ умрѣлъ, а съмъ още живъ, и че азъ съмъ сѣщия оня другаръ и сѣратникъ на Хад. Димитра и Ст. Караджата прѣзъ 1868 г., подъ името *Христо Македонцето* служи слѣдующето свидѣтелство:

Свидѣтелство.

Чрѣзъ което подписаннитѣ поборници и граждани, всички жители столични, които сме взѣмали участие въ Българскитѣ движения за освобожденито на отечеството ни отъ петъ сто-

тинъ годишното му робство удостоверяваме, че познаваме лично носителя на настоящето, именуемъ *Христо Николовъ Македонски*, родомъ изъ с. Горни Тодоракъ, Кукушко, въ Македония.

При това обявяваме за свѣденіе на всички власти и други интересующи се лица, да знайтъ, че тоя сѣщия г. Христо Николовъ Македонски, е взѣмалъ участие въ българскитѣ възстанически движения, отъ 1862 год. насамъ до освобождението ни, а именно:

1. Въ 1862 год. Г. Христо Н. Македонски е взѣлъ участие въ първата българска легия въ Бѣлградъ и се е сражавалъ съ турцитѣ при бомбардиранието града отъ крѣпостѣта;

2 Въ 1867—1868 год. Г. Христо Н. Македонски е взѣлъ участие и въ втората българска легия въ Бѣлградъ, а при растуриянето ѝ, въ пролѣтъна на 1868 год. той замина за Романия;

3. Въ сѣщата 1868 год. Г. Христо Н. Македонски замина съ четитѣ на българскитѣ войводи *Хад. Димитра Ясеновъ и Стефана Караджата*, слѣдъ разбиваніето и распръснуваніето на които, той съ още двама души отъ сѣщитѣ чети, е ималъ щастіе да се избави живъ, заедно съ двамата си другари, и прѣзъ Рила, Св. Гора, Цариградъ и Одесса сѣ заминали за въ Романия, гдѣто е живѣлъ;

4. Въ 1876 год. Г. Христо Н. Македонски, е взѣлъ участие, заедно съ другитѣ войводи Български, въ сръбско-турската война, гдѣто е билъ избранъ и прогласенъ за войвода, съ особно свое българско знаме и е воювалъ прѣзъ всичкото врѣме, до събиранието на всички доброволци въ особенъ доброволнически полкъ, а слѣдъ това е заминалъ за въ Романия;

5. Г-нъ Христо Н. Македонски е тоя сѣщия Христо Николовъ или Христо Македончето, за когото покойний Захарій Стояновъ спомѣнува въ книгата „Четитѣ въ България“ на Филипъ Тотѣ, Хад. Димитра и Стефанъ Караджа въ 1867—1868 г., на стр. 158, че ужъ е билъ убитъ отъ турцитѣ, при разбиваніето на четитѣ, въ мѣстностѣта *Кадрафилъ*, около Аджаръ, отъ гдѣто послѣ коститѣ му биле изровени като кости на Хад. Димитра и биле занесени въ гр. Сливенъ и погребени въ черквата на Св. Никола.

Въ удостовѣреніе на горѣказанното даваме настоящето на рѣченния Г. Христо Н. Македонски, за да му послужи, ако му стане нѣгде нужда, за което се подписваме.

Столица София, 1-й Ноемврий 1896 год. *Свидѣтели:*

Като опълченецъ-поборникъ, взѣмалъ участие въ Сърбско-Турската война въ 1876 год. и въ Руско-Турската война 1877—1878 год. удостоверявамъ. *Ив. Хад. Ц. Бобевский.*

Подписаний Апостолъ, Старъ Поборникъ опълченецъ, и въ 1885 год. съвѣтникъ на Войводитѣ въ Партизанский отрядъ, въ Сърбо-Българската Война, удостоверявамъ, че тука означений Г-нъ Христо Н. Македонски е сѣщия, който бѣше взѣлъ участие съ войводитѣ Хад. Димитра и Ст. Караджа въ 1868, сѣщо и въ 1876та год. взѣ участие като войвода при Българскитѣ доброволци въ Сърбия, за което са и подписвамъ.

Тома С. Хитровъ.

Като Старъ Поборникъ-Опълченецъ и апостолъ по движенията и съучастникъ въ всичкитѣ дѣйствия по подготвение и въоръжаване на всичкитѣ народни чети, главенъ писарь-секретаръ и съвѣтникъ на четитѣ подъ управлението на Г. П. Хитовъ войвода и подвѣдомственитѣ нему подвойводи Филипъ-Тотю, Дѣдо Желю и Цонко прѣзъ 1867 г. и билъ въ първата легия (1862) и втората (1867—1868 г.) въ Бѣлградъ удостоверявамъ горното безъ Сърбско-Турската Война.

Ив. П. Хр. Кжршовски.

Скарлатъ С. Икономовъ.

Т. Пневъ.

П. Икономовъ.

Д. Томовичъ.

Като съучастникъ въ Българската легия въ Бѣлградъ 1862 г. и въ приготвляването въстаническитѣ чети въ Романия и въ революционий Комитетъ до 1876 г.

К. Стояновъ.

Б. Нешовъ.

Като емигрантинъ прѣзъ 1876 г., слѣдъ заминаването на „Ботювата чета“ удостоверявамъ, че казаный Христо Николовъ Македонски прѣмина прѣзъ Слатина (Романия), съ образуваната отъ него чета за Сърбин, гдѣто нея година се сражава съ неприятеля (Турцитѣ).

Опълченецъ С. Байчевъ.

Софийското Градско Общинско Управление засвидѣтельствува честността на подписавшитѣ върху настоящето сви-

дѣтелство свидѣтели: Ив. Х. Н. Бобевски, Тома С. Хитровъ, Ив. Кършовски, Скарлатъ Икономовъ, Т. Пѣевъ, П. Икономовъ, Д. Томовичъ, К. Стояновъ, Б. Нешовъ и Ст. Байчевъ жители Софийски.

Гр. София, 9 Ноемрий 1896 г.

№ 23027. (М. П).

За Кмѣтъ: Д. Ножаровъ.

За Секретаръ: Хр. Ивановъ.

Възрастта ми.

На стр. 4, р. 25 въ *Прѣдговорѣтъ* на запискитѣ ми се казва, че спорѣдъ книгата на Захария Стоянова, когато азъ съмъ се записалъ въ четата на Хад. Димитра и Стефанъ Караджата съмъ билъ на 28 години. Това нѣщо не съотвѣтствува съ истинната, а и нарѣждача на запискитѣ ми неблаговоли да го поправи, при всичко, че му заблѣжихъ. Тѣй като то противорѣчи както съ моитѣ блѣжки тѣй и съ *Прѣдговорѣтъ* въ запискитѣ ми, азъ го поправимъ:

Азъ съмъ роденъ въ 1835 г. (сл. стр. 6 р. 25); Въ 18 год. ми възраст (1852), азъ се заловихъ за търговия; Въ 25 г. ми възраст (1860), азъ излѣзнахъ въ балкана; Въ 26 г. ми възраст (1861), азъ отидохъ въ Сърбию; Въ 27 г. ми възраст (1862) азъ постъпихъ въ първата Българска легия въ Бѣлградъ; Въ 32 г. ми възраст (1867—1868), азъ постъпихъ въ втората българска легия въ Бѣлградъ. Въ сѣщата възраст постъпихъ азъ и въ четата на Хад. Димитра и Стефанъ Караджата въ 1868 г., а пѣкъ сега съмъ на 61 година.

Несъобразность съ истината.

На стр. 5, р. 16—19, младия мой г-нъ нарѣждачи на запискитѣ ми казва: „Въ продължение на 10—15 дни азъ успѣхъ да взѣма нужднитѣ блѣжки за всички дѣла които Македонскии вършилъ прѣзъ периода отъ когато е ставалъ „хайдутинъ“ до Сърбско-Турската война“. Това

пѣщо не съотвѣтствува съ дѣйствителността! *Никакви особни бѣлѣжки*, вънъ отъ съдържанието на моитѣ записки азъ, на младия мой г-нъ нарѣждачъ, не съмъ давалъ, съ исключение на нѣкои разяснения на моитѣ съществуващи писменни бѣлѣжки. Тѣзи мои писменни бѣлѣжки, както и всичката ми прѣписка, азъ бѣхъ повѣрилъ на младия г-нъ нарѣждачъ, и той, не безъ особни свои съображения не се е рѣжководилъ по тѣхъ, при всичко това той е заблагодарасжилъ да съкрати много пѣща, а други да изостави съвършено произволно, както това самъ исповѣда въ прѣдговорѣтъ на стр. 6, р. р. 8—10, като казва: „Нѣкои отъ подробноститѣ за участъта на четата на Караджата и Хаджи Димитра ще изоставимъ“ а това пѣщо, е станжло безъ мое позволение и съгласие, когато подобно пѣщо не трѣбваше да става! Колкото пѣкъ забѣлѣжкитѣ ми по сѣрбско-турската война (1876 — 1877), които сж отъ неоцѣнима важность за нашата нова българска история, по възражданieto ни и освобождението ни, тѣ сж съвършено занемарени и съкратени.

Отиванието на Дѣдо Иля въ Бѣлградъ.

На стр. 30, р. р. 20 — 21 казаното. „Въ Сѣрбия едновременно съ насъ дойде и Дѣдо Илю съ четата си, въ която се записахме съ Манолъ Наковъ“, не съотвѣтствува съ същността на работата, нито пѣкъ съ моитѣ бѣлѣжки.

Когато азъ отидохъ въ Сѣрбия, а послѣдователно дойдохъ и въ Бѣлградъ (1861), при Раковски, Дѣдо Илю бѣше тамъ. Той бѣше отишълъ много по-рапо отъ мене и азъ го памѣрихъ въ жилището на Раковски. Но кога бѣше отишълъ той въ Сѣрбия, да ли прѣвъ 1859 или въ 1860 год., това немогъ да кажѣ. Това което могъ съ положителность да утвърдя то е, че Дѣдо Илю е заминалъ за въ Сѣрбия въ тая година, въ която извѣстния турски садразамъ Кьбрѣзлѣ Мехмедъ паша упълномощенъ отъ Султанъ Азиза, колѣше и бѣсеше изъ Бѣлгария, кого гдѣто свареше. Той иска и избѣси много невинни Бѣлгари и много товари злато задигна откупъ отъ заможнитѣ Бѣлгари, за да не ги закажѣ. *Тѣми пари за черни дни* взѣмаше той.

Бомбардирането на Бѣлградъ.

На стр. 31, р. р. 13—16, има пужда отъ слѣдующето допълнение. Когато отидохме при бимбашията, ние бѣхме седемъ души; освѣнъ Караджата, азъ, Юрданъ Планински и Тома (а не *Тоше*, както погрѣшно е казано тамъ) Панделѣвъ отъ Свищовъ, бѣхъ още и Ив. П. Хр. Каршовски отъ Елена, Манолъ Наковъ и Петко Маджаровъ. Отъ кѣщата на бимбашията ний ходихме по турскитѣ махали да гониме и биеме Турцитѣ всички задружно.

Прѣзъ цѣлата нощъ, както и послѣдователно, всички нахоящи се тогава въ Бѣлградъ, подъ Раковски Бѣлгари, взѣхме най-живо участие при изгонванието на Турцитѣ въ крѣпостъта. Съ пълно право може да се каже, че при бомбардирането на Бѣлградъ отъ Турцитѣ изъ крѣпостъта, единствено ние Българитѣ спасихме сърбската столица отъ съсипване и изгаряние, защото щомъ се почна бомбардирането, братята Сърби, граждани на столицата заблагоразсѣдихъ, вмѣсто да се опълчятъ противъ Турцитѣ, да се намѣрятъ въ Топчи-Дере и въ кошутнякътъ.

Когато нашитѣ крушуми отъ белгийскитѣ ни, се сипѣхъ около турскитѣ топови по крѣпостъта, турскитѣ топции прѣстаняхъ да дѣйствуватъ и топоветѣ мѣгнахъ, защото никой не смѣеше да се покаже да ги пълни. Тогава ние се приближихме къмъ крѣпостъта, за да посрѣпнеме турцитѣ, ако би излѣзли отъ нея, както по-рано бѣше излѣзло едно отдѣление турска войска изъ Видинъ Капия, и посрѣщнато отъ нашитѣ момчета, бѣше повърнато, слѣдъ силно сражение, въ което прѣдводителя, единъ Арабинъ на бѣлъ конь бѣше убитъ.

Прѣзъ всичко това врѣме, въ тѣзи ужасни сражения, както и въ бомбардиране на Бѣлградъ, отъ нашитѣ дружини бѣхъ ранени само двама души: *Ив. П. Хр. Каршовски* раненъ на главниятъ обкопъ при „Сръбска Круна“ въ дѣсниятъ хѣлмджикъ отъ единъ откъслекъ тухла, отбитъ отъ едно юлле отъ противоположния зидъ при стара една хлѣбарница, и *Петко Маджаровъ* раненъ съ куршумъ отъ крѣпостъта въ глезенътъ на дѣсния кракъ на Видинъ Капия, въ сражението съ излѣзлитѣ отъ крѣпостъта Турци. И двамата ранени бѣхъ отнесени въ военната болница за лѣкуване. Слѣдъ нѣколко врѣме *Петко Маджаровъ* се поминялъ отъ гангренаване

на раната, а пъкъ *Ив. П. Хр. Кършовски*, слѣдъ продължително врѣме, остана живъ и по слѣдователно взѣма живо участие въ всички народни движения, както и въ четитѣ на войводитѣ П. Хитовъ, Филипъ Тотя, Дѣдо Желя и Цонка Котленчапинтъ (1867), като главенъ писаръ — секретаръ и съвѣтникъ, тѣй сѣщо и въ втората българска легия въ Бѣлградъ (1867 — 1868 г.); а сега живѣе въ българската столица, въ незавидно положение.

Въ Кладово.

На стр. 170, р. р. 23 — 29, гдѣто се говори за Ив. Х. Н. Бобевский, трѣбва да се добави: Слѣдъ настоятелната молба на Х. Н. Х. Стоянова, за да отпусти синѣтъ му и посредството на П. Мишайкова и на сръбския капетанъ, азъ освободихъ Ив. Х. Н. Бобевский, въ замѣна на даденитѣ отъ баща му 25 лири турски, които взѣ П. Мишайковъ за комитета. Нѣ при това настояхъ щото той — Бобевски да остане въ Кладово, за приемане и испращане момчетата, които идвахъ прѣзъ тамъ изъ Романия. И дѣйствително, когато, азъ на 14 Августъ напущнахъ Алексинецъ, за да отидѣ въ Романия, намѣривъхъ Бобевски въ Кладово. Слѣдъ отпуцанието на Ив. Х. Н. Бобевски изъ четата си, той ми даде двѣ сабли, които не можъ забрави. Едната отъ тѣхъ ми служи благополучно въ сраженията противъ Турцитѣ и на много мѣста ме избави отъ явна смъртъ!

Человѣкъ отъ голѣмото добро утро.

На стр. 187, р. 4, казаното: *человѣкъ отъ голѣмото добро утро*. съвършено си нѣмаме мѣстото; защото подобно нѣщо, нито въ мойтѣ записки има, нито пъкъ азъ съмъ казвалъ нѣкому. Подобно нѣщо азъ никога нѣмаше да кажа за себе си, защото азъ съмъ билъ самостоятеленъ войвода още въ 1860 год., въ четата на Хаджи Димитра и Стефанъ Караджата, азъ бѣхъ подчетникъ или десетникъ, а пъкъ въ 1876 — 1877 год. бѣхъ и пакъ самостоятеленъ войвода. Види

се работата че младия ми г-нъ нарѣждачъ ще да бѣде турналь-тия думи за украшение на слогътъ. Въ всѣки случай тия думи оставатъ за негова смѣтка.

Криво изражение.

На стр. 189, р. 10, казаното за священника, който е писалъ отговорътъ на писмото ми, единъ *добъръ Сърбинъ*, не е мое изражение, нито пъкъ е записано въ моитѣ бѣлѣжки. То противорѣчи съ сжщността на работата: а) защото азъ не съмъ познавалъ това лице, и б) защото не само въ Балта Бериловци, но и въ цѣлия Пиротски окръгъ, до освобождението, не само пошъ Сърбинъ, но и никакъвъ Сърбинъ не е имало!

Ненко Храновъ.

На стр. 191, р. 22 е пропустнато слѣдующето обстоятелство:

Когато бѣхме при Засковци, прѣди да ни нападнѣтъ Турцитѣ, азъ пратихъ отъ четата си Ненка Хранова изъ Радомиръ, да докара нѣколко говеда изоставени отъ Турцитѣ. Той отиде съ нѣколко момчета, но до като се върне Турцитѣ ни нападнѣхъ и ни распрѣснѣхъ. По тая причина Н. Храновъ се изгуби и азъ вѣрвахъ, че ще да е убитъ или уловенъ. Едва слѣдъ 7—8 дни, той ни намѣри и се присѣдихъ и пакъ къмъ четата ми.

Знамето на Раковски отъ 1862 г.

Знамето на Раковски, подъ което устроената въ Бѣлградъ „първа бѣлгарска сессия“, воюва противъ Турцитѣ и спаси Бѣлградъ отъ съсипване и изгаряние при бомбардиранието му, бѣше повѣрено отъ Раковски на Дѣда Ивана отъ Зайчаръ. Въ 1876 г. Дѣдо Иванъ дойде съ особна своя бѣлгарска чета, съставена отъ Бѣлгари изъ Краина (Зайчарско и Неготинско), на чело на която се развѣваше това историческо бѣлгарско знаме. Въ едно отъ сраженията, Дѣдо

Иванъ се разболѣ и си отиде, а четата си заедно съ знамето остави подъ управлението на Найдень Попъ Ниловъ. Слѣдъ убиванieto на послѣдния, това знаме остана у Сърбитъ. Нека се не забрави и това.

Български Войводи.

Не безъ интересно ще бжде за четателя да знае, кои сж войводитѣ, които сж взели живо участие, въ разнитѣ движения и сж принесли извѣстна полза на народа за освобожденето му. Тѣзи войводи сж:

- 1) Дѣдо Илю Марковъ изъ Малешовско, въ Кюстендилъ.
- 2) Дѣдо Желю изъ Ямболско (умрѣлъ).
- 3) Панайотъ Хитовъ изъ Сливень, въ Русе.
- 4) Хаджи Димитъръ Ясѣновъ изъ Сливень (умрѣлъ).
- 5) Стефанъ Караджа изъ Тулча (умрѣлъ)
- 6) Филипъ Тотю изъ Търновско, въ Русе.
- 7) Христо Ботйовъ изъ Калоферъ (умрѣлъ).
- 8) Найдень Попъ Ниловъ изъ Ломъ (умрѣлъ).
- 9) Христо Н. Македонски изъ Г. Тодоракъ, Кукушко.
- 10) Цонко Котленченинъ (умрѣлъ).
- 11) Дѣдо Иванъ изъ Зайчаръ (умрѣлъ).
- 12) Дѣдо Цѣко изъ Ломско (умрѣлъ).

Всички горни дванадесетъ войводи сж работили, въ разни врѣмена за свободата на отечеството, отъ 1860 год. и до освобождението ни. Въ 1876 г., по врѣме на Сърбско-Турската война се появихъ и слѣдующитѣ двама нови, никому неизвѣстни до тогава войводи:

- 13) Симо Соколовъ изъ Трънъ, бившъ сѣрб. офицеръ.
- 14) Лазаръ Костинъ (умрѣлъ).

Тия драма послѣдни войводи, освѣнъ въ сѣрбско-турската война, нигдѣ другагѣ не сж участвували като такива. Слѣдователно, това което може да се каже за прѣдначението, цѣльта, ролята, дѣйствиата и заслугитѣ на първитѣ дванадесетъ войводи, не може да се кажи и за послѣднитѣ двама. За това нѣщо има много да се говори, но, не му е тукъ мѣстото.

Ето и списакътъ отъ дружината на Хаджи Димитровата и Ст. Караджата чета.

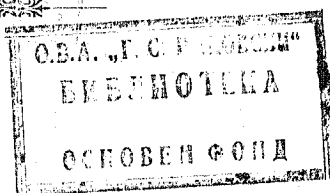
Имената на падналитѣ момчета отъ четата на Ст. Караджата и Х. Димитра

1) Хаджи Димитръ Асѣновъ	изъ	Сливенъ	год.	29;
2) Стефанъ Караджа	"	Тулча	"	26;
3) Иванчо (Банката) Христовичъ	"	Габрово	"	24;
4) Еремия П. Българовъ	"	Ломъ-Паланка	"	32;
5) Спиро Джеровъ	"	Битоля	"	32;
6) Георги Черневъ, знаменосецъ	"	Търново	"	31;
7) Димитръ Н. Захарлията	"	Черни-Носъ	"	35;
8) Димитръ Н. Мънзовъ	"	Браила	"	26;
9) Хаджи Димитръ Х. Атанасовъ	"	Тулча	"	27;
10) Тодоръ Х. Н. Асѣновъ	"	Сливенъ	"	25;
11) Иванъ Пѣвѣ	"	Казанлъкъ	"	27;
12) Антонъ Сгояновъ	"	Куманово	"	24;
13) В Р	"		"	39;
14) Сотиръ Пѣйовъ	"	Велесъ	"	25;
15) Димитръ Илиевъ	"	Търново	"	25;
16) Христо Николовъ	"	Шипка	"	20;
17) Андонъ Пѣовъ	"	Дръново	"	29;
18) Александръ Василевъ	"	Плосецъ	"	20;
19) Ганчо Стояновъ	"	Сопотъ	"	35;
20) Христо К. Ахчиоглу	"	Калоферъ	"	35;
21) Нено Мариновъ	"	Кочмалари	"	21;
22) Василъ Пенчовъ	"	Правецъ	"	29;
23) Димитръ П. Николовъ	"	Калоферъ	"	22;
24) Георги Н. Кавлакъ	"	Сливенъ	"	21;
25) Златю Пеушански	"	Тръвна	"	22;
26) Петръ Тодоровъ	"	Сливенъ	"	21;
27) Симеонъ Кръстевъ	"	Етрополе	"	20;
28) Иванъ Симеоновъ	"	Котелъ	"	20;
29) Петръ Сивковъ	"	Котелъ	"	20;
30) Никола Г. Красналя	"	Русчукъ	"	20;
31) Иванъ Ивановъ	"	Търново	"	26;
32) Христо Станчевъ	"	Шуменъ	"	32;
33) Калчо Георгиевъ	"	Шипка	"	45;
34) Петръ Наковъ	"	Разградъ	"	28;
35) Георги Пенчевъ	"	Ст.-Загора	"	22;
36) Минчо Димитровъ	"	Тръвна	"	20;
37) Тодоръ Петковъ	"	Троянъ	"	19;
38) Велико Николовъ	"	Котелъ	"	21

39) Танасть Ганченъ	изъ	Търново	год.	20;
40) Коста Ефтимовъ	„	Габрово	„	30;
41) Георги Стоиновъ	„	Пазарджикъ	„	23;
42) Първо Трифоновъ	„	Проговолецъ	„	28;
43) Никола Саввовъ	„	Ахж-Челеби	„	28;
44) Филипъ Петровъ	„	Копривница	„	27;
45) Арсений Мартиновъ	„	Велешко	„	25;
46) Симеонъ Радевъ	„	Черна	„	21;
47) Станю Стоиновъ	„	Льсковецъ	„	21;
48) Ангелъ Т. Обретеновъ	} братя,	Русчукъ	{	„ 28;
49) Петръ Т. Обретеновъ				„ 24;
50) Петко Димитровъ	„	Ловечъ	„	30;
51) Колю Мартиновъ	„	Казанлъкъ	„	25;
52) Райчо Сивковъ	„	Котелъ	„	22;
53) Никола Дочевъ	„	Тетевенъ	„	28;
54) Дочо Колевъ	„	Ст.-Загора	„	30;
55) Христо Митевъ	„	Калоферъ	„	15;
56) Георги Кочевъ	„	Кучово-село	„	21;
57) Никола Стояновъ	„	Чаиръ-къой	„	25;
58) Михалъ Юрдановъ	„	Елена	„	23;
59) Филипъ Димитровъ	„	Команово	„	23;
60) Стоянъ Пенчовъ	„	Габрово	„	19;
61) Пенчо Стояновъ	„	Панагюрище	„	28;
62) Никола Ивановъ	„	Прилъпъ	„	22;
63) Недѣлко Григоровъ	„	Копривница	„	22;
64) Савва Кънчевъ	„	Търново	„	20;
65) Петръ Вълчевъ	„	Русчукъ	„	24;
66) Христо Николовъ Македонски	„	с. Г-Тодорахъ	„	32;
67) Никола Георгиевъ	„	Търново	„	22;
68) Пенчо Поповъ	„	Килиферевъ	„	28;
69) Пенчо Станйовъ	„	Търново	„	28;
70) Паню Х. Пъневъ	„	Ст.-Загора	„	27;
71) Андрей Марковъ	„	Шуменъ	„	27;
72) Найдень Василевъ	„	Коприщица	„	22;
73) Илия Димовъ	„	Габрово	„	24;
74) Стефанъ П. Мешовъ	„	Русчукъ	„	28;
75) Иванъ Тотевъ	„	Казанлъкъ	„	29;
76) Тодоръ Стоиновъ	„	Пловдивъ	„	32;
77) Танасть Миловъ	„	Сопотъ	„	19;
78) Киро Илиевъ	„	Метризово	„	28;
79) Стефанъ Ивановъ (Калцунъ)	„	Габрово	„	28;
80) Иванъ Дружановъ	„	Котелъ	„	34;
81) Христо П. Генчовичъ	„	Дръново	„	20;
82) Никола Валевъ	„	Ст.-Загора	„	28;
83) Стефанъ Данковъ	„	Шипка	„	22;
84) Симеонъ Милковъ	„	Беброво	„	22;
85) Марианъ Николовъ	„	Свищовъ	„	28;
86) Станчо Николовъ	„	Казанлъкъ	„	24;

87) Димитръ Стефановъ	изъ Калоферъ	год. 21;
88) Христо Милевъ	„ Казанлъжъ	„ 24;
89) Стефанъ Паневъ	„ Казанлъжъ	„ 28;
90) Димитръ Цѣновъ	„ Видинъ	„ 28;
91) Георги Христовъ (Палеоглу)	„ Търново	„ 22;
92) Христо Вълчановъ	„ Котелъ	„ 30;
93) Димитръ Момчиловъ	„ Русчукъ	„ 20;
94) Кръстю Минковъ	„ Казанлъжъ	„ 20;
95) С. Господиновъ (Хитриятъ)	„ Сливень	„ 27;
96) Тончо Стояновъ	„ Ст.-Загора	„ 28;
97) Танасъ Д. Воздогански	„ Русчукъ	„ 32;
98) Маринъ Начевъ	„ Желѣзникъ	„ 23;
99) Х. Георги Х. Ивановъ	„ Тулча	„ 27;
100) Господинъ Кумановъ	„ Тулча	„ 22;
101) Димитръ Стояновъ	„ Церова-Кория	„ 30;
102) Петръ Кмичевъ	„ Търново	„ 33;
103) Цанко Балкански	„ Габрово	„ 26;
104) Велко Кръстевъ	„ Махалата (Плѣн.)	„ 23;
105) Начо Димитровъ	„ Димотика	„ 30;
106) Кръстю Велевъ	„ Пловдивъ	„ 26;
107) Никола Неновъ	„ Плевенъ	„ 20;
108) Спасъ Неновъ	„ Копривница	„ 20;
109) Нено Спировъ	„ Воденъ	„ 19;
110) Курти Петковъ	„ Видинъ	„ 27;
111) Манолъ Наковъ	„ Д.-Тодоракъ	
112) Стефанъ Топтанджиевъ	„ Сливень	
113) Божилъ Димитровъ	„ Команово	
114) Тодоръ Симеоновъ	„ Орѣхово	
115) Или Дойчовъ	„ Никополско	
116) Ачо Пиперковъ	„ Сопотъ	
117) Божинъ . . .	„ Ломъ	
118) Георги Кръстевъ	„ Команово	
119) Дебри Трѣбача	„ Чирпанско	
120) Иванъ Пѣевъ	„ Орханійско	

Останжилитѣ осемъ момчета сж неизвѣстни, защото тѣ бѣхж поставени на стража въ островътъ и послѣ прѣминаванието на Дунава щѣхж да имъ се записватъ имената, но тъй като огъ първото ни прѣминаване Дунава Турцигъ ни нападнахж и биткитѣ продължавахж непрѣстанно, то и записванието имъ не можѣ да стане.

Допустнати погрѣшки.

Стр.	Рѣдъ.	Вмѣсто.	Четй.
32	11	испсу	испсова
35	7	то-	от-
"	8	намѣридм	намѣрили
"	9	ъ	да
"	11	винага	винѣги
"	12	хлѣби	хлѣбъ
36	1	антакъкъ	нататкъкъ
69		66	69
"	2	се	съ
100	7	испсу	испсова
102	15	прѣдъ своето	прѣдъ видъ своето
113	20	цаски	царски
115	12	тоста	доста
117	39	Приказваше	Приказваме
153	25	Никола	Христо Николовъ
156	39	ощо	още
157	1	слѣдъ: „тровъ“	въ Браила,
175	24	хлѣба	хлѣба
"	25	хлѣба	хлѣба
177	15	полиции	позииции
"	33	отговарше	отговаряше
179	12	топовѣтъ	топоветъ
185	4	туй	тукъ
"	20	Же,ба	Желъа
"	22	поздрав,ѣне	поздравляне
"	24	„шише“	шосе
"	25	Баеин	Бабин
"	30	да,ѣе	далѣе
"	31	ѣап	хлѣаб
"	33	учите,ѣ:	„учитель:“
187	29	се,ѣаните	сельнянитъ
188	6	те,ѣско	ательско
"	15	поштовате,ѣ	поштователь
189	20	ѣуди	ѣуди
"	23	И,ѣе	Илѣе
190	31	Нислете	Мислете

